

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESITŐ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI S EMBERTANI TÁRSULATNAK KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

VARJÚ ELEMÉR

ÚJ FOLYAM.

XXXIX. KÖTET.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST, 1920—1922

KIADATLAN PANNONIAI PROVINCIALIS KŐEMLÉKEK A M. NEMZETI MÚZEUMBAN.

(I. sorozat, 6 képpel.)

A M. Nemzeti Múzeum Régiségtárának teljes átrendezésével kapcsolatban tervbe vettük a pannoniai provinciális kőemlékeknek részben új felállítását is s a gazdag anyagnak legjavát fogjuk e célból kiválogatni, hogy a nagyközönség is könnyebb és összefoglalóbb áttekintést nyerhessen a provinciális római kultúra e jelentős emlékeiről. E munkával kapcsolatban előkészítjük a Régiségtár lapidariuma teljes fényképes katalógusának kiadását is, mely régen érzett hiányt lenne hivatva pótolni. A Nemzeti Múzeum provinciális kőgyűjteménye összefoglalólag a Römer-Desjardin: „Feliratos Emlékei“-ben jelent meg utóljára e tudomány iránt érdeklődők előtt, 1873-ban. Azóta az évtizedeken át folytatott rendszeres és céltudatos gyűjtés következtében az anyag majdnem megegyeszer akkorára gyarapodott. Az időközben megszerzett emlékek közzététele ellenben különböző helyeken és különböző időben történt, úgy, hogy az anyagnak áttekintése ma már irodalmilag is nehézségekbe ütközik. Ehhez járul, hogy a világháború, forradalmak és megszállások okozta nyomorúságos viszonyok a folytatólagos időközönkénti kiadás lehetőségét is meggátolták, úgy, hogy egy összefoglaló s a Múzeum teljes kőanyagát felölelő mű kiadása mindenképen megokolt és kívánatos volna. Jelen állapotaink sivársága miatt nem hisszük, hogy ily nagyobb költséget igénylő munka egyhamar napvilágot láthatna, mindazonáltal megkezdtük a kőemlékeknek ily szempontból való feldolgozását, — bízva a jobb jövőben.

Ez a kötet különben is csak kiegészítő része lenne a Pannoniai Római Kőemlékek Corpusának, melynek szükségességéről már sok szó hangzott el s amelynek megjelenését elsősorban az tenné megokoltá, hogy Pannoniának a környező provinciákétól sok tekintetben különböző kőemlékanyagát a tudományos külfölddel a maga egészében fényképekben is megismertethetnők, amellyel eddig ugyanis adósok maradtunk. Úgy tudjuk, hogy a Corpus ilyen formában a közeljövőben valóban megindul s a magyar tudományosság egy sokáig nélkülözött művel fog gazdagodni.

Addig is a különböző okoknál fogva publikálatlan kőemlékeknek kiadását megkezdjük s ez alkalommal hat irodalmilag még nem ismertetett

köemléket hozok e lap olvasói elé.¹ A sorozatos kiadást az Archaeologiai Értesítő lapjain folytatni is fogjuk, azért tettük a cím alá az I. sorozat jelzést.

Gsonka M.

1. Mithrasnak szentelt oltárkő Zsámbékról.

1. *Oltárkő* (1. számú ábra) Zsámbékról; anyaga: mészkő, méretei: magassága 103 cm.; a láb 47 cm., a törzs 40 cm., a fej 46 cm. széles, a törzs vastagsága 33 cm. Az oltár hátsó oldala teljesen megmunkálatlan, ami azt mutatja, hogy falhoz támasztva volt felállítva.

Egyszerű négyszögű alapon: a plinthuson meglehetősen meredek torusszal emelkedik az oltár törzse, amelyet fenn hasonlóan meredek torus közvetítésével koronáz az oltár feje. Az oltárfőt alul három körülbelül egyforma szélességű léctag élénkíti, melyek közül a legalsó kötél dísszel ékesített, mely nemszokatlan a pannoniai köemlékek ornamentális díszítései között.² Fölül két stilizált palmettát (sajnos, alig maradt némi nyomuk) s közöttük kiemelkedő kettős kereteléssel bíró háromszögű akroteriont látunk, közepén rozettával.

Az oltár törzsén, közvetlenül a fej alatt, két sorban jól vésett szép betűkkel a következő felírás olvasható:

IN VIC
TO DEO

Az oltárt tehát a felírat tanúsága szerint a „győzhetetlen Istennek“, Mithrasnak állították, mely jelző az istenséggel kapcsolatban felíratos emlékeinken tipikus. Mithrasnak Zsámbékról — tudtunkkal — még nem került elő emléke, úgy, hogy oltárunk a Mithras—kultusz topographiája szempontjából is jelentős emlék, mert Zsámbékot is bekapcsolja a Mithras-emlékek lelőhelyeinek hosszú sorozatába.

¹ Az 1., 4. és 6. számú emlékeket az Orsz. Magyar Régészeti Társulat 1921. évi március havi felolvasó ülésén ismerttettem.

² I. A. E. XXVI. 274. 1. Lissinia Galla síremléke.

Oltárunk koráról legfeljebb annyit mondhatunk, hogy nemes arányai s a felírás betűinek alakja szerint legkésőbb a III. századból való.

2. *Domborműves négyszögű kődúc.* (2. számú ábra) Gundert Mihály ajándékozta 1914-ben a Nemzeti Múzeumnak Zsámbékról. A kő bal alsó sarka, valamint jobb széle erősen csonkult. Méretei: magassága 118 cm., szélessége 41 cm., vastagsága 41 cm. Anyaga: tömött mésztufa.

A kődúcnak két szomszédos oldala van domborképpel ellátva. Az egyikén felfelé kígyózó szőlőindát látunk, gazdagon megrakva levelekkel és fürtökkel. Oly motívum, mellyel pannoniai síremlékeken nagyon sokszor találkozunk.¹ A másik oldalon egy felül félkörívvel lezárt fülkeszerű mélyedésben Heraklest látjuk. Jobb lábát erősen megfeszítve, a balt térdben meghajlítva támad egy nem látott ellenségre. Jobb kezében gombos markolatban végződő bunkót tart,² balját oldalt maga elé nyújtja. A kő csonkasága nem engedi, hogy a balkezében tartott tárgyat pontosan meghatározhassuk; gondolhatunk Heraklesszel kapcsolatban akár íjra, akár oroszlánbőrre. A test teljes nézetben van ábrázolva, míg a fej kissé balfelé, a

2. Heraklest ábrázoló relief Zsámbékról.

¹ V. ö.: „Mitológiai és szimbolikus képtípusok a pannoniai síremlékeken“ c. dolgozatomban 41—44 l., hol a szőlőmotívummal — jelentését illetőleg is — bővebben foglalkozom.

² A bunkónak hasonló ábrázolását látjuk a Herakles-Hesione domborművön (Öst. Jhefte XV., S. 186. Fig. 125.) és a Herakles-Hesperida reliefen. (A. É. XXXVIII., 39. l.)

támadás irányában fordul. A fejen a hajtömeget jelző vonalon és a fülön kívül egyebet alig láthatunk, annyira kopott a felülete. A test arányai elnagyoltak. A törzs túlságosan hosszú, a lábak túlságosan rövidek. Egészben véve az emlék durván kidolgozott provinciális munka,¹ mely nem mérhető össze a többi Heraklest ábrázoló reliefünkkel.² Herakles alakját mindamelllett valamely jobb minta után vázolhatta kőfaragónk, mert művén az eredetinek lendületéből a kidolgozás fogyatékosága mellett is maradt meg valami.

A Herakles-ábrázolások a provinciális síremlékek kedvenc díszítő motívumai közé tartoztak. A szőlőindás ornamentika, valamint Herakles

3. Sarkophag feliratos lapjának töredéke Dunapenteléről.

alakja azt bizonyítja, hogy e pillér is valamely síremléknek, talán sírkápolnának volt a része, mert nem hihető, hogy ily kődúcokat magukban is használtak volna síremlékként.

3. *Kőkoporsó (sarkophag) feliratos lapjának töredéke.* (3. számú ábra.) Találták Dunapentelén az 1913-iki ásatások alkalmával. Anyaga mészkő. Méretei: magassága 58 cm., szélessége 58 cm. A sarkophag feliratos lapjának jobboldali része maradt meg a felírás töredékével s a díszül szolgáló génusz alakjával.

Jobbról áll a kis meztelen génusz. Jobb kezével a felírást körülvevő keret felső sarkába kapaszkodik, baljában babérágat tart. A fej profilban van ábrázolva, a törzs viszont szemközti nézetben. Térdben meghajlított jobb lábával a feliratos mező keretének alsó sarkához lép, míg a balt megfeszítve szemközti rövidítésben, skurz-ban akarta mesterünk ábrázolni, de sikertelenül. A sarkophagok keretalakjai között többször szerepel génusz, így egy aquincumi sarkophagon is.³

¹ Az itt ábrázolt támadó Herakleshez hasonló, épp ily durván s provinciálisan kidolgozott alakot ábrázol egy Jupiter-dombormű Bulgáriából. (l. Bull. de la société arch. bulgare IV. 84. l.)

² L. említett dolgozatomban a Heraklest ábrázoló emlékeket. (ld. m. 26—33. l. és A. É. XXXVIII. 39. l.)

³ Bud. Rég. VII. k., 48 l.

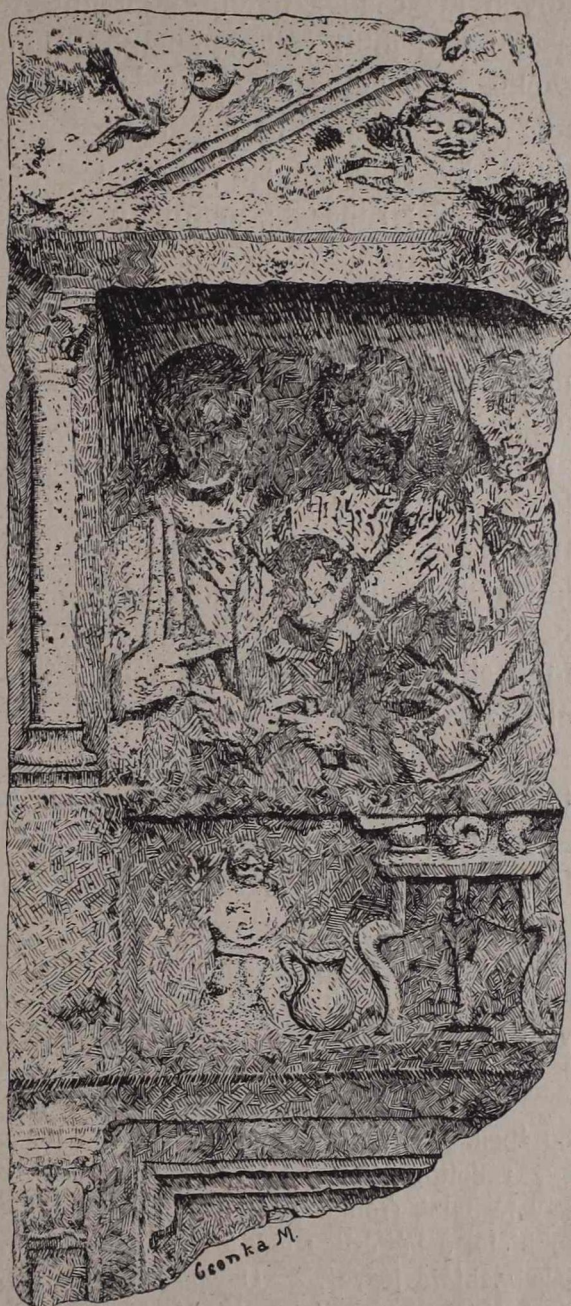
A háromszoros kereteléssel körülvett felíratos mező megmaradt részén a következő felírat-töredék olvasható :

NINO·	..... (Vale)ntino
FILIAE·	..... filiae
Ξ·VIX·AN· ^{VIII}	..... (qua)e·vixit annis VIII.
IENTISSI	..... (p)ientissi(mis)
· F · C ·	..... f(aciendum)c(uravit)

A felírat sokkal csonkább, semhogy kiegészítésével megpróbálkozhatnánk. A sarkophag Valentinusnak volt állítva s leányának, aki nyolc esztendőt élt; az emlék állítóiról a csonka felírat nem mond semmit. Az emléket a betűtípus alapján a III. század második felére keltezhetnők.

4. *Síremlék töredéke Dunapenteléről.* (4. számú ábra.) A Múzeumba került 1913-ban. Anyaga mészkő. Méretei: magassága 179 cm., szélessége 80 cm. A sírkőből megmaradt az oromzatnak, a képes mezőnek s az alatta levő képszalagnak kétharmad része, az emlék többi része, így a felíratos mező, nem került elő az ásatás alkalmával. A kőnek még így töredékeiben is jókora méretei arra mutatnak, hogy ép állapotában a szebben kidolgozott s nagyobb szabású pannoniai síremlékek közé tartozott.

A síremlék felépítésében egymástól elválasztott négy részre tagozódik. Felül oromzat zárja le. A háromszög alakú hármaskereteléssel körülvett orom közepét Meduza-fő foglalja el; az áll alatt megcsomózott kígyószalag tölti be a háromszög sarkát. A sírtábla felső szélé s az orom oldala

4. Síremlék töredéke Dunapenteléről.

közötti tért a pannoniai síremlékek kedvenc díszítő motívumával: tengeri-lóval töltötték ki.¹

A mélyen fekvő képes mezőt erősen kiemelkedő párkányzat kereteli, amelyen baloldalt leveles kapitell-ben végződő féloszlopot látunk. A mezőt ép állapotában legalább öt alak töltötte be, melyek közül a megmaradt részen négy alakot szemlélhetünk. A sírkő, mint egy késői, IV. századbeli sírnak fedőlapja került elő;² s így nem esodálhatjuk, hogy a valószínűleg erősen kiálló fejeket mindenütt a legteltesebben leverték, úgy hogy a kővön ma csak a helyüket találjuk. A balról levő férfialak újjas tunicát s efölött a jobb vállon gömbös fibulával megtűzött köpenyt visel, mely széles ráncokat vetve hull alá mindkét vállon. Balkezében tekercset tart, míg jobb kezének három ujját a provinciális síremlékeken szokásos mozdulattal a tekercs felső szélére teszi, kettőt pedig behajlít. Mellette nő alakja következik; ruházata, amint kivehető, újjas tunica s a bal válláról alácsüngő kendő, melynek végét felnyúló jobb kezével fogja. A férfi és a nő között serdülő fiú alakja tűnik szembe, öltözete ennek is tunica és jobb vállon összetűzött köpeny, baljában szintén tekercset tart, míg jobb kezét a férfinél már leírt mozdulattal teszi a tekercs fölé. A nő mellett ismét egy férfi alakja következik, mely azonban már megcsonkultan maradt ránk. Ruházata azonos az első férfi és fiú öltözetével, tunicából és köpenyből áll. Balkezében egy félig legöngyölített tekercset tart, melyre a jobbja fogott írónáddal (calamus) ír. Ily motívum tudtommal Pannonia provinciális kőemlékein nem fordult még elő, s egyéb provinciális kőgyűjteményben sem láttam. Mindenesetre a foglalkozással kellett szoros összefüggésben lennie, s így annál inkább sajnálnunk kell a felírt rész teljes elvesztését.³

A képes mező alatt a pannoniai síremlékek szokott áldozati jelenetét találjuk. Középen szépművű megrakott tripus, melyen sonka, kenyér és egy tál van ábrázolva. Az asztaltól balra hatalmas kancsó áll, mellette leány, ki két kezével tálacskát tart.

¹ Tengeri lovak vannak egy aquincumi csonka sírkövön (Bud. Rég. V., 148. l.), egy fóti csonka sírkövön (Múz.- és Könyvt. Ért. II. 104. l.), Aur. Januarius Császárból való síremlékén (A. É. XXII., 32 l.), egy arrabonai síremléken (A. É. XXVII. 312. l., 24. á.).

² Az ásatás vezetőjének Hekler Antal egyetemi tanár úrnak szóbeli közlése.

³ Itt utalok arra, hogy táblákra író alakok fordulnak elő a provinciális művészet körében. Így H. Ortner: Das römische Regensburg (Regensburg, 1909) a 46–47. lapon egy relieftöredéket ismertet, melyet a VI. sz. táblán képben is bemutat. A töredéken egy férfialak (római császár?) alakja látható (talán allocutio közben) rétori poseban, jobbfelől a háttérben egy kis íródeák (scriba) ül, aki látszóan feszülten figyelve, írónjával táblára jegyez. — Ugyancsak táblára író fiút ábrázoló reliefet láthatunk Mödendorfból R. Eggernek noricum-i ásatásairól szóló ismertetésében. (L. Öst. Jahreshefte XVII. Beiblatt, S. 31–32.)

A felíratos mezőből mindössze a határoló pillér levéldíszes feje, valamint a kétszeres íráskeret kis része maradt meg, mely alatt egy D betű felső része látszik, a szokásos Dis Manibus formula „D” betűje.

A síremléket, gazdag felépítését tekintve, legkésőbb a III. század folyamán keletkezettnek tartjuk.

5. *Signifer síremlékének töredéke* (5. sz. ábra) Dunapenteléről. Találták az 1913-iki ásatások folyamán. Anyaga: mészkő. Méretei: magassága 173 cm, szélessége 53 cm.

A sírkőből megmaradt a kettős oromzat és a képes mező baloldali fele (a felső oromzat erősen töredékes állapotban); a többi, tehát a felíratos mező is, hiányzik. A síremlék még így, töredékes állapotában is megkülönböztetett figyelmet érdemel, mert Pannoniában — legalább is hazánk földjén — igen ritka ábrázolást mutat: a „signum”-mal együtt ábrázolt signifer domborképét.

Érdekes már a sírkő felépítésének módja is. Ugyanis kettős oromzattal van fenn lezárva. A felső oromzatból igen kevés maradt meg; mindössze egy állatnak mellső lába s az állat törzsének töredéke. Valószínűleg két egymásnak hátat fordító oroszlán foglalt helyet a sírkő tetején. Ily befejezéssel több síremléket ismerünk Pannoniából. Így két oroszlán egy közbefogott szakállas fejjel koronázza Vibenus Alsó-Lendváról való síremlékét,¹ ugyancsak hasonló felső orom zár le egy a M. Nemzeti Múzeumban őrzött csonka sírkövet,² csak hogy itt szakálltalan fiatal arc van a két oroszlán között.

5. Signifer síremlékének töredéke Dunapenteléről.

¹ A. É. XXVII. 302. l., 14. ábra.

² A. É. XXVII. 325. l., 39. ábra.

E csonkán maradt felső orom alatt van a síremlékeken szokásos oromzat. A háromszoros kereteléssel körülvett háromszög közepén Meduza-fej nyomai vehetők ki, az oldalt hullámzó kígyós szalaggal. A háromszög oldala és a záró egyenes párkány közötti teret hullámos testű delphin tölti ki.

Az oromzat alatt van a képes mező, melyet balról féloszlop keretel. A féloszlop klasszikusan tagozott lábbal, s egy sor kehelylevélből s két volutából álló fejjel bír. A képes mező megmaradt részét a „signifer“ mellképe borítja. A domborkép erősen megviselt. A fejet teljesen letörték, csak helyét látjuk a kövön. Öltözete a jobb vállán gömbös fibulával összetűzött sagum (köpeny) s alatta tunica. Balkezében csákányt (dolabra) tart. A csákány kissé hajlott tompa végét jól kivehetjük a kövön, bár a kő itt erősen sérült. Jobbkezevel fogja a „signumot“. A signum nyelén három fokozatosan kisebbedő, közepén kidomborodó korong: phalera van; ezek fölött rojtokkal ellátott félholdat látunk, melyből egy nyitott jobbkéz nyúlik ki, összezárt ujjakkal, elálló hüvelyekkel. A mellkép alatt széles síma párkányt találunk, melynek alsó szélén még föllelhetők a felíratos mező keretének nyomai. A felírat teljesen elveszett.

Pannoniában, hazánk területén előkerült még egy signiferemléket őriz az aquincumi múzeum, mely a mienket abban is felülmúlja, hogy felírata is megmaradt, azonban ezideig kiadatlan. Harald Hofmann „Römische Militärgrabsteine der Donauländer“ (Wien, 1905) című kötetében 9. szám alatt (18—19. lapon) közli a pannoniai signiferemlékek legegyszerűbbjét, mely Deutsch-Altenburgból került elő. A felíratos mező alatt egy signum domborképe díszíti a követ. Hasonló típusú signiferemléket még Burnumból mutat be Hofmann. (U. o. 19—20. lapon.) Ezeken kívül Pannonia területéről több signiferábrázolást nem ismerünk. A signiferek emlékét ellenben számos felíratos kövünk megőrizte. A II. légió signiferjeire vonatkozó felíratokat összeállította Kuzsinszky Bálint a Bud. Rég. VII. köt., 59—60. lapján, P. Ael. Provincialis ex-signifernek emlékét ismertetvén. Egyéb signiferemléket találunk a C. I. L. III. 10.476. sz. alatt, hol egy Kr. u. 223-ból származó oltártöredéken, mint fogadalmát leróvó C. Julius Macer signifer szerepel egy tesserarius s egy custos armorum társaságában. Dunapenteléről Hekler Antal közölte az A. É. XXX. 30. lapján egy sarkophag felíratát, melyen Aur. Isnircius Verecundus signifer szerepel.

A signiferek a légió taktikai altisztjei között az első helyen szerepeltek, utánuk az optió és a tesserarius következett.¹ A signiferek a centuriák jelvényeit vitték, de ezenfelül egyéb munkálatok végzésével és vezetésével is voltak megbízva, mint írni-olvasni tudó altisztek. (A legénységi pénzek

¹ V. ö. Domaszewski: Die Rangordnung des römischen Heeres (1908) munkájának a signiferekről szóló lapjaival. (3., 41., 43., 46., 54., 58., 62—63. és 69. lapjain.)

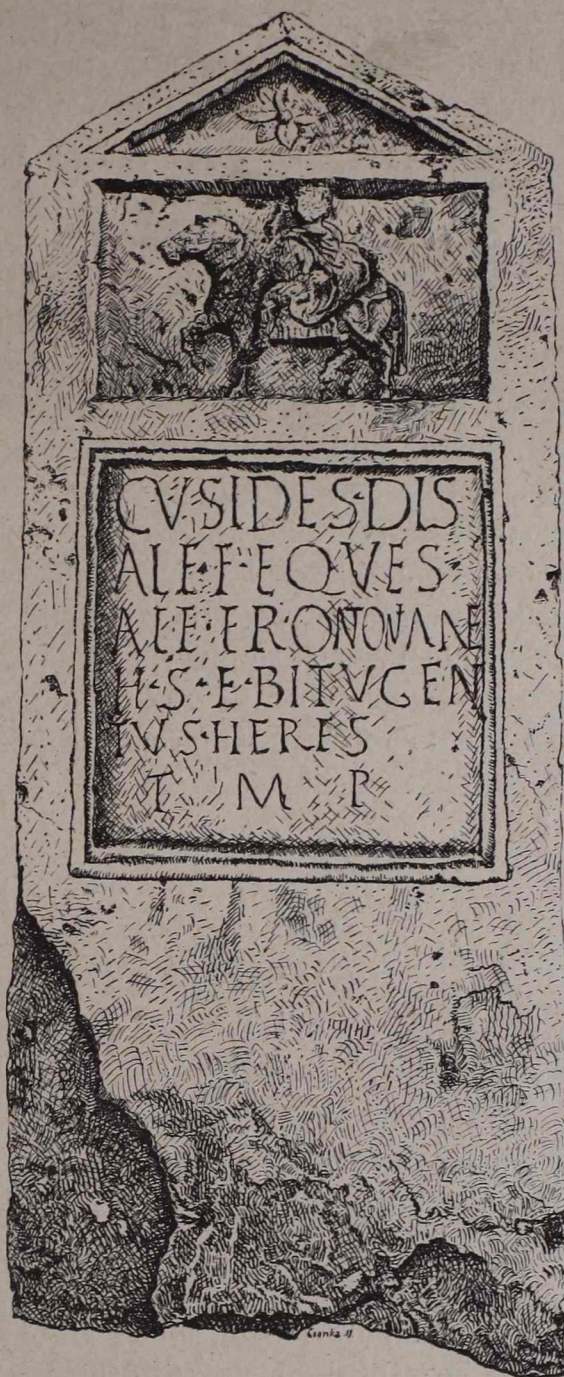

kezelése, téglavetők vezetése stb.)¹ Talán ilyen mellékes megbízatásra utal a signiferünk kezébe adott csákány, mely földmunkának vagy építkezésnek vezetését is jelentheti, amint a fentebb említett Provincialis emléken látható szögmérőt is ily értelmezéssel magyarázta Kuzsinszky Bálint.

A signumnak kövünkön ábrázolt képe a gyakoribb jelvények közül való. Domaszewski „Die Fahnen im römischen Heere“ (1885) című munkájában a 37. lapon közli a Bulakban őrzött ramlehi síremlék képét hasonló jelvénnel. Trajanus oszlopán is láthatunk jobbkezet ábrázoló csapatjelvényt.² Éremképeken is előfordul hasonló signum.³

Bizonyos, hogy a signum kifaragásában a rendelkezésre álló hely is köthette a kőfaragót, azért került az emléken a jelvényt tartó kép fölé közvetlenül a 3phalera s nem találjuk meg a szokásos keresztvasat a földbeütés ellensúlyozására.

Ittemlítem meg, hogy a Nemzeti Múzeum már régóta őriz egy a Delhaës-gyűjteményből származó jobbkezet, melynek tövén a I. O. M. D. betűk (Iovi Optimo Maximo Dolicheno) vannak bevésve. Lehetséges, hogy ez a kéz is hasonló rendeltetéssel bírt s signumként használták. Kérdéses azonban, hogy nem mond-e ennek ellent a bevésett négy betű, azaz világosabban: szokás volt-e felajánlani ilyen határozott formában a signumokat az Isteneknek? Reméljük, hogy igen, mert ez esetben a Nemzeti Múzeum régiségtára értékes hadtörténelmi emléket mondhatna a magáénak.

6. Cusides síremléke Dunapenteléről.

¹ L. bővebben Bud. Rég. VII. id. h.

² Domaszewski id. m. 42. és 43. l.

³ L. Domaszewski id. m. 46. l.

6. *Sírkő*. (6. számú ábra.) Előkerült 1913-ban Dunapentelén. Anyaga mészkő. Méretei: magassága 214 cm., szélessége 84 cm. Apróbb sérülésektől és zúzódásoktól eltekintve, a kő teljesen ép.

Felfelé kevésbé keskenyülő sírtábla, felül háromszögű orommal lezárva. A kétsoros kerettel határolt orom közepét nyolclevelű rozetta foglalja el. Az orom alatt, attól egyszerű síma párkány által elválasztva, keretelt, mélyített mezőben balra tartó lovasalakot látunk. A lovat lépés közben ábrázolták, jobb első lábát éppen felemeli. Arányai erősen elnagyoltak. Feltűnő gondossággal faragták ki azonban a lószerszámot, melynek legkisebb részét is híven iparkodtak az emléken feltüntetni. Megvan a teljes kantárat, a rojtozott szélű nyeregtakaró s a sallanggal díszített farmatring. A lovon az emlék tulajdonosa ül. Teljes nézetben felénk forduló fejéből ma már csak az arc körvonalai s a fejet körítő hajtömeg vehető ki, egyébként az arc teljesen lekopott. Ruházata: tunica s efölött köpeny, mely jobb vállán van megtűzve s onnan omlik alá durva redőkben a balkarra. Lába fedetlenül lóg alá. Jobbjával talán a kantárt fogta, balkarján hosszúkás két végén félkörben végződő scutumot hord.

A domborkép alatt van a kettős kereteléssel ellátott felíratos mező.

Rajta a felírás:

CVS IDES · DIS	Cusides Disale(!)
ALE · F · EQVES ·	f(ilius) eques
ALE · FRONIANE	ale(!) frontoniane(!)
H · S · E · BITVGEN	h(ic)s(itus)e(st) Bitugeni-
TVS · HERES	tus heres
T M P	t(itulum)m(emoriae)p(osuit.)

Az emléket tehát Cusidesnek Disala-fiának, az ala Frontoniana lovas-katonájának állíttatta örököse Bitugenitus. A felírásban a genitivus végződést állandóan fonetikusán e-vel találjuk, feltűnhet még a ligatiók sűrű alkalmazása n-t, n-i és n-e betűket láthatjuk összekötve.

Cusides tehát az ala Frontoniana (teljes nevén az ala I. Tungrorum Frontoniana) lovasa volt, amely lovas segédcsoport valószínűleg Dalmáciából került hozzánk az I. század 70-es éveiben. Itt tartózkodását a Kr. u. 80 és 113/114. évekből származó katonai diplomák igazolják. Itt tartózkodásának emlékeit a budai vidékeken találták. Pannoniából Dáciába került az ala, a II. század közepén már ott találkozunk vele.¹

A Cusides név nem római hangzású, szintúgy nem az az atya neve: Disala. A Corpusban Cusides név egyáltalában nem, Disala neve egyetlen egyszer fordul elő egy Új-Banovcéből való kövön. (C. I. L. Vol. III. Suppl.

¹ L. Pauly-Wissowa: Realencyclopédie I. 1267. 1.

13359.) A Bitugenitus név rómaisított barbár nevet jelöl. A Cusides és a Disala nevek illyr nevek s feltételezhető, hogy Cusides az ala áthelyezésekor került Pannoniába.

Kövünk felépítésében nagyon emlékeztet a Bonio-féle síremlékre.¹ Ott is rozettát találunk a háromszögű oromban, ott is hasonlóan gyarló kéztől származó képét kapjuk egy lovasnak. A hasonlóságot megmagyarázza, hogy a két emlék tulajdonosa körülbelül ugyanazon időben, ugyanabban a segédcsoportban teljesített szolgálatot s lehet, hogy elhalálozásuk s az emlékek felállítása is kis időkülönbséggel történt. Így könnyen érthetővé válik, ha mindakét kő felépítésében és tagozódásában ugyanaz az izlés jut kifejezésre.

Kövünk legkésőbbben a Kr. u. I. század utolsó évtizedére keltezhető. Stiliztikus bizonyíték a kőemléknek formai felépítése s ugyancsak erre utal a felirat egyszerű szűkszavú szerkezete a H. S. E. formulával.

Emlékünk mintegy késő IV. századbeli sírnak fedőlapja került elő a dunapentelei ásatások folyamán. Nem mernők azonban ebből azt következtetni, hogy az ala Frontoniánát emiatt Intercisa megszálló csapatai közé iktassuk.² Valószínű ugyan, hogy az ala állandó táborhelye már a reávonatkozó emlékek lelőhelye szerint is valahol a közeli Dunavidéken lehetett s innen esetleg könnyen küldhettek ki csapatot, ha rövid időre is, Intercisába. Inkább azt a hitet valljuk, hogy e követ sok mással együtt a közeli vidékekről hordták össze Intercisába sírépítési célokból. Így könnyen megmagyarázhatnók az Intercisában előkerült és sok csapattestrel vonatkozó kőemlék eredetét, mert aligha tehető fel, hogy a Hampelnél felsorolt alak és cohorsok mind állandó táborhelyül bírták volna Intercisát, melynek a II. század végétől (esetleg már előbb is) a Cohors mil. Hemesenorum volt az állandó birtokosa.

* * *

A négy utolsó kő a dunapentelei ásatások gazdag eredményeit gyarapítja. Reméljük, hogy már a közel jövőben ott végzendő rendszeres kutatásokkal ez az anyag még jelentősen fog növekedni.

Oroszlán Zoltán.

¹ Kiadva: Römer Desjardin „Feliratos emlékei“-ben 169. sz. a. Mommsen: C. I. L. III. 3679. H. Hofmann id. m. 53. l., Hampel: Legrégibb sírtáblák 19—20. l. és A. É. XXVII. 322. l.

² A Dunapentelén talált emlékek alapján Hampel pontos összeállítását közli az ott megfordult s emlékekkel képviselt csapatoknak. (A. É. XXVI. 222. l. skk.) Az összeállításban az ala Frontoniana nem szerepel.

KAPITÓLIUMOK PANNONIÁBAN.

Tudjuk, hogy a római birodalom nyugati tartományainak nagyobb városaiban templomokat emeltek a három kapitóliumi istenség: Juppiter, Juno és Minerva tiszteletére. J. Toutain foglalkozott ezekkel legutóbb behatóan.¹ Megállapítja, hogy ezzel a szentélyek a városok szívében vagy valamely kiemelkedőbb pontjukon épültek és pompás kinézésükkel az anyaváros kapitóliumához igyekeztek hasonlítani. „Thamugadiban arányainak nagysága, oszlopsorainak előkelő alkata és díszítésének szépsége a római Afrika egyik legnevezetesebb épületévé teszi; a narbo martiusi kapitólium parosi márványból készült; az augostodunumit Eumenes rhetor a város egyik szemének nevezi.“ Majd elősorolja a kincseket érő szobraikra, gazdag pénztáraikra vonatkozó adatokat.

Összefoglalásának során Pannoniára térve, igyekszik kimutatni, hogy Arrabonában és Carnuntumban voltak ilyen kapitóliumok. De ha megnézzük azokat a feliratokat, amelyek alapján eme következtetésre jut, csalódást kell éreznünk. A megjelölt győri kövön² azt olvassuk, hogy az első segédlegió parancsnokának corniculariusa Severus Alexander korában (222—235 Kr. u.) egy bedüledezett régi templomot tataroztat ki a feleségével együtt, amely a kapitóliumi triászon kívül Liber paternek, Dianának és a „többi istenek“-nek van szentelve. Bizonyos ebből, hogy nem nagyszerű építményről van szó, hanem egy megrozszant kápolnáról, amelynek helyreállításához az egyszerű altiszt pénze is elegendő volt. Ugyanez a benyomásunk az általa idézett carnuntumi kövekről is.³ Az egyiken az államvallás három főistene mellett Silvanus domesticus nevét találjuk, a másikon a „többi istenek és istennők“ is szerepelnek. Úgy, hogy hozzájuk véve a harmadik mészkőoltárt is — még mindig nem látszik valószínűnek, hogy az említett istenháromság kultuszának ezen szerény emlékei valami fényes templomépület emlékét őrizték.

Nem is a Duna mentén kell tartományunk területén ily alkotásokat keresnünk, hanem olyan helyeken, ahol eleven római élet lüktetett már akkor, mielőtt a szinkretizmus elhomályosította Jupiter Optimus Maximus nevének fenségét. Ez a felfogás vezette dr. Kuzsinszky Bálintot is, aki

¹ Les cultes païens dans l'empire romain, t. I., p. 181. ff.

² CIL. III. 11079.

³ CIL. III. 4410. 11127. 11297.

nagyobb templomokat illetőleg elsősorban Siscia és Sirmiumra gondolt. De a déli Pannoniával együtt a nyugati rész is korán felvirágzott: itt két helyen is találkozunk nagyméretű és díszes kapitóliumok nyomaival, még pedig Scarbantiában és Savariában.

Ezek közül a sopronit szeretett nesztorunk Bella Lajos ásatta fel egy részében gondosan, de más rendeltetésűnek vélte. Igen becses számunkra, hogy helyét tudjuk: a régi városháza lebontásakor kerültek elő hatalmas, $2\frac{1}{2}$ —3 méternyi vastag falai, amelyeket csak robbantás útján tudtak eltávolítani. „Ily módon egy 9·8 méter széles termet ástunk ki, — írja Bella¹ — melynek hossza a háromházszer felé esvén, itten leszen majd meghatározandó. A terem három fala közül a keleti szép quáderekből épült, amelynek közepe táján két másfél méternyi vastag fal derékszög alatt 1·8 méternyire kiszökellvén, két méter széles fülkét zártak közbe szépen festett falakkal; ezen fülke folytán a keleti oldalon két nagy sarok támadt; a délinek mindhárom fala föstéses vala. . . A teremnek feltárt részében összesen 23 nagy tömböt találtam, melyek nyilvánvalólag három nagy szobornak alkotó részei. . .” Ezek a mázsás márványdarabok ma a helyi múzeum kertjében hevernek; csonkaságuk ellenére is érdemes volna összeállításukkal foglalkozni. Eredetileg csapokkal voltak a köducok összeillesztve és itt-ott látszik még rajtuk a kiválóan szép, sőt művészi megmunkálás. Az ülő Jupiter félméteres feje csunyan összeverve fekszik, roppant mezítelen törzse mellett; balvállára vetett köpenyének finom ráncolását egy másik darab őrizte meg. Junonak baltülsőre símuló hajfürtjei a legépebbek és tisztán mutatják a mesteri vésést, amely annyira elűt az itteni kőfaragók megszokott nyers munkájától. Minerva baglya és aegisének pikkelyei jellemzők még a sok törmelék között, amelyekről mai állapotukban nem lehet teljesebb képet adni.

E töredékeket felhasználták egy későbbi falhoz, amelyben tudós ősrégészünk bélyeges téglákat is talált Antonius Pius császár (Kr. u. 138—161) nevével és a tizedik ikerlegió bélyegével. Ha ezek a nagy épületből valók, felhasználhatjuk őket korhatározásra.

Még méltóbb környezetben volt a másik kapitólium Savariában, egyik legrégebb római jogú városunkban. Ez t. i. már I. Claudius alatt (Kr. u. 41—54) colonia rangjára emelkedik és így hamar nekilendülve még a negyedik század második felében is alkalmas lakóhelyül kínálkozik az uralkodónak. A szombathelyi múzeum parkjából nemsokára az előcsarnokba kerül az a két impozáns fehér márványtorzó, amelyek bizonyosan a kapitólium egykori díszai. A feje mindkettőnek hiányzik nyakastól. Juppiter törzse 134 cm hosszú, ami k. b. három méteres testmagasságnak felel

¹ Az É. 1894, 74—76. old.

meg; teljes anatómiai tudással készült mű ez is. Balvállán látszik még köpenye, amelyet hajdan sceptrumot tartó keze nem engedett lecsúszni válláról. A másik a hosszúruhájú, aegises mellű ülő Minerva felsőteste, hátán elnagyolt kidolgozással, amit a fal közelsége indokolt. Meglévő része 120 cm. magas, tehát valamivel kisebb, mint a főisten alakja. Mindkettőnél a fejét és alsó testet külön tömbből faragták ki és úgy erősítették csappal a törzshöz. Schönwisner már 1791-ben publikálta őket Szombat-helyről szóló érdeemes munkájában,¹ rézmetszetű képpel, majd Lipp Vilmos doktori értekezésében² láthatjuk újra rajzukat. E szerzők Herculesnek nézték az elsőt.

Lipp szerint stájer márványból készültek és a mai székesegyház alapjának ásatásakor kerültek elő, két díszes, faragott párkányrészlettel együtt. „Itt, vagyis a székesegyház és püspöki palota helyén — jegyzi meg ő — lehetett valaha Savaria foruma.” Az a néhány kődarab, ami e templomból megmaradt, azt tanúsítja, hogy ez sem maradt el nagyságban és kivitelben a soproni mögött. Építésének korát biztos támpont híján időszámításunk első két századában kereshetjük.

Ennek a néhány sornak egyedül az a célja, hogy megpendítve ezt a fontos és eddig parlagon hevert témát, másokat ösztökéljen beható tanulmányozásra.

Dr. A. A.

¹ Antiquitatum et hist. Sabariensis libri novem, p. 60—61., Tab. XII., XIII.

² A vasmegyei régészeti egyll. évi jel. V. (1877) 15—23. old. és u. ez különnyomatban.

RÓMAI SÍRFELIRAT A DUNA-TISZA KÖZÉRŐL.

Dr. Piufsich Oszkár ügyvéd felsőnyáregyházai (Pest m.) birtokán a családi kúria hátsó falába beépítve, egy csonka római síremlék alsó része maradt reánk, amelyen a következő felirat olvasható:¹

/ / / / / / / / / / / / / / / /

VIXIT AN N XXX VII DIES XX	VII	vixit ann(os) XXXVII dies XXVII
SCHOLASGNIFERVM LEG	SS	schola s(i)gniferum leg(ionis) s(upra) s(criptae)
COLLGE MERENRENTISSI	MO	coll(e)g(a)e meren [ren] tissimo
FECE RVNT CVRANTE		fecerunt curante
MAXIMO SIGNIFERO		Maximo signifero
FRATRE EIVS DEM		fratre eiusdem

A mészkőből készült sírkő szélessége 90 cm., vastagsága, minthogy a ház falába be van építve, nem állapítható meg; a reánk maradt alsó rész magassága 58 cm. A feliratos mező, melynek szélessége 58 cm., egyszerű, dísz nélküli keretbe van foglalva; a keret szélessége oldalt 16, alul 18 cm. A különböző nagyságú betűk magassága 3·5—4 cm. között változik. Az írásra jellemzők a dült *V* és ferde *M* betűk. Úgy a felirat vésése, mint a keret kidolgozása általában nagyon durva, elnagyolt és gondatlan munkára vall, ami az egyes betűk kihagyásából, másoknak a keret hajlásába való véséséből és a dittographikus hibából is rögtön szembe tűnik. Feltűnő ezzel szemben a schola szó helyes, pontos kiírása. A III. századbéli feliratokon legtöbbször a „scola“ írásmóddal találkozunk, de előfordul „schola“ is. (CIL. V. 5272., VIII. 2554., 2601—2603.) Szokatlanul látszik a schola után a fecerunt, de tekintve, hogy a schola itt mint festület neve gyűjtőfogalom, indokolt a többes szám használata is.

A hiányos feliratból is megállapítható, hogy a kötöredék — mint a coll(e)g(a)e és leg(ionis) s(upra) s(criptae) szavak elárulják — egy közelebbről meg nem határozott legio 37 éves és 27 napos korában elhunyt signifer-ének síremléke volt. A teljes név, mely a hiányzó felső sorokban állt, ismeretlen; csak a cognomen-ét tudjuk az utolsó előtti sorban megnevezett testvére nevéből. A legio supra scripta alatt — tekintve a felirat

¹ A felíratra, amelyet 1921 nyarán a helyszínen magam is megtekintettem, Piufsich Lenke VIII. gimn. o. kedves tanítványom hívta fel a figyelmemet; ugyancsak neki köszönöm az eredetileg mészkő-, illetve vakolatréteggel borított s így részben kibetűzhetetlen felirat olvashatóvá tételét és az első pacskolatmásolatot.

lelőhelyét — minden valószínűség szerint az oda földrajzilag legközelebb eső legio II adiutrixot kell értenünk. Hogy az a Maximus quondam vet(eranus) ex sig(nifero) leg(ionis) II ad(iutricis), kinek nevét egy Bölcskén, Kömlőd közelében talált s a CIL. III. 3320. alatt közölt sírfeliratból ismerjük, azonosítható-e a jelen feliratban említett Maximus signifer-rel, az elhunyt testvérével, minthogy egyik felirat sem datálható, kérdéses. Egy másik Maximus (s)ig(nifer) leg(ionis) I a(diutricis)-ről egy brigetioi Silvanusnak szentelt fogadalmi oltárkö felírata (CIL. III. 4306.) tudósít.

A sírfelirat különös értékét az adja meg, hogy a sírkövet a schola s(i)gniferum leg(ionis) s(upra) s(criptae), tehát azon legio (valószínűleg a II. adiutrix!) signifer-einek egyesülete állította, amelyhez az elhunyt signifer tartozott, megbízva a kivitellel az elhunyt testvérét, Maximust, aki szintén signifer volt s az egyesület tagja. A schola szó, mely eredetileg iskolai helyiséget, majd az egyes collegiumok hivatalos helyiségeit jelenti, a katonaságnál az egyes altiszti egyesületek tábori szentélyeit, melyek egyszersmind egyesületi helyiségül is szolgálnak, jelöli. A helyiségről a név átmegy magának az egyesületnek a jelölésére (l. Mommsen jegyzetét a CIL. III. 10997.-hez: „ab aedificio, in quo certi homines consistent, vocabulun translatum est ad eos qui in aedificio consistunt“, v. ö. Pauly-Wissowa. IV. p. 400, Daremberg-Saglio: s. v. schola) s mint a collegium szó synonymája fordul elő, sőt utóbb ezt ki is szorítja. A csapattestek tényleges szolgálatban álló altisztjeinek — amint a III. századtól kezdődő idevonatkozó feliratok tanúsítják — szabad volt önsegélyző egyesületeket alakítaniok¹, amelyekre vonatkozólag főként az afrikai castra Lambaesis feliratai nyújtanak felvilágosítást. Ezeken a schola szó többször előfordul még mint az egyesületi helyiség neve (CIL. VIII. 2554, 2601, 2602, 2603, 2636); ugyane feliratok egyike megőrizte a cornicines egyesületének alapszabályait is (CIL. VIII. 2557.), amelyek szerint az egyesület tagjai bizonyos összeget fizetnek be s viszont a közös pénztárból bizonyos esetekben (áthelyezés, utazás, előléptetés) támogatásban részesülnek. A hazai római feliratok is megemlékeznek ilyen katonai scholákról; így ismeretese a: scola speculatorum legionum I et II adiutricium (CIL. III. 3524. Aquinci. a. 228.; v. ö. III. 14479.), scola decurionum (III. 7626. Alsó-Ilosva), scola tubicinum (III. 10997. Brigetio, a. 229.), scola ordinatorum (III. 7631. Alsó-Kosály). Hogy a signifereknek is voltak hasonló önsegélyző egyesületeik, az kétségtelen (l. Domaszewski: Die Religion des römischen Heeres. Westd. Zschft. XIV. [1895.] 84., Ruggierro: Dizionario epigr. II. 350.), minthogy azonban a schola signiferum kifejezés az eddig ismert feliratok egyikén sem fordul

¹ Liebenam kísérlete óta (Zur Geschichte und Organisation des römischen Vereinswesens. Leipzig. 1890. 1. Anhang Die Militärvereine. 296—309. lk.) e kérdésnek újabb önálló feldolgozója nem akadt.

elő,¹ első közvetlen bizonyítékunk és emlékünkhöz a felső-nyáregyházai felirat, amely így egy újabb adattal járul a római katonai egyesületek történetéhez. Egyszersmind — minthogy itt a schola signiferum mint a síremlék felállítója szerepel, — rámutat a lambaesis cornicines alapszabályaiban körvonalozottakon kívül az egyesületeknek még egy másirányú működésére is, hogy t. i. a katonai önszegélyző egyesületek elhunyt tagjaiknak és bajtársaiknak emléket is állítanak. A schola mint emléket állító testület fogadalmi oltárok feliratain is előfordul (így pl. CIL. III. 7626., 10997.).

A felirat a síremlék korának meghatározására vonatkozólag semmi közelebbi biztosabb támpontot nem nyújt; a „schola signiferum“ azonban megadja a terminus post quem-et. Feliratunk a III. századnál korábbi nem lehet.

Végül érdekessé teszi feliratunkat az a körülmény, hogy a Duna-limes vonalától messze eső alföldi pusztán került elő (Felső-Nyáregyháza, Monor és Pilis közelében a Dunától kb. 40 kilométerre fekszik). A Duna-Tisza közéről kerültek elő ugyan szórványosan római feliratok (így Fóton, Alberti-Irsán, Laczházán, Kalocsán, Szabadkán), de a legtöbb esetben ismeretes az is, hogy honnan és hogyan jutottak oda. Jelen esetben azonban, mint a Felső-Nyáregyházától nem messze eső Alberti-Irsán talált egyik felirat esetében is (CIL. III. 10605.), a kő vándorútját homály fedi. Az épületrész, amelybe ma befalazva áll, kb. 100 évvel ezelőtt készült. Talán a környéken levő, nagyon régi, ma romokban heverő pusztai templom kövei közt találták, melynek építéséhez a középkorban római anyagot is felhasználhattak s onnan jutott mai helyére, ahol újra meglátta a napfényt és a tudomány számára hozzáférhetővé lett.

Dr. Moravcsik Gyula.

¹ Egy heddesdorfi Kr. u. 246-ból való feliraton (*Brambach*, CIR. 692.; v. ö. *Liebenam*, i. m. 301.) előfordul ugyan egy bizonyos collegium Victoriensium signiferorum, de vonatkozása kétséges. Talán azért nem említi *Domaszewski* sem (i. m. 84.).

A BALÁCZA-PUSZ TÁN ELŐKERÜLT RÓMAI FALFESTMÉNYEK MÁSODIK CSOPORTJA.

(6 ábrával.)

A pannoniai falfestmény-töredékeket a pannóniai római kultúra jelentős fokmérőinek kell tekintenünk. Falfestményeink vizsgálata erős támaszpontot nyújt, hogy rámutassunk azon működő erőkre, idegen hatásokra, melyek a provincia művészetére s azonkívül társadalmi és vallási életére is befolyással voltak. A gazdag anyagból jelenleg csak a Balácza-pusztán kiásott villa romjai között fenmaradt második balácai falfestmény-csoportnak maradványait tesszük vizsgálatunk tárgyává.¹ A töredékek a veszprémi Múzeum tulajdonát képezik.

Ezen falfestmény-töredékek az I. számú nagy lakóház egyik folyosójának padlója alatt együtt voltak eltemetve az itáliai-pompeji dekoratív falfestészet hatása alatt álló korábbi falfestmény-darabokkal, valamint egy jóval későbbi hanyatló stilus növény- és gyümölcsmustrát adó töredékeivel. A három különböző stilusú töredékek abból a lebontott régebbi villából kerültek ide, melynek alapfalaira rábukkantak a III. század végén vagy a IV. század elején épült villa falainak kiásása közben.

Az első stilus emlékeitől elválasztja töredékeinket már azon körülmény is, hogy a falaknak nemcsak első festései voltak; egyes daraboknál két, sőt egy ízben három vakolat- és festésréteget találunk.² Új díszítési szellem uralkodik itt, mely nem törődik a falfelület dekoratív jellegével s nem sík ornamentikával vonja be a falat, hanem realisztikus tárgyat választva, könnyed, olykor elnagyolt ecsetkezeléssel ábrázolja az életből kikapott jelenetet. Ezen új díszítési eljárás merőben elüt az itáliai-pompeji falfestés hatása alatt álló falfestményektől.

A töredékek, bár nem illeszthetők össze egy egységes képpé, mégis elég világosan mutatják, mi volt az ábrázolás tárgya.

Jól megmaradt egy rabszolga képe rövid, félvállát meztelenül hagyó tunicában; vállán szőlővel telt kosarat cipel. A rajz anatómiai pontosságra

¹ A leletek első ismertetését *Rhé* Gyula adta: *Arch. Ért.* XXVII. (1907). 364—366. old.; *Baláca*. Veszprém 1912. A lelet legnagyobb részét képen is közzétette (14—25. ábrák, VI. tábla 1. sz. és VII. tábla 1., 2., 3. sz. színes képei).

² *Rhé* id. m., 87. old.

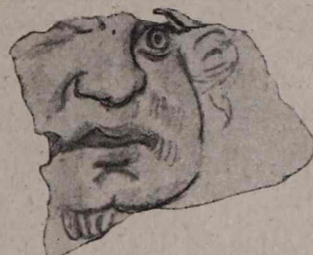
nem törekedett, mégis kidomborítja a rabszolga izmos voltát s a könnyedség bélyegét hordja magán. Ezen alak nem síkfelületre volt festve, hanem a szoba bolthajtására. Két alak-töredék hasonlóképp gyors mozgásban és terhet hordva képzelhető el. Látunk oly alakokat is, akik létrán állva szőlőt szednek. Egy szakállas alakot, aki szőlővel befuttatott lugas (pergula) előtt áll, már ruházatának maradványa megkülönböztet a többi alakoktól.¹ (1. ábra.) Benne látjuk a tulajdonost, aki a szőlőt szedő és szállító rabszolgáira felügyel. Az ifjú alakok között legjobban meglep egy Apolló-szépségű alak, hajviselete az isten késő-római hajviseletét mutatja. Maradtak fenn ezeken kívül fejtöredékek, melyeken tagadhatatlanul meglátszik bizonyos egyénítésre törekvő hajlam: a száj és szem erős hangsúlyozása jellemzi valamennyit.² Találunk itt nyílt tekintetű ifjú ábrázolásokat; közülük kiválik egy fiatal ember feje jobb oldalra néző nagy fekete szemeivel, míg egy

1. ábra.

2. ábra.

3. ábra.

másik eunuchot juttat eszünkbe. (2. és 3. ábra.) Ezen egyénítésre való törekvés jól érvényesül egy öreg ember ábrázolásánál, akinek mogorva vonásaiból kiérezzük rabszolga voltát. Ezen alakoktól függetlenül egy nő alak fej- és ruhatöredékei is fenmaradtak, (5. ábra.) melyek nagyságuknál fogva a szoba egyik falának középmezéjét díszíthették. Érdekességet kölcsönöz ezen alaknak a ruháján alkalmazott oroszlánfej-dísz; körülötte szőlőlevelek és fürtök borították el a falat. (6. ábra.)

¹ Ha a haj- és szakállviseletet tekintetbe vehetjük az idő meghatározásánál, akkor már ezek alapján is falfestményünket a II. század végére vagy a III. század elejére kell tennünk, midőn a római birodalom területén az Antoninusok által kedvelt szakállviselés általános divattá lett. Falfestményünknel e szempontból csak a pergula alatt ábrázolt férfi jön tekintetbe, aki mint tulajdonos s így római polgár az Itáliában élő divatot leginkább követhette. Hosszú, göndör szakála a Septimius Severus által divatba hozott szakállviselést mutatja. V. ö. Sept. Severus brüsseli mellszobrával (*Furtwängler*, Collection Somzée, 30. tábla, 46. old.); továbbá I. I. *Bernouilli*, *Römische Ikonographie*, Stuttgart, Berlin, Leipzig 1882—1894; R. *Delbrück*, *Antike Porträts*, Bonn 1912; A. *Hekler*, *Die Bildniskunst der Griechen und Römer*. Stuttgart, 1912.

² Az Antoninusok-kora utáni portrait művészetre kell csak gondolnunk. V. ö. *Delbrück*. id. m. XXI. old.

A fentebb leírt alaktörödékek különböző nagyságúak, amiért is több képmező létezését kell feltennünk. Színezésük a legkevesebbre szorítkozik. A falfestő könnyedén bánik el az arc vonásaival s a szőlőfürtök és a levelek rajza is felületes. Az emberi test színezésénél megelégszik a test színének visszaadásával — ami világos-veres vagy világos-okkerrel történik — s a körvonalaknak sötétebb színnel (rendesen barnával) való kidomborításával.

4. ábra.

A töredékek világosan elárulják, hogy egy több képmezőben lejátszódó szüretjelenethez tartoztak. (4. ábra.)

A szüret-jelenet ábrázolását az ó-keresztény művészet karolta fel. A földalatti katakombák falain gyakran jelenik meg a többi évszakok jelképes ábrázolásaival együtt mint az őszt szimbolizáló jelenet.¹ A szőlőlevél, szőlőinda mint felfelosztó dísz s így a szüret-jelenet is a keleti emlékeken fordul elő először (Syria, Egyiptom, Cyrene)² s innen jött át az itáliai sírkamarákba. Itáliában a keresztény üldözések megszűnése után fellendülő templomépítkezéseknél a szüretjelenetet továbbra is alkalmazzák a kupola s az oldalfalak díszítésére.³ A legművésziesebb szüretábrázolást a S. Constanza kupolájának mozaikja mutatja.⁴ Bár ez későbbi mint (380 körül) a mi baláciai emlékünknél, de felemlítés nélkül nem hagyható, mert a mozaik a falfestmény szerepét vette át s azon szellemben használják fel faldíszítési célokra mint korábban a falfestményeket. Megtaláljuk a mozaikon a kis kerti lugasokat, ahol a szőlőt kádakban tapossák s amelyekhez hasonlóan kell elképzelnünk a baláciai falon is egyes faltörödékek nyomán. Koraibb példa az Antoninusok korának építészeti stílusában készült Praetextatus-katakombában Szt. Januarius († K. u. 163) kriptájának a falfestménye.⁵ Itt kapjuk első alkalommal az évszakok festésének a végleges formáját. A telet szimbolizáló olajszüretnél a létrán kuszó alakok, a szüretjelenetnél a szőlőszedők és puttonosok gyors rajzokkal s nagy foltokban kezelt színezésükkel a baláciai hasonló alakokhoz nagyon közel állanak. Az utób-

¹ J. Wilpert, Die Malereien der Katakomben Roms. Freiburg im Breisgau, 1903. I. 34. és köv. old.

² Wulff, Altchristliche und byzantinische Kunst. Berlin-Neuaberg. 54. old.

³ Wilpert mutatott rá azon összefüggésre, mely e korbéli templomdíszítés és katakombafestés közt fennáll: Die römische Mosaiken und Malereien der kirchlichen Bauten von IV. bis XII. Jahrhundert. Freiburg, 1916. I. 5. és köv. old.

⁴ Wilpert, Die römischen Mosaiken . . . . III. köt., 6. tábla.

⁵ Michel, Histoire de l'art. 1905. I. 15. old., 6. ábra.; Wilpert, Die Malereien der Katakomben Roms . . . II. 33., tábla.

biak leletkörülményei is amellet szólnak, hogy a két falfestmény között nagy időkülönbség nem lehet.

A szüret-jelenet festése nem szorítkozott kizárólag a földalatti sírhelyekre és templomokra, — a világi épületeken is helyett kapott, mint azt a Coeliuson kiásott ház (casa celimontana) dekoratív díszítése is mutatja. E ház a IV. század második felében épült s főjelentősége az, hogy míg egyrészt világosan elárulja mennyire hatott a katakombafestészet a IV. század közepén is a világi épületek díszítésére, addigmásrészt új elemeket kapunk itt, melyek fellépését Kelet hatásával kell magyaráznunk, — ez a márvány-incrustáció erősen keleties jellegű alkalmazása.¹

A baláczai római villa a casa celimontanaét korban jóval megelőző példa arra, mint használják fel a katakombafestészet egy értékes díszítőelemét világias díszítésül. Hogy a baláczai villa korábbi időből származik s itáliai katakombák hatása érvényesül a kifestésében, azt erősen támogatja azon körülmény, hogy Pannoniában a III. és IV. században általánosan uralomra jutó dekoratív irány, mely Kelettől befolyásolva főerejét a márvány-berakás utánzásában lelte, a baláczai festmények ezen csoportjánál még nem jelentkezik. Az itt dolgozó falfestőknek ismerniök kellett az itáliai katakombákban gyakran alkalmazott tárgyakat; az ott ellesett elemeket magukévá tették s a provinciában nem tudtak vagy nem is akartak szabadulni az ó-keresztény szellemű tárgyaktól. A Praetextatuskatakomba falfestményeivel való szoros egyezés alapján töredékeink keletkezési idejét a II. század végére vagy a III. század első felébe tehetjük.

A szüretjelenet töredékeinek leírásánál már kiemeltük azon törekvést, mely az alakok festésénél az egyéni, jellegzetes vonások erős hangsúlyozásá-

5. ábra.

6. ábra.

¹ P. Germano di Stanislao, La casa celimontana. Roma, 1894.; O. Wulff. id. m 59. old., 47. ábra; Wilpert, Die römischen Mosaiken und Malereien stb. IV. köt., 126—129. táblák.

ban jelentkezett. A nyugati provinciális falfestészetben erre hasonló példákat nem találunk.¹ A pompeji falfestészet már az I. században megmutatta, hogy meddig tudott elmenni az egyéni jelleg visszaadása terén: Paquius Proculus pékmesternek és feleségének arcképei igazi portraitok. Később az itáliai dekoratív festészetnél ezen törekvés nem jelentkezik; megmaradnak a formák nyugodt szépségét kereső rajz keretein belül.²

A baláczai fejekkel rokon kezelést azonban felleljük a katakombák falfestményein, ahol az egyszerűsített rajz nem a falfestők kevés mondanivalóját jelzi, mert így is erővel hatnak, az élénk színezés pedig a mozgalmasságot ébreszti fel. A kutatók, köztük Wilpert, ellentmondanak annak, mintha a katakombafestészetben a portraifestés önálló műfajjá tudott volna kifejlődni. Egyes darabokat azonban felhozhatunk annak bizonyágául, hogy a törekvés nem volt egészen ismeretlen.³ Első helyen kell említenünk a Vigna Massima-katakomba két álló nőalakját, akiket mint oransokat (imádkozva) ábrázolt a falfestő.⁴ Megjelenésükben nincs semmi általánosítás, arcuk kifejező erejét nem homályosítja el a konvencionális típusok keresése. Bár nagyobb időköz választja el őket a baláczai női alak töredékeitől s a férfialakoktól — rokontörekvés hatja át valamennyit: kiszabadítani az arcot a megkötött formák kereteiből az egyéni, esetleges vonások felszínre hozásával.

Töredékeink között előfordul két páva alakja. Az épebb példányt ügyes reprodukcióban kapjuk Rhé művében (VII. tábla 1. sz. rajz). A madár rajza oly jó, aminőt egy provinciális izléshez alkalmazkodó mestertől csak elvárhatunk. Színezésében nem keresi a dekoratív jelleg-megkívánta egyszerűséget, valódi koloristaként mutatkozik be. A páva nyakának kékes tollazatán visszaadja a fény játékát s finom huzásokkal igyekszik a tollakat éreztetni. Hátán világoszöldet használ, szárnya halványvörös s a nagy szárnytollakat barna huzásokkal festi; farka sötétvörös, de emellett a zöld árnyéktól a fark kék pettyéig az árnyalatok egész sorát feltaláljuk. (7. ábra.)

A páva többször előfordul a pannoniai sírköveken, mint Juno kedvelt

¹ A *Blanchet*, Étude sur la décoration des édifices de la Gaule—romaine. Paris 1913. 28. old.

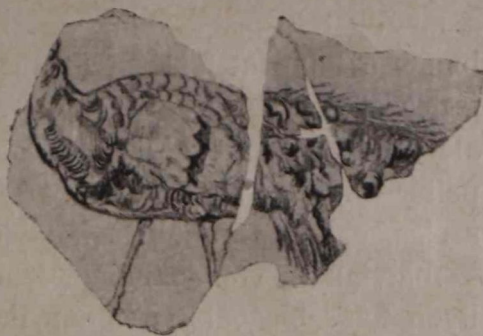
² Jellegzetesek e tekintetből az 1802-ben talált ostiai fej, a S. Basilionál 1810-ben előkerült női alak s a Tor Marancia-i drámai hősnők: mind mélyebb jellemzést nélkülöző, hideg alakok. V. ö. B. *Nogara*, Le nozze Aldobrandine i paesaggi con scena dell' Odissea e le altre pitture murale antiche conservate nella Biblioteca Vaticana e nei musei pontifici. Milano, 1907. 55, 79, 83. oldalak.

³ Ennek bizonyítására megemlíthetjük az arcképekkel díszített ó-keresztény poharakat is. V. ö. C. *Albizzati*, Vetri, dorati del terzo secolo d. Chr. Mitt. des kais. deutsch. Arch. Inst. (Roem. Abt.) XXIX. (1914) 240. és köv. old.

⁴ *Wilpert*, Die Malereien der Katakomben Roms . . . II. 174—176. táblák.

madara.¹ A szüret-jelenetet ábrázoló falfestménytöredékek közelében azonban ó-keresztény hatásra kell gondolnunk. Oly gyakori elem az ó-keresztény festészetben, mint a szüretnek, a galambnak s a kacsának az ábrázolása.² Két-két ülő pávát látunk a pécsi ó-keresztény sírkamra mennyezet-festésén is.³

7. ábra.

A pávát, mint egy igen kedves madarat, az ó-keresztény falfestészet egyszerűen kölcsönvette az antik művészetből. A halhatatlanság, a feltámadás gondolatának szimbolumául csak később teszik meg, midőn hivatkoznak Szt. Ágostonra, aki megemlíti művében, hogy a páva húsa nem romlandó s így nagyon alkalmasnak látszik, hogy a halhatatlanságot jelképezze.⁴ Az ó-keresztény művészetben nem úgy ábrázolják a pávákat, mint a pompeji falakon látható viridariumoknál,⁵ ahol mellékes a szerepük s csak mint kerti madarak szerepelnek a többi díszmadarak között,⁶ vagy pedig mint a falmezőket tagoló keskeny sávoknál, ahol dekoratív jellegük azonnal felismerhető. Az ó-keresztény falfestészet önálló szerepet juttatott a páváknak⁷ s ez a baláczai két páva festésénél is félreismerhetetlen.

A páváknak ilyen szellemben való festését nem a véletlennek tudjuk be, sem a díszítésen dolgozó mesterember szeszélyének. Ezen madáralakokban is, akárcsak a szüretábrázolásnál erősen él a katakombafestészet szelleme. S hogy mily sok közös kapocs van a katakombastilus és az itáliai-pompeji stílusok között s mennyire az antik művészet testéből nőtt ki az ó-keresztény falfestészet és hozzátartozik, erre szép például felhozhatjuk a baláczai falfestménytöredékeket, mert itt az itáliai-pompeji stílusok utánzására mint következmény jelentkezik a földalatti sírkamarák festésének a hatása is.

Arról a festett faltörmelékek nem nyújtanak sok felvilágosítást, hogy

¹ Lásd Oroszlán Z., Mitológiai és szimbolikus képtípusok a pannóniai síremlékeken. Budapest, 1918. 51. oldal.

² Ludwig v. Sybell, Christliche Antike. I. 171—172. old.

³ Henszelmán Imre, Pécsnek régiségei. III. Budapest, 1873. III. tábla.

⁴ Augustinus, De civitate dei. XXI. cap. 4.

⁵ Az itáliai katakombák pávaképei Wilpert id. m. II. 30., 31., 91., 109., 121. és 134. sz. tábláin.

⁶ Presuhn, Les décorations murales de Pompéi. Leipzig, 1878. XXII. tábla (Reg. VII. ius. VII. dom. 10.); XXIV. tábla (Reg. V., ius. I. dom. 18.)

⁷ Kivételt jóformán csak a syrakusai katakombák kifestésénél találunk (Vigna Cassia hypogaeumaiban), ahol minden rend nélkül lepik el a falakat virágfüzerekkel egyetemben. Wulff id. m. 92. köv. old.

a falfelület beosztásában, a falmezők elválasztó elemeinek megválasztásában s a talapzat festésében mennyire követte a falfestő az ó-keresztény festészet dekoratív szabályait. A maradványok közt az a kevés, mely a padló alá kerülve napjainkig fennmaradhatott s egykor mint díszítőkeret szerepelt — nagyon egyhangú. Az oldalfalaknak mezőkre való beosztásánál széles, egyenes vonalú csíkok jutottak szerephez, de ezek mellett találunk szabálytalan vonalakból összerakott választósávokat is. A falmezőknek ilyen felosztásával az itáliai dekoratív falfestészetnél csak Sept. Severus kora után találkozunk,¹ de a katakombákban már korábban jelentkezik.² A festékanyag valamint a vakolatréteg elkészítésére nem fordítottak nagy gondot. A festékanyag nem köt úgy, mint a baláczai első csoport falfestménytöredékeinél; itt a száraz alapra való (al secco) festéssel is megelégedtek.

Dr. Nagy Lajos.

¹ A. Mau, Geschichte der decorativen Wandmalerei in Pompeji. Berlin, 1882. 450. és köv. old.; Fr. Fornari, La pittura decorativa di Ostia. Studi Romani I. V. füz. (1913.)

² Wilpert id. m. I. 136. old. Az ó-keresztény falfestészetben a keretnek mellékes volt a szerepe. A dekoratív jelleg alá volt rendelve a formákon át visszaadott gondolati tartalomnak.

SZÉKESFEHÉRVÁR HONFOGLALÁSKORI TEMETŐI.

(Négy ábrával).

A krónikák tanúsága szerint, mikor Árpád hadai a Dunát átlépték, a a fejedelem a székesfehérvári szőlőhegyen ütötte föl sátorát és a mai Fejérmegye területéből foglalt magának családi birtokot.¹ E hiradást, mely Fejérmegyének oly fontos szerepet juttat a magyarság letelepedésében, megerősítik régészeti adataink is, mert megyénk területe a honfoglaláskori sírleletek egyik legkiadóbb lelőhelye.

A legelső honfoglaláskori sír Fejérmegyében 1853-ban került felszínre Vereben, a lovasberényi út mentén.² Helyét most köoszlop jelzi. A sír a benne talált érmek alapján a IX. századból való. Régészeti nevezetessége, hogy a pestmegyei Bene-pusztai lelettel együtt kiindulópontul szolgált a magyar pogánykorból származó leletek meghatározására, míg anthropologiai érdekessége a trepanált koponya, mely ezüst fedőlapjával együtt a budapesti tudományegyetem anthropologiai intézetének tulajdona. A többi leletek kiásójuk, Verebi Végh János adománya folytán a Nemzeti Múzeumba kerültek. A család csak egy kis bronzspirált és egy boglárt tartott meg emlékül. Ezek a verebi kastélyban vannak. 1871-ben Baracs-pusztáról szerzett a Nemzeti Múzeum fejérmegyei honfoglaláskori leleteket: egy csavart karperec töredékeit, három állatfejes karperecet, egy háromszögű és öt hegyes csúcsban végződő bronzdísz.³ A harmadik ősmagyar sírlelete Fejérmegyének a battai, mely 1867 és 72 között került felszínre. Ez is lovas sír volt, miként a verebi, arannyal futtatott ezüst boglárokkal.⁴ Régiségeiből azonban csak két kis kerek és egy szívalakú ezüstlemez került a Nemzeti Múzeumba 1877-ben. Valószínű ide tartozik az a hajlított pengéjű kard is,

A források idézésében használt rövidítések: *Alterth.* = *Hampel J.*, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn.* Braunschweig, 1905. — *Arch. Ért.* = *Archeologiai Értesítő.* — *Évk.* = *A fejevármegyei és Székesfehérvár-városi történelmi és régészeti egylet évkönyve* 1893. — *U. t.* = *Hampel J.* Újabb tanulmányok a honfoglaláskor emlékeiről. Budapest, 1907.

¹ *Forster Gy.*, III. Béla magyar király emlékezete, 1. l.

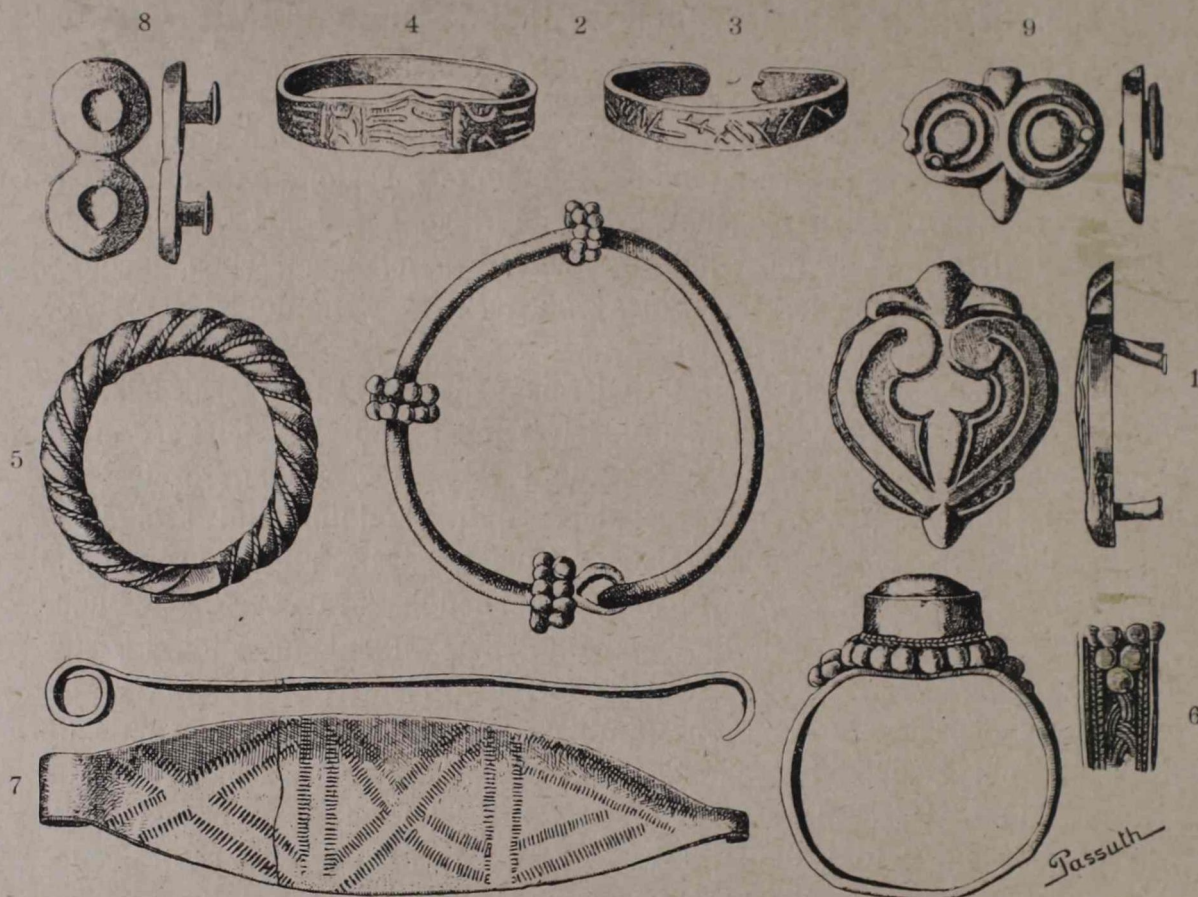
² *Arch. Ért.* 1892, 299. l. — *Alterth.* II, 484. l., III. 346—348. t.

³ *Alterth.* II. 511. l.

⁴ *Arch. Ért.* 1892, 301. l.

melyet 1874-ben kapott a Nemzeti Múzeum Battáról.¹ Csákberényből vagy 22 sírból álló temető ismeretes az Árpádok korából.² Ezek Dr. Szőke Károly tanúsága szerint a lóállási legelőtől nyugatra, az Öreg-tó északi partján homokbányászat alkalmával kerültek felszínre. A legtöbb sírban csak ezüst és bronz haléntékgyűrűket, némelyikben rovátkolt ujjgyűrűket, egyben fonott bronzlemezből készült karperecet és gyöngyöket, egyben

I. Honfoglalás kori leletek a székesfehérvári Múzeumban.

1. Szív alakú bronzdisz. 2. Füllőfüggő. 3. és 4. Gyűrű. 5. Csavaros gyűrű. 6. Fejesgyűrű. 7. Kapocslémez. 8. Kettős pityke.

pedig egyszerű kúpos boglárt találtak. A sírok korát Salamon királynak bennük talált csonka ezüstdenárja határozza meg. A tárgyak a Nemzeti Múzeumban vannak. Ugyancsak a Nemzeti Múzeum őriz még Dunapenteletről egy kis lemezcsüngőt³ és egy pitykét rossz ezüsből.⁴

A székesfehérvári múzeumban is van néhány megyei lelet a honfoglalás korából. Ezek közül ismeretes két pántos karperec Velencéről és egy

¹ *Alterth.* II. 511—512. 1.

² *Arch. Ért.* 1903, 436 1.; *U. t.* 161—162. 1.

³ *U. t.* 113. 1.

⁴ *Arch. Ért.* 1903, 436. 1.

fonatos nyakperec bizonytalan lelőhelyről.¹ Valószínű Fejérmegyéből való egy kis szívalakú bronzdíz (I. ábra 1. sz.) is három szegeccsel, melyet ritkábban előforduló díszítése tesz érdekessé. Kerületét fent és lent cseppidom, köröskörül pedig levélkében záródó inda díszíti. Közepén háromlevelű palmetta, a „heraldikus lilium” van kidomborítva és ennek szélét keskeny hornyolás követi.

Mint egykori fejedelmi székhely különösen Székesfehérvár gazdag honfoglaláskori leletekben, jóllehet a legfőbb temetkezési hely, mely valószínű a város beépített területére esett, elpusztult.² Talán ide számítható egy a városháztéren talált csontváz, mely 1912-ben a csatornázási munkálatok alkalmával került felszínre négy halántékgyűrűvel. Egyéb szórványosan előkerült leletek: egy szamanida dirhem a X. századból,³ egy pár csüngő állítólag a sóstói ligetből, továbbá két hajgyűrű.⁴ Ezeknél sokkal értékesebbek kint a város határában fekvő honfoglaláskori, illetőleg Árpádok korabeli temetők. Eddig öt ismeretes közülök: a demkőhegyi, két maroshegyi, az 1914-ben épült barakktábor területén és legutóbb a sárkeresztúri országút mentén feltárt temető.

I. A Demkőhegy és a vele szomszédos Maroshegy a várostól kissé délnyugatra, a kanizsai és celldömölki vasútvonal közt elterülő szögletbe esik. Szőlővel beültetett területe tulajdonkép egy hatalmas homokbucka, mely a Sárrét Székesfehérvár alá benyúló részéből emelkedik ki és így a régmúlt időkben nagyon alkalmasnak kínálkozott lakóhelyül. Hogy valóban laktak-e rajta, nem tudjuk, de feltehető, hogy az itt eltemetettek lakása nem a háromnegyedóránnyira fekvő és mocsarakkal elválasztott vár területén volt, hanem közel a temetőhöz, magán a Demkőhegyen, ahol a szőlőtulajdonosok állítása szerint, munkálatok közben mindenütt találnak ló- és embercsontokat.

A demkőhegyi temető legelső ismert, régészeti lelete 1878-ban került felszínre. A szőlőhegyen ugyanis ásás közben csontvázat találtak, mely arccal lefelé, fejjel keletnek, lábbal nyugatnak feküdt. A csontváz nyakán három szál drótból font nyakperec, feje körül és kezénél pedig arannyal fűtött üveggyöngyök voltak. Közülök egy és a nyakperec Schnetzer János

¹ Arch. Ért. 1914, 63. 1.

² É tekintetben figyelemreméltó, hogy 1912-ben a csatornázási munkálatok alkalmával a székesegyház előtti téren hatalmas csontgödörre akadtak. A csontok egyikéhez Rudolf denárja volt odatapadva. E helyen, mely a város beépített területének legmagasabb pontja és tulajdonkép homokbucka, a középkorban Szt. Jakab temploma állott és körülötte temető volt (Károly János: Fejérvármegye története, II. k., 189. 1.). Az említett csontok valószínű e temetőből kerültek jelenlegi helyükre, midőn a székesegyházat (1758—1768) építették.

³ Arch. Ért. 1902, 314. 1.

⁴ Alterth. III. 398. t., B.

ajándékából a székesfehérvári múzeumba került. A nyakperecma is megvan, a gyöngyszem azonban elkallódott. E leletet akkor őskorinak tartották, ma már azonban bizonyos, hogy a honfoglalás, illetőleg az első Árpádok korából való.¹

Nagyobbszámú leletek 1892-től kerültek elő, amikor a Demkóhegynek a szabadbattyáni országútra dülő oldalán homokbányát nyitottak. Az itt talált sírokra Lichtneckert József hívta föl a figyelmet. Régiségek iránt való érdeklődése a homokbánya vállalkozójához vezette és tőle kérdezősködéseire azt a választ kapta, hogy igenis talált a homokbányában csontvázakat és ezek mellett némi apróságokat, de visszatemette őket. Lichtneckert megigértette vele, hogy a jövőben neki adja az esetleg előforduló dolgokat, melyek azután az ő révén a Nemzeti Múzeumba kerültek.

Ugyanekkor történt, hogy az Országos Régészeti és Embertani Társulat szeptember havában Székesfehérvárra kirándulást rendezett. Ekkor Nagy Géza és Hattyuffy Dezső szakszerűen is felástak egy sírt, de benne a csontvázon kívül egyebet nem találtak. Ezt az alkalmat Nagy Géza arra is felhasználta, hogy felolvasásában ismertesse az eddigi eredményt,² amit aztán Hampel is átvett a korai középkor magyarországi régiségeit összefoglaló művébe.³

Nagy Géza cikkéhez Lichtneckert is hozzászólt, hogy mint a leletek felbukkanásának állandó figyelője, kijavítsa a közölt adatokat. Eszerint Hampel idézett művében az első és a kétséges harmadik sír megmaradnak azzal a megjegyzéssel, hogy a kardos sírban a koponya mellett csak lófej volt és más lórészeket nem találtak. A negyedik sír leletei azonban megoszlának: a nyakperec helye bizonytalan, a karperec egy másik kisebbel együtt a hatodik sírhoz, a boglárók pedig valószínű az első, tehát a kardos sírhoz tartoznak. Az ötödik sírből a kettős gyöngyöcske a hatodik sírhoz csatolandó. Ugyanide való még egy pár ezüst fülbevaló és a már említett két karperec is, míg a halántékgyűrű és a lapos gombocska, jobban mondva fibulatöredék, maroshegyi leletek.⁴

Lichtneckert maga is végzett a Demkóhegyen ásatást, melynek eredménye 1892-ben két sír volt. Az egyiknek melléklete egy pár egyszerű fülbevaló, a másiké S alakban végződő halántékgyűrű. Értesült továbbá arról is, hogy a homokbányával szemben a vízfolyáson túl szintén találtak csontvázakat (az első maroshegyi temető) és a sóstói sétatérrel szemközt a harmadik kilométert jelző oszlop közelében az országút árkában is akadtak egy sírra.⁵ A homokbánya területén 1893 március havában

¹ Arch. Ért. 1878, 158. l.

² Arch. Ért. 1892, 299. l., Évk. 1893, 270. l.

³ *Alterth.* II. 580—584 l. és III. 393—396. t.

⁴ Évk. 1893, 301. l.

⁵ Évk. 1893. 301. és 303. l.

ismét maga bontott föl egy sírt.¹ Ez Hampelnél a hetedik sír,² mely egy nyakperecet, két karperecet, nagyszámú üveggyöngyöt és közéjük fűzött bronzgombocskákat tartalmazott. Mint bizonytalan fekvésűeket sorolja fel Lichtneckert a következő tárgyakat: a már említett nyakperec, ezüst- és bronzgyűrűk, bronzkarperec, nyakperectöredékek, két karperec gyűrűvel(?), Árpádkori sarkantyú és egy lócsontok közt talált kés.³

Lichtneckert 1893-ban az addig felásott sírok számát 26—31-re teszi. Ásatásait azután csak 1902-ben folytatta és ekkor 21 sírt nyitott meg. A következő évben 9-cel szaporodott a felásott sírok száma és 1905-ben szintén kerültek elő leletek. Mindezek a Nemzeti Múzeum birtokában vannak. Részletesen Hampel ismertette őket.⁴ A székesfehérvári múzeum 1912-ben szerzett egy nyílhegyet, hat ujj- és két halántékgyűrűt. Ezek leírása az Arch. Értesítőben (1914., 63. l.) jelent meg.

A mondottak alapján a demkőhegyi, honfoglaláskori sírok száma a fél százat felülmúlja. Hozzáadva ehhez a széthányt sírokat, megállapítható, hogy a temető a honfoglalás korának egyik legnépesebb temetkezési helye volt. Tárgyi tekintetben is jelentékeny szerepet tölt be ősi műveltségünk feltárásában. E téren, mint ismeretes, legértékesebbek a fegyvereket és lófelszereléseket tartalmazó lovassírok, mert ezekben, miként a tarsolyos és nyilas sírokban is bizonyos, hogy honfoglalók, illetőleg ezek katonáskodó utódai, tehát a magyarsághoz tartozó vitézek nyugodtak. A Demkőhegyen hat lovas sír állapítható meg. Az első a legrégibb leletek egyike. Még 1892-ből való és kardot, fejszét, kengyelveket, zablát, vaskarikát, szeget és vastöredékeket tartalmazott.⁵ A másikkal mellékletei: egyenes, kétélű kard, négy nyílhegy, kengyelek, zabla, vascsat, három szívalakú bronzdísz és valószínű tegezről való vaspántok.⁶ A harmadikban csak kengyelvek,⁷ a negyedikben egy kengyelve töredéke,⁸ az ötödikben zabla, nyílhegy, tegezpánt-töredékek, vascsat és gyűrű feküdtek.⁹ Végül a hatodikban két töredékes nyílhegyet, két vaspálcát és egy vafogantyút találtak, mely, úgy látszik, itatóvederről való.¹⁰

A többi sírok csak ékszerféléket: nyak- és karpereceket, ujj- és halántékgyűrűket, fülönfüggőket és csüngőket, boglárokat és pitykéket,

¹ Arch. Ért. 1893, 267—268. l.

² *Alterth.* III. 397. t.

³ Évk. 1893. 298., 300. és 303. l.

⁴ U. t. 196—206. l. és 78—81. t.; *Alterth.* II. 867—871. l. és III. 516—519. t.

⁵ Arch. Ért. 1892, 302—303. l., *Alterth.* III. 393. t.

⁶ U. t. 83. t.

⁷ U. t. 78. t., 7. sír.

⁸ U. t. 197, l. 9. sír.

⁹ U. t. 84. t.

¹⁰ U. t. 87. t. A.

gombokat és gyöngyöket tartalmaztak. Rendszerint olcsóbb, sárga és fehér fémből valók, ritkán rossz ezüstből, esetleg aranyozással. Ezek a különböző temetők összehasonlítása alapján nagyrészt a meghódított lakosságtól származnak, mivel azonban a hódítók átvehették őket és kereskedőktől is szerezhettek eféle holmikat, lehetnek e sírok közt magyarok is. Különösen ilyenekül tekinthetők azok a csüngős, bogláros és pitykés sírok, ahol a leletek ornamentikája világosan utal keleti, a régibb hazából való származásukra.

A Demkóhegy sírleleteinek részletes leírása a forrásokul jelzett művekből már ismeretes. Rövid összefoglalásuk a következő:

A fegyverek csoportjában legértékesebb két kard. Az egyik¹ Hampel szerint azon példányok közé tartozik, melyek egybekötik az avarságot a magyarsággal, de nem tudhatjuk, hogy a harcosok itt szerezték-e vagy korábbi hazájukban.² Jellemző sajátága, hogy pengéje egyélű és egyenes, csak a markolat tövénél van egy kis görbülete és ez a markolaton is folytatódik. Marokvédője bronz, ezüst berakással; lefelé hajló szárai másfél cm. átmérőjű gömbökben végződnek. A másik kard³ a Karoling vagy frank tipushoz tartozik, mely 800—1000 között terjedt el és hazánk területén is, már a IX. századra tehető legelső feltűnése. Pengéje kétélű, pallos formájú középen vércsatornával; keresztvasa rövid és vastag, két vége felé kissé szélesedik; markolata hatalmas gombban végződik, melynek alsórésze négyszögű, fent pedig három cikkelyre tagozódik. Megmaradt az elkorhadt fahüvely bronzpántja is. Rajta domború növénydísz látható. Miként jutott e nyugati származású kard a honfoglalók birtokába, erre nézve Hampel azt mondja: vagy a külföldön vívott csaták diadalmi jele gyanánt vagy pedig a demkóhegyi pallos már nem is volt egészen külföldi fegyver, hanem hazánk fiai is használták.⁴

Egyéb fegyverek: egy fejsze, melyet az egyélű karddal együtt találtak és az első biztosan megállapított ősmagyar fejsze.⁵ Nyílhegy összesen nyolc ismeretes a Demkóhegyről. Négy a Karoling-karddal egy sírban feküdt és ezek pengéje rombuszalakú.⁶ A másik típus széles levélidom, melynek élei oldalt kihajlók és mintegy csúcsot alkotnak, a tő felé pedig hirtelen szűkülnek.⁷ Ilyen a székesfehérvári múzeumban őrzött nyílhegy is, csakhogy pengéjének legnagyobb átmérője nem lent, hanem középen van. Tegezhez tartozó pántokat két sírban állapítottak meg.⁸

¹ Arch. Ért. 1892, 302. l.; *Alterth.* II. 580. l.

² U. t. 34. l.

³ Arch. Ért. 1906, 130. l.; U. t. 83. t.

⁴ U. t. 29. l.

⁵ Arch. Ért. 1892, 303. l., *Alterth.* III. 393. t.

⁶ U. t. 83. t.

⁷ U. t. 84. t. 2. á.

⁸ U. t. 202. l. és 84. t.

A kengyelvasak száma kilenc. Közös vonásuk kiszélesedő talp és kettő kivételével lapos szárak. A szárak és a talp által bezárt terület háromszög. Jellemző eltérés csak a fülekben van közöttük, amennyiben nyakkal vagy nyak nélkül kapcsolódnak a szárakhoz. A Karoling-kardos sír kengyelvasainak érdekes sajátága,¹ hogy száruk átmetszete kerekded és a talpba való átmenetnél gumósan kiszélesedik. Emlékeztet ez arra az ősi állapotra, mikor a fából készült szárakat csomós kötéssel erősítették a talpfához.

Zabla, három került elő a sírokból. Egyszerű csikózablák ezek, középen kapcsolódó szájrudakkal és lapos oldalkarikákkal.

Boglárokat és párostagú csüngőket tíz sírban találtak. Van közöttük három nagyobb boglár² rossz ezüsből. Díszítésük a honfoglaláskori leletekben gyakori rózsás motívum. Apróbb pityke tizenkettő ismeretes. Legdíszesebb egy szívalakú példány ugyancsak szívidomot alkotó levélkével.³ Páros csüngőkben különösen gazdag egy sír,⁴ melynek leleteiről azonban nagy számuk és tarkaságuknál fogva méltán kételkedhetünk, vajjon együvé tartoznak-e. E sírhoz nyolc teljes és három félcsőngő tartozik. Alakjuk és díszítésük három változatot képvisel. Két pár nagy csüngőnél a négyszögű és rozettás gombok, valamint a rajtuk függő és reliefszerűen kiemelkedő levelekkel díszített lemezek áttörtek. Analógiájuk a szeged-bojárhalmi,⁵ teljes másuk pedig egy rákospalotai⁶ sírből ismeretes. A második változatnál a dudoros gombot tízszirmú rózsácska és közbenfutó rovátkák, a gombosvégű fityegőt pedig ötszirmú rózsza díszíti. A harmadik változatnál a felső tag behorpasztott gomb, míg a hozzátartozó (?) csüngő kígyófejszerűen végződő szívalak ugyanilyen kidomborodásokkal. A többi sírokban előforduló páros csüngőknél a különböző díszítésű alsó tagok mind szívalakúak, számuk összesen tíz. Apró, lapos pityke tizenkettő, gombalakú gombocska pedig tizenkilenc fordult elő a sírokban.

Másfajta, a magyarság szempontjából kevésbé jellegzetes ékszerek a következők: négy fonott nyakperec és eféle töredékek. A karperecek száma húsz. Legérdekesebb közöttük egy ezüstpéldány,⁷ melynek két vége csigaszerű kanyarulattal kapcsolódik egymáshoz. Határozottan római alak és így mint talált dolog kerülhetett a sírban pihenő birtokába. Vele egy közönséges ezüstszalagból készült karperecet is találtak.⁸ Akadt a

¹ U. t. 83. t.

² Arch. Ért. 1892, 307. l. és *Alterth.* III. 395. t.

³ U. t. 83. t.

⁴ Arch. Ért. 1892, 305. l. és *Alterth.* III. 394. t. 24 a. b.

⁵ *Alterth.* I. 759. l.

⁶ U. t. 79. és 193. l.

⁷ Arch. Ért. 1892, 305. l., 24 a. b.; *Alterth.* III. 394. t. 24 a. b.

⁸ Ugyanott 11. á.

sírokban egy kígyófejes karperec is, melynél azonban már csak egyszerű dudorodások emlékeztetnek az eredeti motívumra.¹ A többi karperec fonott vagy síma fémsodrony.

Függő, hat ismeretes a temetőből. Kettő egyszerű bronzsodrony.² Nagyon érdekesek a római karpereces sírban talált alakok:³ fülbe akasztható részük alul hullámos és a középső hullámvölgyben cseppekre tagozott csüngők lógtak. Analógpéldányok több honfoglaláskori sírból ismeretesek, melyek keleti és bizanci összeköttetésekre utalnak.⁴ Teljesen elütő típust képvisel egy pár fehér fémből készült függő,⁵ amilyenek már a korábbi szarmata sírokban is előfordulnak. Jellemző sajátosságuk, hogy a karika alsó fele dudoros, melynek közepét fent félhold, lent gúlaformájú tag díszíti.

A gyűrűk száma vagy hetven. Anyaguk többnyire sárga fém, ritkábban rossz ezüst egy-két esetben aranyozással. Rendszerint sodronyból vagy szalagból készültek. Ez utóbbiakon néha gyöngysorok, rovatok is láthatók. Egyet szélein egymás mellé sorakozó háromszögek, középen rombus alakú dudorok díszítenek.⁶ Van két fonott példány is.⁷ — A gyűrűk nagy száma mellett feltűnően kevés az S alakban kihajló hajkarika. Csak tizenegyet találtak. — Gyöngyszem 67 került elő, melyek üvegből és pasztából készültek.

Egyéb leletek: kis csengetyű,⁸ három csörtető,⁹ csat,¹⁰ két kés,¹¹ sárga fémből készült pánt(?),¹² két átlukasztott állatfog,¹³ három cypreacsigaház,¹⁴ három vasgyűrű,¹⁵ végül a Lichtneckert által említett Árpádok korabeli sarkantyú és lócsontok között talált kés.

II. A Maroshegyen, melyet a Demkóhegytől egy kis vízer választ el, Lichtneckert József, mint már említettük, először 1892-ben fedezett fel sírokat. Ugyanis a demkóhegyi temetőtől mintegy 1/2 kilométernyi távolságban, körülbelül ott, ahol a szabadbattyáni vagy csíkvári út Urhida felé

¹ Arch. Ért. 1893, 268. l. 2.; *Alterth.* III 397. t. 1.

² Évk. 1893, 300. l.

³ Arch. Ért. 1892, 305. l. 13—16. á.; *Alterth.* III. 394. t. 13—16. á.

⁴ U. t. 64—65. l.

⁵ U. t. 85. t., 4. sír.

⁶ U. t. 82. t., 21. sír.

⁷ U. t. 82. t., 19. sír és Arch. Ért. 1893, 268. l. felfűzve.

⁸ U. t. 78. t., 1. sír.

⁹ U. t. 85. t., 3. sír; 87. t. B. 8.; Arch. Ért. 1892, 309. l.

¹⁰ U. t. 86. t., 8. sír.

¹¹ U. t. 86. t., 8. és 9. sír.

¹² U. t. 87. t., B. 7.

¹³ U. t. 78. t., 2. sír.

¹⁴ U. t. 85. t., 3. sír; 87. t. B. 11., 12.

¹⁵ U. t. 87. t., B. 9., 10.

elágazik, útfeltöltés alkalmával a szomszédos legelőről nagy területen elhordták a földet, miközben számos, mintegy 12—14 csontvázat forgattak ki. Mellékletként azonban mindössze egy halántékgyűrűt, egy fibulaszerű korongocskát és egy csillagdúdos, kék gyöngyszemet találtak.¹ Ugyane tájon 1894 tavaszán szőlőmunkálatok közben szintén találtak vagy 15 több sorban fekvő sírt. Sajnos, a munkások ezeket is széthányták és belőlük csak a Hampel által ismertetett darabokat sikerült megmenteni.²

E leletek között legbecsesebbek az ezüsből készült párostagú csüngők, négy teljes és két fél példányban. Felső részük kerek gomb, melynek kiemelkedő közepét két gyöngykoszorú veszi körül. A csüngőlemezek szívalakúak indás kerettel és két gyöngysorral. Áttört felső részüket spirális vonalak, lent pedig lantszerűen csavarodó indák és kúpos nyúlvány díszítik őket. Egyéb leletek: fonott nyakperec, karperec, 23 gyöngyszem, egy sodrony- és egy fejes gyűrű, melynek gombján a kissé behorpasztott középdomborulatot léces dísz veszi körül.

III. A másik maroshegyi temető a hegy nyugati ágának nyugati lejtőjére esik körülbelül egy kilométernyire az országúttól. Az első leletek a Szücs-féle szőlőterületen kerültek elő, melyek Lichtneckert József-útján Dr. Szabó Elemér birtokába, innen pedig 1911-ben a székesfehérvári múzeumba jutottak. E tárgyak a következők: fülesgomb fele, sodronygyűrű, hullámvonalas, pántos gyűrű töredéke, négyszögletes gyűrűkö pasztából, nagyobb fémgomb szövetmaradványokkal (az Arch. Ért.-ben 1914, 62. l. gyantaszerű golyónak van jelezve), 15 ezüsttel övezett gyantagyöngy és 2 át nem látszó üveggyöngy.

1913-ban Lichtneckert József a leletek alapján a Szücs-féle telken, továbbá tőle északra a két szomszédos szőlőben szakszerű ásatást végzett. Ez alkalommal a talált koponyák alapján vagy 400 sírt bontott föl. Mivel azonban a temetőt már korábban szőlőforgatás közben megbolygatták, csak tíz sírban találta meg az összetartozó tárgyakat, míg a többi leletek széthányva fordultak elő. A sírok mellett jelkövekként szabálytalan alakú kövek feküdtek, miként Erdélyben a gombási síroknál, ahol a fejhez és lábhoz minden alkalommal nagy homokköveket helyeztek.³ Egy helyen a talaj tele volt vakolattörmelékkel, de épületkövek nem jöttek elő.

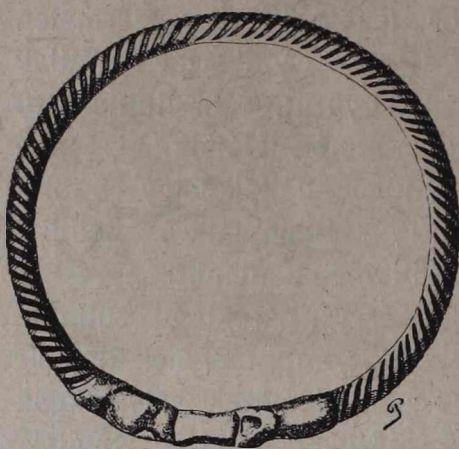
A tárgyak részletes leírását már közöltük. (Arch. Ért. 1914, 60—62. l.) Röviden a következők: egy nyakperec két kis karikával, egy sima és két állatfejes karperec, négy léces díszítésű, kisebb boglár, egy fülesgomb fele, háromszögalakú bronzlemez lyukkal, egy átlukasztott köralakú bronzlap

¹ Arch. Ért. 1893, 267. l.; Évk. 1893, 301. l.

² Alt. III. 398. t. A.

³ Arch. Ért. 1913, 269. l.

II. Állatfejes karperec honfoglaláskori leletből.

(valószínű nagyon elkopott római kis bronz), egy függő és két függődísz, tizen-nyolc ujjgyűrű és egy gyűrűfej, kilencvenkilenc S alakban végződő hajkarika, háromszázhetven gyöngyszem, két kisebb vaskarika, egy szegfej, húsz vaspántrészlet és szegek a koporsóról, egy Diocletianus-féle középbronzérem, egy kovadarab, cserépbögre töredéke körben futó barázdákkal, végül két I. András, egy Kálmán és egy II. András korabeli denár. (Réthy L: C. N. H. I. 11, 41 és 132.)

E leletek közül a rómaiaktól átöröklött, állatfejes karperecek (II. ábra) egyeznek egy pilini példánnyal.¹ A fehér fémmel futtatott zárt karika sűrűn és ferdén rovátkolt, az állatfejek alakja határozatlan. A fülönfüggő (I. á. 2. sz.) horoggal kapcsolódó, vékony bronzkarika; érdekessége, hogy három² helyen két sor fémgyöngy-koszorú díszíti és ez alapon a szarmata temetők függőivel hozható összefüggésbe. A magányosan talált függődíszítés (a korábbi ismertetésben gombostűnek jeleztük) áll egy bronzpálcikára erősített, üres pléhbogyóból, melynek fele hiányzik. Analógiái ismeretesek a győri³ és a hajduböszörményi³ ősmagyar sírokból. A gyűrűk nagyobb része hengeres vagy szögletes sodronyból készült, de van közöttük egy csavarvonalas, három kifelé domborodó és rovátkolt, illetőleg gerezdelt példány és négy pántgyűrű is rossz ezüstből. Ez utóbbiak egyikén (I. á. 3. sz.) rovásírásra emlékeztető vonások, másikán (I. á. 4. sz.) pedig, mely a többinél vastagabb, poncolt díszítés látható. Egy vastag sodronygyűrű (I. á. 5. sz.) csavaros mélyedésében vékony, fonatos szál húzódik. Legszebb mindközött egy fejesgyűrű. (I. á. 6. sz.) Gombja fémgyöngy-koszorúban foglalt paszta, karikája pedig fonatosan díszített, vékony ezüstlemezből áll, de nagy része — sajnos — preparálás közben tönkrement. Ugyanilyen lehetett egy másik gyűrű is, melynek csak pasztás feje maradt fenn két oldalt három-három fémgyönggyel. Analog alakok a verebi és bezdedi⁴ sírokból, valamint bjelő-brdói temetőből⁵ ismeretesek.

Feltűnő a hajkarikák nagy száma. (99) Anyaguk legtöbbször bronz, de akadt néhány réz- és ezüstpéldány is. Kettő, melyet a fentemlített díszes

¹ U. t. 67. t. 54. sír.

² U. t. 14. t. B.

³ U. t. 15. t. 10. á.

⁴ *Alterth.* I 434. l., 1265. és 1266. á.

⁵ U. t. 43. t.

pasztafejes gyűrűvel együtt találtak, szokatlanul vastag és aranyozott. A karikák nagysága különböző (a legnagyobb átmérője 3,5 cm.). Sodronyuk kettőnél csavart, a többinél síma. Alakjuk körszerű, csak egy van tojásdad, melyhez hasonlót a pilini sírokban is találtak.¹

A gyöngyök nagyobbára zöld, fekete, sárga és lila, apró, gömbölyded üvegszemek. Vannak vékony, hosszúkás alakok is, egyesek szép színjátékkal. Négy nagyobb, zölde színű, hengeres példánynak felületét egymást keresztező barázdák díszítik. Az át nem látszó, opál üveggyöngyök rendszerint gerezdelték. Egy-két hordóalakú üvegszem belsejében aranylemeztől (?) származó sárga öv látható. Vannak töredező, gyantaszerű anyagból készült gyöngyök is. Ezek hengerek és eredetileg közepükön ezüstszalag övezte őket; néhánynál e részlet háromszögalakú gerezdekre tagozódik. Érdekes a hatoldalúra csiszolt, ametiszt és zölde színű kvarcgyöngyszemek előfordulása. Ezek másutt nem igen találhatók, míg a Maroshegyen 35 db. került felszínre. Paszta-gyöngy alig egy-kettő akadt, úgy látszik, anyaguk porhanyósága miatt nagyrészt elpusztultak.

IV. A negyedik honfoglaláskori temetőnek nyomaira 1915-ban akadunk a délivasut szabadbattyáni vonala mellett, az újonnan épült katonai baraktábor területén. E hely a demkóhegyi és az első maroshegyi síroktól közel egy kilométernyi távolságra fekszik. A sírok feltárása úgy történt, hogy a barakok közé vasuti síneket vezettek és ezeknek a fővonalból való kiágazásánál földbevágások készültek. Itt akadtak a sírokra, melyek száma 6—7-re tehető. Ezek is már csonkák voltak, mikor megvizsgáltuk őket. Beleestek a bevágásba és így nagyobb részüket elhordták. A megmaradt csontvázrészeket kibontva halántékgyűrűből, bronzkarikából és néhány gyöngyszemből álló régészeti anyagot gyűjtöttünk össze, melyet a székesfehérvári múzeum őriz.

1917 őszén a vasuti sínek között fennmaradt földrész lehordása alkalmával újabb sírokra akadtak. Bár intézkedés történt, hogy a feltároló csontvázakat csak szakértői felügyelet mellett szabad felbontani, több sírt, köztük a legértékesebbet, bejelentés nélkül hánytak szét, míg 9 sírt magunk ástunk ki. A több év óta e helyen dolgozó munkások vallomása szerint a most feltárt terület közül nagyobb körletben is találtak sírokat, amiből kitetszik, hogy tulajdonképp itt egy nagyobb kiterjedésű temetővel van dolgunk.

Az általunk feltárt sírok közül csak háromban volt melléklet: az egyikben három szálból font bronz nyakpereg és egy balkézzől lehúzott bronzgyűrű egymásra hajtott végekkel, a másokban egy kis késpenge, a harmadikban ugyancsak a balkézzől vastag sodronygyűrű egymást érintő, hegyesedő végekkel.

¹ U. t. 73. t. 21. sír, 2. á.

A munkásoktól összegyűjtött, de szintén sírokból való leletek között legértékesebb egy szívalakú, lemezes bronzdíszítés, melynek — sajnos — egy része hiányzik és a meglevő is két darabra törött. A munkások előadása szerint a csontváz, melyen a díszítést találták, észak-déli irányban feküdt, míg a többiek kelet-nyugati irányúak voltak. A bordák a patinától mind zöldek voltak, ami arra vall, hogy e lemezen kívül más díszítéseknek is kellett a sírban lenniök. Kérdezősködésemre a munkások ezt tagadták és csak egy füles pitykegombot adtak át, mint a lemezzel együtt talált dolgot. Maga a lemez analog a pilini és battai lószerszámdíszekkel,¹ de náluk nagyobb (a letörött perem hozzáadásával magassága 70 mm., legnagyobb szélessége 54 mm.), alakja művészebb, ornamentikája gazdagabb. Szélét a csúcsnál levelekben visszahajló inda díszíti és e mögött négyszögecskékre tagolt szalag huzódik. Az indavégi levelek közé körszelvényidomú karély ékelődik. A lemez közepén háromkarélyú, szívalakú levél van kidomborítva, melynek felső részén kétperemes és lécesen díszített köralakú, alsó karélyán pedig hosszant rovátkolt tojásdad dudor emelkedik ki. A levél egészben véve rokon a cikkünk bevezetésében említett kis bronzdísz heraldikus lilomával, továbbá egy tolna-szántói páros csüngő felső tagjával,² melynél azonban a dudorok szétszórtan a levél három sarkában fordulnak elő. A lemez szélén látható lyukak és ellapított végű szorítószegecsek tanúsága szerint a díszítés valószínűleg bőrre volt erősítve és pedig fent meg lent három, oldalt két szegecessel.

Ritkább lelet egy csontváz nyaktáján talált félholdalakú, fehér fémből öntött csüngődísz is. Hozzá hasonlók a pilini temetőből ismeretesek, de leginkább megegyezik egy tápió-szelei lelettel.³ A csüngő egyik vége törött, a másik kúpalakú gombban végződik. Széle domború és középen felfűzésre szolgáló füle van, ezzel szemközt a homorú oldalon páros karika és közöttük dudor. A lemez közepe két függőleges, kiemelkedő szalaggal három mezőre tagozódik. Ezek közül a szélsőt egy, a középsőt három kidudorodás díszíti és rajta két öntési hibából származó lyuk is van. A domború szegély a lemez homorú részén jól látható kettős kötél díszből áll. A csüngőhöz tartozik állítólag egy kis bronzkarikából való fülönfüggő is.

Egyéb leletek; hármass fonású bronzkarperec, bronzgyűrű, S-alakú halántékgyűrű, tojásalakúan összehajtott, vastag bronzsodsony, bronzsodronytöredék és egy darab üveggyöngy.

V. Az ötödik honfoglaláskori temető színhelye a sárkereszturi országút mellett van a református temetővel szomszédos legelőrészleten. Katonák

¹ Hampel J., A honfoglalási kor hazai emlékei. Budapest 1896 LXVI. t., 1., 2. k.

² Hampel J., A honfoglalási kor hazai emlékei. Budapest, 1896 LV. t., 2. a.

³ U. t. 88. t., 4. k.

bukkantak reá 1916 elején lövőárok készítése közben. Az első leletek egy csikózabla, két kengyel és egy csatkarika voltak. Állítólag ember és lócsontok társaságában találták őket, a lócsontváznak azonban nem akadtunk biztos nyomára. A tárgyaknak találóik nem tulajdonítottak jelentőséget. Megmentésük csak annak köszönhető, hogy Kostyál Kálmán, honvédszázados útján a régiségek iránt érdeklődő Tattay István ezredes a székesfehérvári múzeumnak engedte át azokat. A

III. Csüngődísz.

lelet alapján március 14—15-én próbaásatást tartottunk. Ennek sikere után március 21-én újból megkezdtük a munkát és folytattuk április 1-éig. Ekkor, miután sírok már csak szórványosan kerültek felszínre, ezek is minden melléklet nélkül, az ásatást beszüntettük. Munkásokul Kostyál Kálmán és Simon Béla huszárkapitány katonákat bocsátottak rendelkezésünkre. A csontvázakat és mellékleteket Lichtneckert, József szíves segédkezése mellett magam bontottam ki.

Ez a honfoglaláskori temető a többi négytől keletre, mintegy 2—3 kilométernyire esik és a közöttük fekvő medencét a Sóstó nádassal szegett vize tölti ki.

Maga a temető közel az országúthoz, a református temető déli határán egy széles homokháton fekszik, mely nyúlványa az ős- és avarkori leleteiről ismert Kurucdombnak. A sírok elhelyezkedését közelebbről a református temető déli árka szabja meg, melynek mindkét oldalán tártunk fel sírokat. Köztük az elsők távolsága az országúttól (a temető sarokdúcától számítva) 26·5 méter, a legtávolabb fekvőké 52·7 méter volt. A sírokat sorokba nem igen lehetett beosztani, mert egyik kutató árok mentén 5—6 csontváz is akadt, másutt azonban csak egy-kettő és az egymás mögött meg egymás mellett fekvő sírok távolsága teljesen rendszertelen volt. Ugyanez áll a sírok mélységére is, mely átlag egy méter körül ingadozott és csak a lejtő alsóbb részén, ahol a szél nem seprte le a földet, ért el kétméteres méretet. A csontvázak általában fejjel nyugatnak, lábbal keletnek feküdtek, a lejtőn azonban északnyugat-délkeleti, sőt észak-déli fekvésűek is voltak. A sírok között két helyen kövekből összehányt tűzhelynyomokra és egy nagyobb, betömődött üregre, valószínű putriklakásra, akadtunk.

A felbontott sírok száma összesen 31. Ezek közül a református temető területére 10, azonkívül 21 esett. 23 sírban kifejlett, 8-ban gyermekcsontváz volt. Mellékletet 13 sírban találtunk. Ezek síronként csoportosítva a következők:

1. Kés (hossza 11·6 cm.), nyélnyúlványa a penge egyenes folytatása és kihegyesedő. A penge egyik oldalán szövetnyomok.

2. Két kengyelvas. Talpuk széles lehajló szélekkel és alul közép-bordával. Szárukon az erős rozsdamarás mellett is kivehetők az élek. Fülük

kerekded és nyakkal kapcsolódik a szárukhoz. — Csikózabla négyélű szárudakkal lapos karikákkal. — Négyszögű csattkarika vasból.

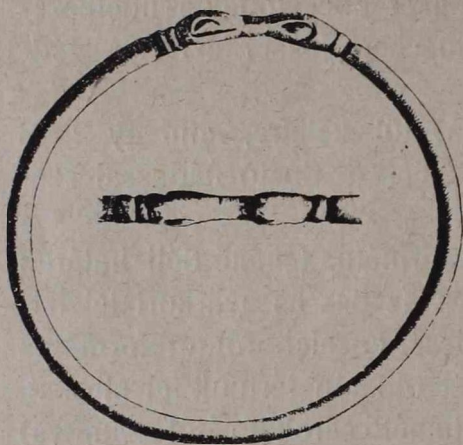
3. A jobbkez ujjain három kifelé domborodó gyűrű egymásra hajló végekkel.

4. A combcsontok között, közel a medencéhez, késpenge két darabban. Hegye és töve hiányzik. — A jobbkar a mellen, a bal egyenesen feküdt.

5. A csontváz baloldalán kétélű, egyenes kard. — A derék tájon kova, csiholóvas és késpenge. A csiholóvas közepe háromszögalakban készlesedik, karjainak vége gyűrűsen behajlik. — A nyaktájon két félgömbre szétvált csüngő.

6. A karon síma bronz karperec. Egyik vége törött. — Az ujjakon két kifelé domborodó gyűrű egymásra hajló végekkel.

7. A fültájon vastagabb bronzkarika (függő?), vékonyabb bronzgyűrű.

IV. Állatfejes karperec a kurucdombról.

8. A mellen keresztbe fektetett karok jobbán ketté törött, négyrétű, fonott karperec kampóval és hurokkal. A hurok felett két sodronyszál hengerded tekercsben van felcsavarva. (V. ö. U. t. 46. t., 4. á.) — A balkaron állatfejes karperec fehér fémből. (IV. ábra.) — Az ujjakon pántos gyűrű fehér fémből, egymásra hajló végekkel és gyöngyözött szegélyhornyolással. — Tojásdad alakú függő fehér fémsodronyból.

9. Három sodronyból font nyakpereg vörös fémből, kampóval és hurokkal; rajta vékony sodronykarika. A nyakpereg ketté törött, a kis karikának csak fele van meg. — Az ölbe ha jöttkezeken: a jobbkaron négyrétű, fonott karperec. Kampója letörött és szabadon csüng a horgon. A balkaron síma karperec sárga fémből. Két vége vékonyodó és egyenesen levágott, egymáshoz közel végződik. — Pántos ujjgyűrű jól kivehető középpéllel. Csak fele van meg.

10. A karokon síma karperecek. Egyiknek tompára vágott, vékonyodó végei egymásra hajlók, a másiké egymást majdnem érintők. — Függőtöredék vékony bronzsodronyból. — A csontváz medencéjében csecsemőcsontok voltak. A jobbkar kinyújtottan, a bal kézfej a medencében feküdt.

11. Az áll tájékán kis vaskés, két darabban. Gyermekecsontváz.

12. A jobbkaron síma bronzkarperec egymáshoz közel végződő, vékonyodó és egyenesre levágott végekkel. — Ugyanott a könyöktájon fűzfalevél alakú bronzlemez. (I. ábra 7. sz.) Egyik vége kampóban, a másik gyűrűben végződik, melynek valószínű tengelye is volt. A lemez felületét párhuzamos, rovátkás vonalak díszítik, melyek közepén

átlós négyszöget, a végek felé pedig háromszöget alkotnak. — A nyak és váll körül apró, páros pitykék két-két nitelő szegecskével. — Közülük egy példányon (I. á. 8. sz.) gyenge domborodás és a közepén horpásztás látható, míg négyen a korongocskák felületét a kidomborodó központ körül két hornyolás díszíti. Ugyanezeknél a két korongocska közé fent szívalakú, lent cseppidomú tagocska ékelődik. A nitelő szegecskék körül bőrmaradványok voltak. A díszesebb pitykék szélükön át vannak lyukasztva, úgy látszik, öltéssel is meg voltak erősítve.

13. A kinyújtott karokon két síma karperec, vékonyodó, egyenesre vágott, egymára hajló végekkel. Egy kis vastöredék. Az álkapocs feltűnően vékony és fogatlan, a fogmélyedések nincsenek meg rajta. A csontváz idősebb női csontváz.

A sírok között együttesen, de csontváz nélkül kerültek elő: egy csiholóvas háromszögalakú lemezzel és felfelé hajló karokkal, hat gyöngyszem, keresztalakú ólomlemezke, melynek felső szára felfűzés céljából át van lyukasztva, oldalszárai pedig hiányzanak, kis madárfejre emlékeztető ólomdarabka és két töredékes, fehér fémlemez. Szétszórtan hat cserépdarabot is találtunk. Ezeknek anyaga és kettőnek hullámvonalas díszítése tanúsodik a sírokkal való egykorúságuk mellett. Utólag a katonák egy háromszárnyú nyílhegy töredékére emlékeztető vasdarabkát is szolgáltatottak be.

Összefoglalva a sírok tartalmát, az imént felsorolt szórványos leleteken kívül, előkerült a temetőből: egy kard, két kengyel, egy zabla, egy csatkarika, négy kés, egy csiholóvas, egy kova, egy nyakperec, egy állatfejes, két fonott és hét síma karperec, egy csüngő, öt pityke, egy fűzfalevélalakú bronzdísz, három függő és kilenc ujjgyűrű. A talált régiségek száma összesen 58.

A leletek, miként a leírásból kitűnik, teljesen megegyeznek az eddig ismert és velük rokon honfoglaláskori leletekkel. Csak az állatfejes karperec, a bronzpitykék és a fűzfalemezalakú bronzlemez mutatnak új alakokat. Mint az ásatás legbecsesebb eredményét ki kell emelnünk a kardot és vele ritkasága miatt külön is kell foglalkoznunk. A kard Karoling-típus és hazánk területén a nyolcadik ismert példány. Az eddig ismert efajta kardok: Szent István kardja Prágában, a túrócszentmártoni vagy blatnicai, a budapesti, a Székesfehérvár-demkóhegyi, a váci, a győri, és a szécsényi kard.¹ A mi példányunkat, melyet a Nemzeti Múzeum régiségosztálya volt szíves preparálni, a rozsdá nagyon megviselte. A sírból — hegyének csúcsát kivéve — egészben emeltük ki és ekkor még látható volt rajta a hüvely farostjainak lenyomata. A preparálás a pengét középtájon úgy megvékonyította, hogy szállítás közben kettévált.

¹ Arch. Ért. 1906, 129—135. l.; 1912, 34—38. l.; 1913, 250. l.

Kétélű és egyenes pengéjének közepén széles vércsatorna húzódik. A keresztvas, melyet töredékeiből csak nagy gonddal lehetett összeállítani, az eddigi alakoktól eltérőleg, vége felé nem szélesedik, hanem egyenletes. Rajta ezüstnyomok is láthatók. Markolatgombja lapított és két részből áll: felső kúpalakú részből és a valamivel keskenyebb négyszögű talapzatból. A felső rész a talapzathoz csak kétoldalt van odaerősítve úgy, hogy középen a markolat egyenes folytatásában a két rész között néhány milliméternyi hézag van. E hézagon átnézve kivehető, hogy a markolat nyele csak a talpazatba van beerősítve, a kúpalakú részben már nem folytatódik. A gombon — eltérőleg az eddig ismert karolingi kardoktól — nincsenek cikkelyek, hanem egyenletesen emelkedik és azt a benyomást kelti, mintha kettős disznófejet ábrázolna. A kard méretei: egész hossza 89·5 cm, melyből a pengére 72·8, a keresztvasra 1·5, a markolatszaba részére 10 és a gombra 5·2 cm esik. A penge legnagyobb szélessége 5·5 cm, a keresztvas hossza 10·5 cm, a markolat gombalapja 8·2 cm. E méretek legjobban megközelítik a budapesti karolingi kard méreteit.

* * *

Ha összevetjük az öt temető régészeti anyagát, közöttük figyelemreméltó különbségekre akadunk. Míg ugyanis a Demkóhegyen és a sárkereszturi-út melletti temetőben harci felszerelések is voltak, halántékgyűrűk pedig csak kevés számban, vagy egyáltalán nem fordultak elő, addig a Maroshegyen ezek és az ujjgyűrűk viszik a főszerepet, ellenben a fegyverek, lófelszerelések teljesen hiányoznak.

Az eltérés okát első gondolatra tán a temetők korban való különbségében kereshetnők. Ezt azonban adataink nem igazolják. A demkóhegyi temető korára legmegbízhatóbb bizonyíték az egyélű és görbült markolatú kard, továbbá a körtealakú kengyelvasak, melyek a X. század előtt nem fordulnak elő hazánk területén és mint tipikus ősmagyar formák ismertek. A kétélű kard is, mely a nyugati kalandozások révén honosodott meg hazánkban, erre az időszakra utal. Ez alapon tehát a demkóhegyi temető kora a X—XI. századra tehető. Az ismertetett kétélű kardra és kengyelvasakra támaszkodva, ugyanez áll a sárkereszturi-út menti temetőre is. A második maroshegyi temető korának meghatározói az I. András és Kálmán királyok korából, továbbá a II. András uralkodásának elejéről származó dénárok. Ezek szerint ennek a temetőnek kora a XI—XII. századra esik és így találkozik az előbbi temetők korával.

Ennek alapján a temetők leletei között észlelhető eltérés oka nem a korbéli különbségben rejlik, hanem, Nagy Géza véleményét követve,¹ az elteme-

¹ Arch. Ért. 1913, 272—273.

tettek társadalmi és nemzetiségi eltérésében keresendő. Ezt főleg a halántékgyűrűk alapján állíthatjuk. A hajgyűrű ugyanis az avaruralom megszűnése után a még fenmaradt hun-, bolgár- és finn-ugorelemeknek, továbbá a szlávoknak volt jellemző ékszere.¹ E népeket, melyeket a honfoglaló magyarság itt talált, nem irtotta ki, hanem a királyság szervezésekor mint várjobbágyokat letelepíté. Ennélfogva a hajgyűrűkben gazdag maroshegyi temető főleg a beolvasztott szláv-, ugor- és törökelemek temetkező helye volt, míg a Demkóhegyen és sárkereszturi-út melletti sírokba a katonáskodó magyarság és háznépe temetkezett.

Marosi Arnold.

¹ Arch. Ért. 1914, 144. 1.

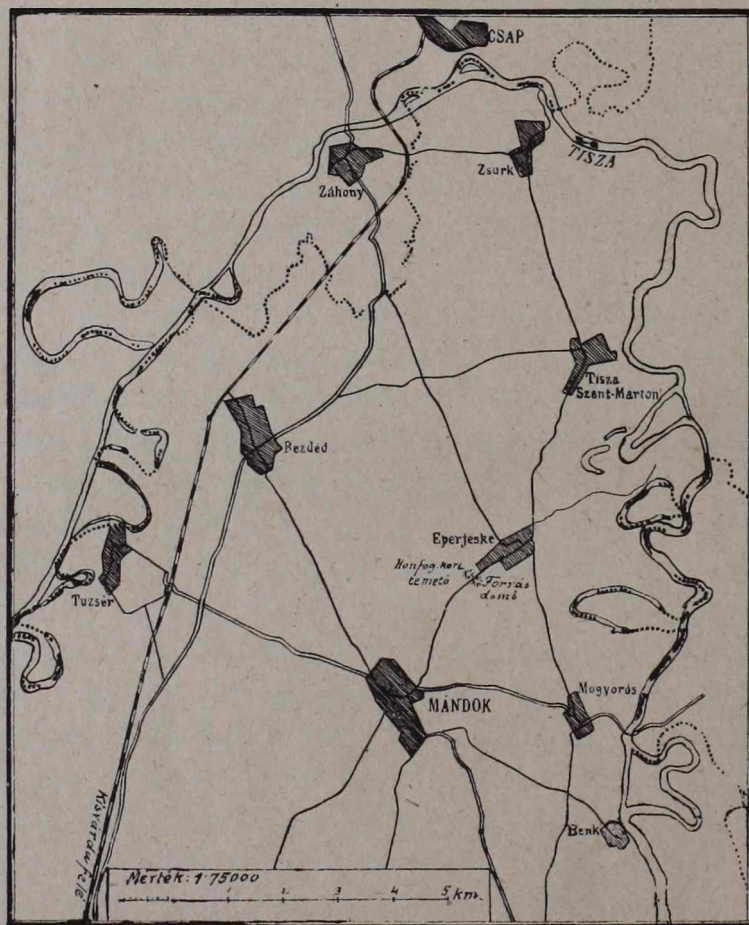
EPERJESKEI HONFOGLALÁSKORI TEMETŐ.

(18 képpel.)

Annak az áldásos munkának az értékes gyümölcse az eperjeskei honfoglaláskori lelet is, melyet Dr. Jósa András a szabolcsi múzeum létrehozásával 50 esztendő alatt kifejtett. Mert fáradhatatlan buzgólkodása, élvezetes újságcikkei, a legkomolyabb dolgot is aranyos humorával bevonó előadásai által Szabolcsmegye művelt közönsége előtt a régészet iránti érdeklődést és kedvet annyira felkeltette, hogy az halálával sem szűnt meg, hanem a személyét körülvevő őszinte tisztelet és szeretet következtében

a fiatalabb generációban is tovább él és dúsan kamatozik. Így mentette meg a szabolcs vármegyei Jósa-Múzeum részére ifj. Jármý Miklós földbirtokos úr az eperjeskei leletet, kinek köszönetünket kifejezni ezúttal se mulasztjuk el, nemkülönben gazdasági isk. hallgató öccsének, Tibornak és a náluk nyaraló sógorának, Jármý Tamás műszaki tanácsos úrnak, kik úgy a megmentésben, valamint a további kutatásban a legnagyobb lelkesedéssel és kitarással vettek részt.

Eperjeske kis község a némileg három-

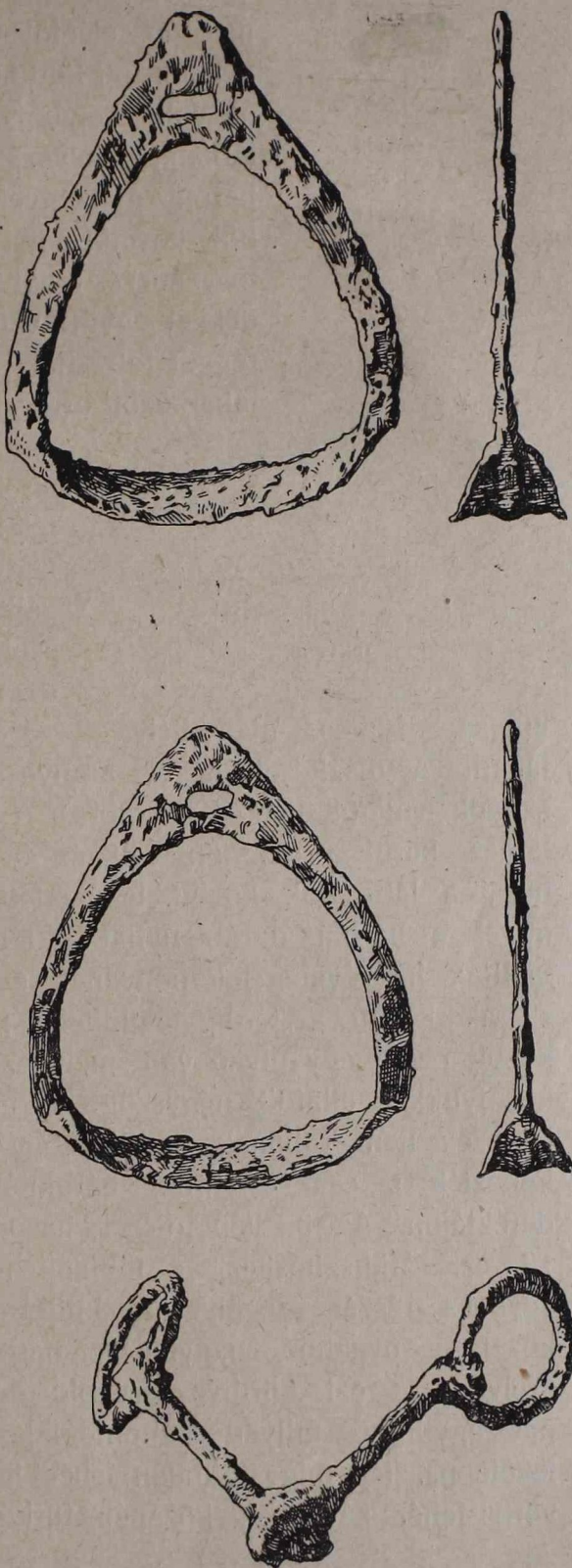
1. Eperjeske és környéke térrajza.

szöghöz hasonló Szabolcs vármegyének a Tisza által körülfolyt északkeleti részén fekszik. Körülötte van: északnyugaton 6 km.-re¹ Bezdéd, nyugaton 10 km.-re Tuzsér, délen 3 km.-re Mándok, keleten alig másfél km.-re a Tisza (1. kép). Mind a három község határában ásatott már Jósza András honfoglaláskori temetőt.¹

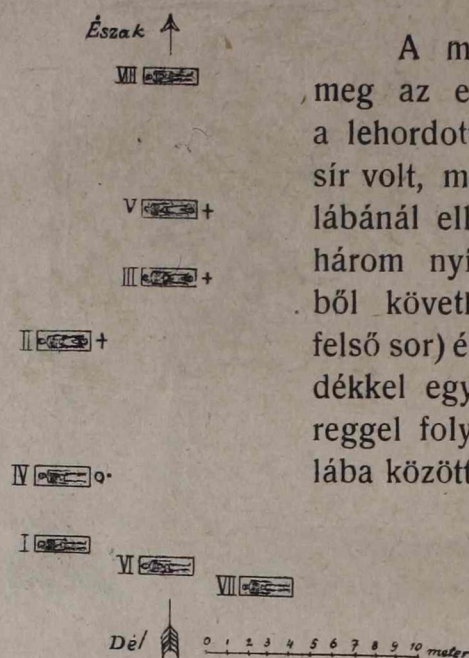
A tiszai járás székhelyétől a mándoki állomástól az Eperjeske községen végigvezető kőúthoz a múlt év tavaszán kezdtek a *három nyárfa* (ma már csak ketteje tájékoztatja a gyaloglót) melletti dombról a homokot hordani, mely domb a Jármay Imre földbirtokos úr tulajdona. Ez a domb összefüggésben volt a szemben levő *Forrás-dombbal*, melytől most a készülő törvényhatósági út választja el és annak baloldalán esik, keletfelől pedig a falu alatti vályoggödör van. Ebből a dombból, a középén mérve, 130 cm. vastag homokot hordottak már le az útestbe olyformán, hogy a lehordás a dombszélén nullára megy. S mikor a domb nyugati lejtőjén végezték a hordást, akadtak a munkások két kengyelre és egy ép zablára (2. kép), melyeket Tóth Lajos napszámos megmutatott ifj. Jármay Miklós úrnak, ki előbb említett két társával rögtön a helyszínére ment, de a megmutatott helyen már mást nem találtak, mivel a kincstalálás hírére összecsdült kíváncsi tömeg azt a sírt összerombolta akkorra. Mi kalódhatott el, nem tudhatni. Ez volt az első sír.

¹ L. Arch. Értesítő 1896., 1898. és 1900. évfolyamait.

2. Zabla és kengyelek az eperjeskei első sírból.

3. Az eperjeskei honfoglaláskori sírok fekvése.

A második sírt ugyanebben a sorban találták meg az elsőől 9 méterre, ott, hol Jármay Tamás úr a lehordott föld felszínén nyílhegyet lelt. (3. kép) Lovas sír volt, melyből, mivel rájuk esteledett, csak a csontváz lábánál elhelyezett lókoponyát, továbbá a koponya előtt három nyílhegyet (4. kép, 1—3. ábra) egy, a fekvéséből következtetve, aranyozott orrszíjdíszítést (5. kép, felső sor) és a zablát a két kengyellel, meg vaskarikatörredékkel együtt vették ki (4. kép, 6—8. ábra). Másnap reggel folytatták a feltárást. A lókoponya a csontváz lába között orrával, alatta az alsó lábszárcsontok, éppen

úgy, mint 1913-ban a kenézlii lovas-sírokban találtuk. A medencecsonton találták meg az összetörött tarsolylemez háromnegyed részét öt darabban, melynek stilizált növényi díszítése nagyon hasonlít a szolyvai tarsolylemezéhez,¹ de annál gazdagabb. A tarsolylemeztörredék 10 cm.

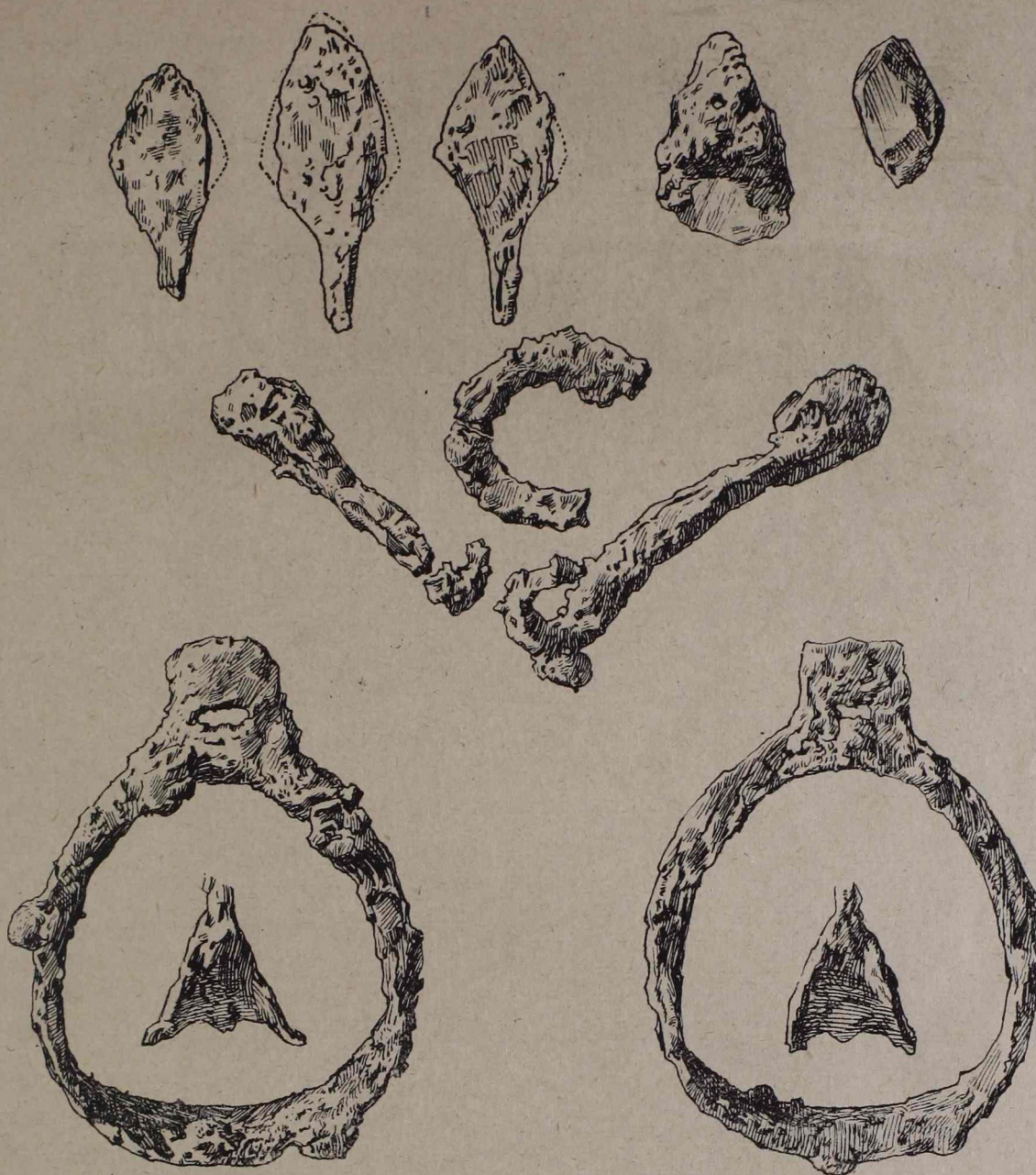
magas, díszítése után ítélve 2—3 cm.-rel lehetett nagyobb ép állapotában. A díszítések közei aranyozottak (6. kép). Alatta 2 drb kovaszilánk volt (4. kép, 4—5. ábra). A találók bemondása szerint a tarsolylemez körül a derékon volt az 5. kép négyféle szíjdíszítése, de úgy, hogy a lábszárak között lehúzódott az alsó lábszár közepéig. Azonban, mivel a három darab nyilat a lábszárak közötti lókoponya orra előtt találták hegyével a lókoponyának, a nyílak szárai a tegeztartóban a lábszárak között a térdig feküdhetek; a tegeztartó vasalásainak töredékei között pedig egy olyan van, melyhez hozzározsdásodott az átló irányában két lyukkal ellátott négyszögletű ezüstlemez: nem lehetetlen, hogy e lemezek nem ruhának, mint ahogy gondoljuk, hanem a tegeznek díszait képezték s csak a többi háromféle aranyozott aklás szíjdísz volt a deréktájon. Az 5. kép díszei hasonlítanak a tolnamegyei kistengelicei 13. sz. szíjdíszítéshez,² a többiek pedig a szolyvai tarsolylemez felső, egyenes részét szegélyező pántot alkotó díszekhez.³ A mell közepén, közel a nyakhoz, nagylencse nagyságú aklás gomb, közepén gömbszelvény s ezt körülvevő nyolc dudorral (5. kép). A nyakon 2 drb pasztagyöngy, milyen a honfoglaláskori sírokban gyakori (u. ott). A fekete pasztagyöngy oldalán fehér láncos dísz karikaiban négy csücsök vörös-fehér sávokkal, közepén türkiszszínű pettyel. Mindkét fül tájékán

¹ L. Hampel, „A honfoglalás-kor hazai emlékei“ 128. és 195. l.

² U. o. 650. l.

³ U. o. 128. és 195. l.

4. Leletek az eperjeskei második sírból.

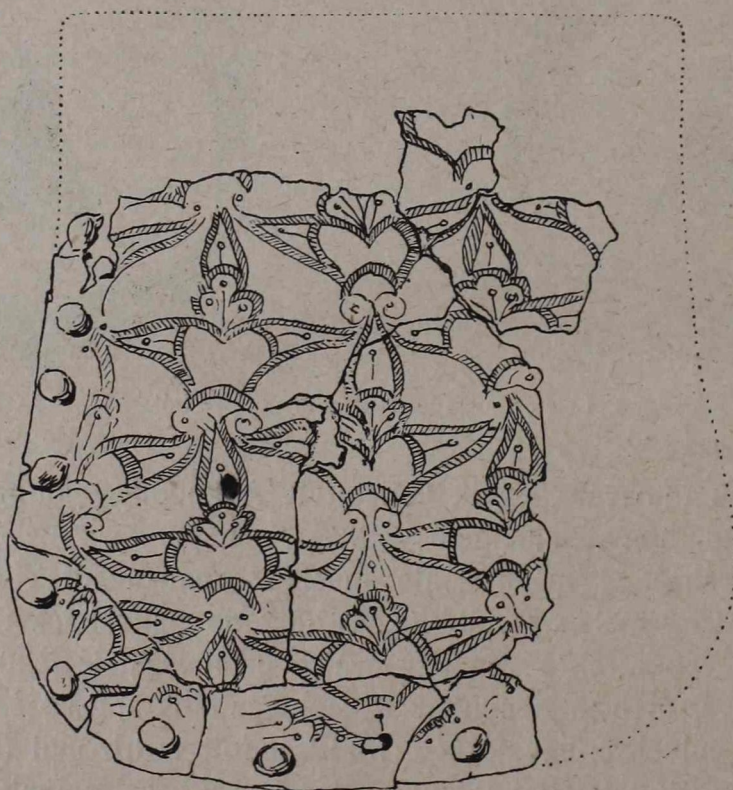
aranyozott ezüst fülbevaló, egyik kettétörve. A koponya jobbra nézett és olyan állapotban, hogy kiemelhető volt.

Az első sírtól 3 méterre, de másik sorban akadtak a harmadik, szintén lovas sírra, mely az előbbinél gazdagabb mellékleteket tartalmazott. A lófej itt is a lábszárak végénél orrával a csontváz felé feküdt a ló végtagjaira helyezve, melyek benyúltak a csontváz lábszárai közé, közrefogván a tegez száját, mivel az egymáshoz rozsdásodott 7 drb nyíl (8. kép) közvetlen a ló orra előtt találtatott, míg a tegeztartó vasalásainak töredékeit a csontváz lábszárai közül szedték elő. Több darabon farost nyomai észlel-

5. Szíjdiszítványok az eperjeskei honfoglaláskori leletekből.

6. Tarsolylemez az eperjeskei második sírból.

hetők. A lófej körül jobbról volt egy ép vaskarika és egy hevedercsat, közel a csontváz balfejéhez zabla, alább két kengyel egymásra téve (9. kép). A többi mellékletek a két fülbevalón és az ölbetett karok csuklóján levő két ezüst nyitott végű karperecen (10. kép) kívül a medencecsont tájékáról kerültek elő (11. kép). A jobb medencecsonton feküdt egyenes szélével nyugat felé az ép tarsolylemez (12. kép) alatta, illetőleg benne kovakődarab (9. kép). A tarsolylemez 133 mm magas rosszezüstből való, melyen a vésett palmettás díszek közei aranyozottak. E díszes lemez hátlapjához egy síma lemez szorította 22 aklás szeggel a tarsolyt képező bőrt, mely már elkorhadt, de a kivevés-kor a lemezek között még meg volt. A tarsolylemez mellett a keresztcsonton élével álló kerek ezüstlap valószínűleg övnek ékítésére szolgált, melynek átmérője 9 cm, díszítése, az 5 drb lencsenagyságú aklaszeggel ellátott dudoros gombon kívül, nincs. (10. kép.) Az ezüstből való aklás

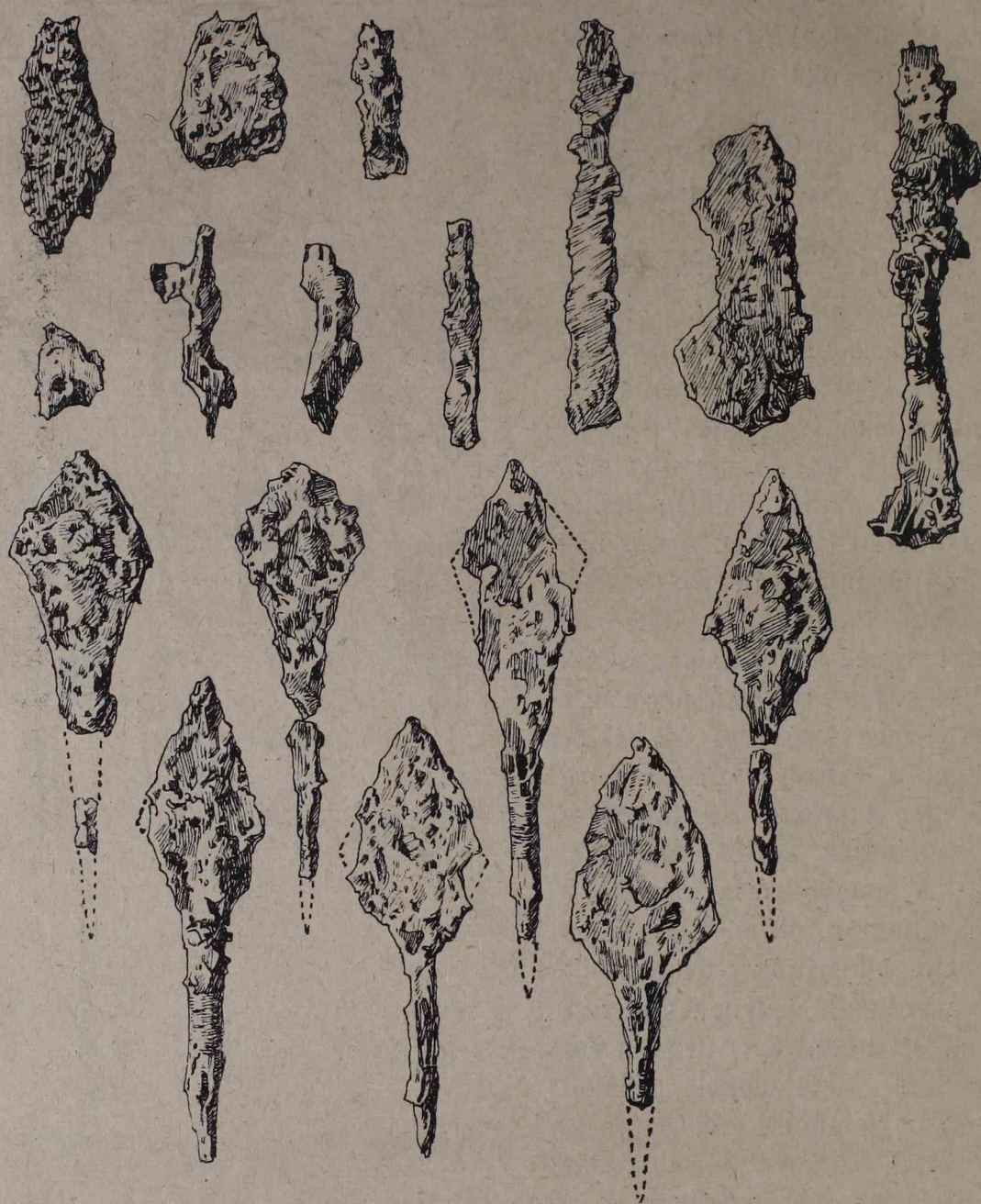
szíjdíszítések ornamentikáinak közei aranyozottak. A hármás hegyűből 13, egyikén vászondarabbal, a kisebb egyes hegyűből 17, a szív alakúból 3, a fillérnagyságúból, melynek közepén levő gömbszelvényét gyöngysor veszi körül 7, a lencsenagyságúból 13 drb van, úgy ezek, mint a 4. sz. töredékdíszbőr ruhadarabon, vagy a ruhadarab bőrrészen voltak aklás szegük után ítélve. (11. kép.) Ezüstből való a szíjhoz aklaszeggel erősített végén kunkorodó csat, bronzból a kettős karikájú szíj áthúzására szolgáló. A 3. sz. szövegdíszítésnek analógiáját Kenézlőn ástuk ki 1913-ban Jósza András igazgató úrral.

A negyedik sírban, melyre az első sírtól 3 méterre találtak, mellékletek nem voltak.

7. Tegez vasalásának részletei Eperjeskeröl.

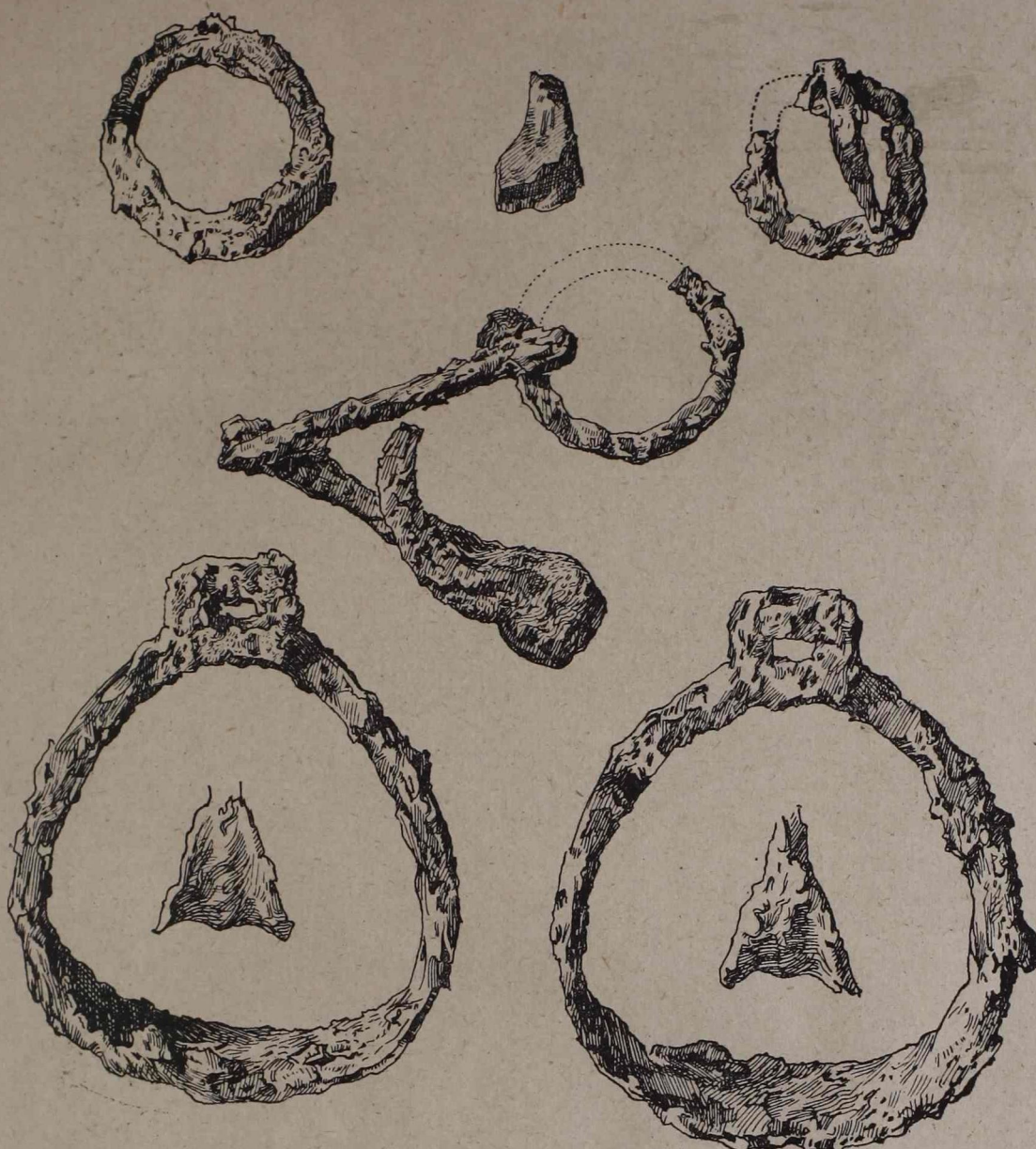

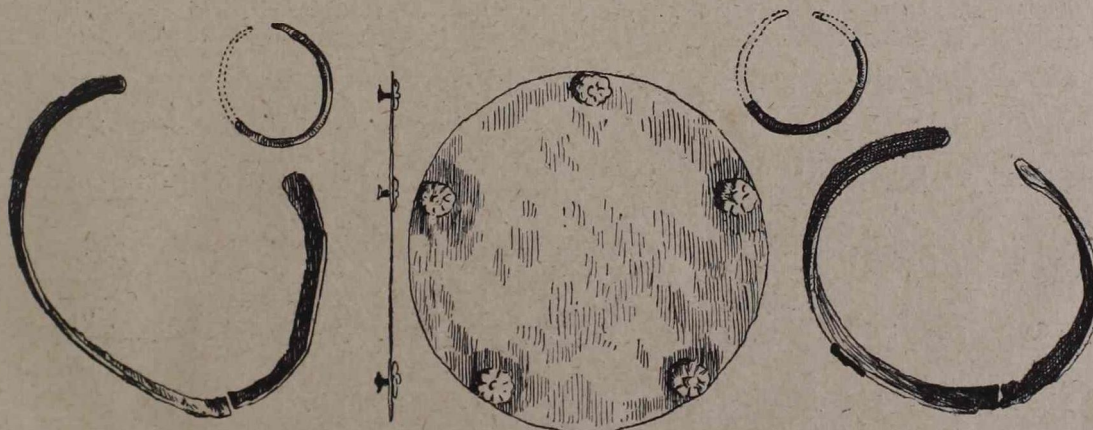
8. Az eperjeskei harmadik sír mellékletei.

A sírtávolság 3 m lévén egyik sír közepétől, a másik sír közepéig, ugyanennyire keresték az ötödik sírt a harmadiktól számítva. Meg is találták, azonban a csontváz annyira korhadt állapotban volt benne, hogy a koponyatetőből csak egy kis keskeny töredék, továbbá a fogak koronái, könyökizületek és a felső bal lábszárcsont maradtak meg. Ez is lovas sír volt, az előbbiekhöz hasonlóan a lábszár végénél elhelyezett lófejjel, mely azonban szintén úgy széjjelmállott, hogy csak a fogakat lehetett kivenni. Mellékletek a következők: a fül táján igen vékony ezüsthuzalból készült

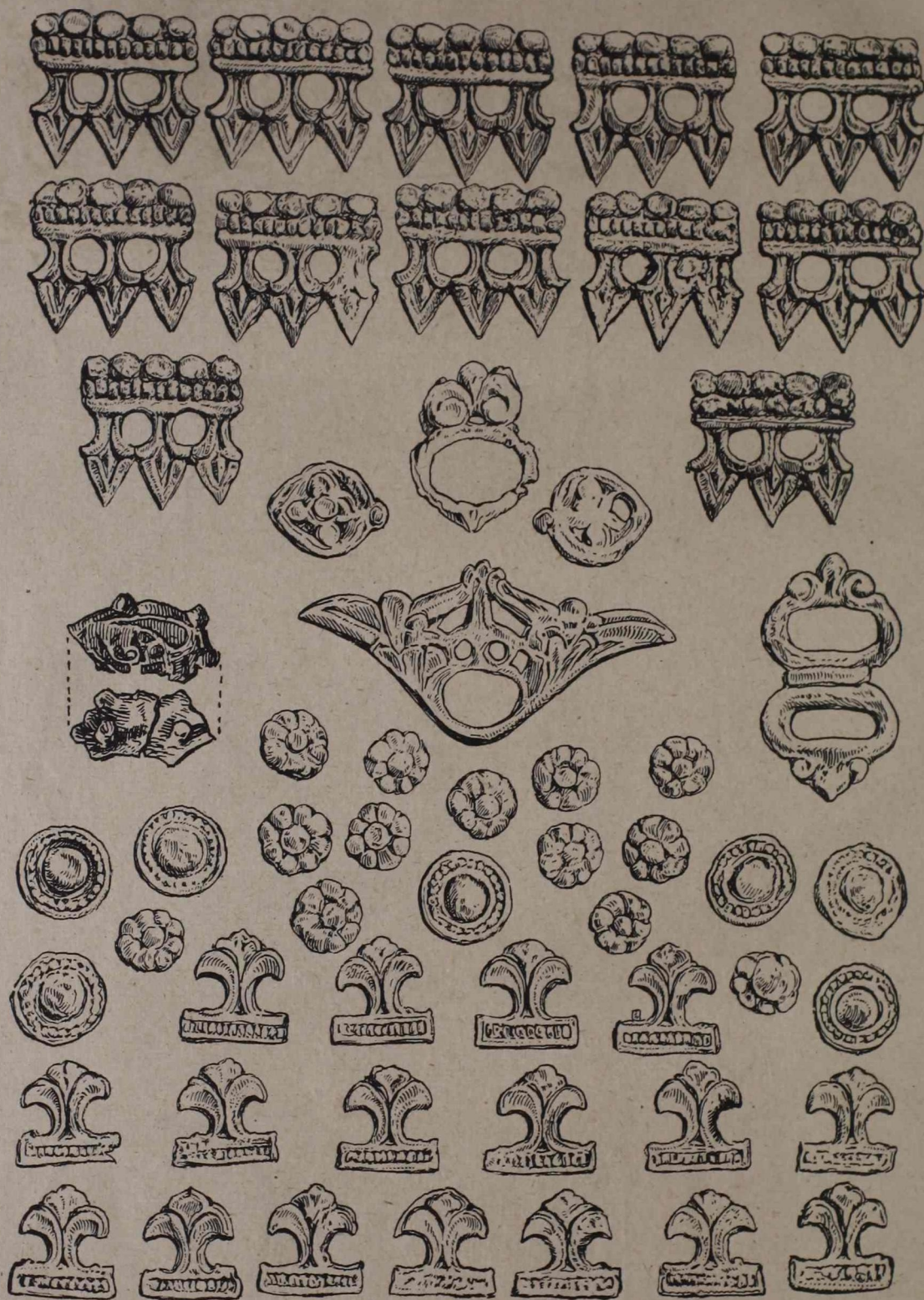

9. Lószerszámrészletek az eperjeskei harmadik sírból.

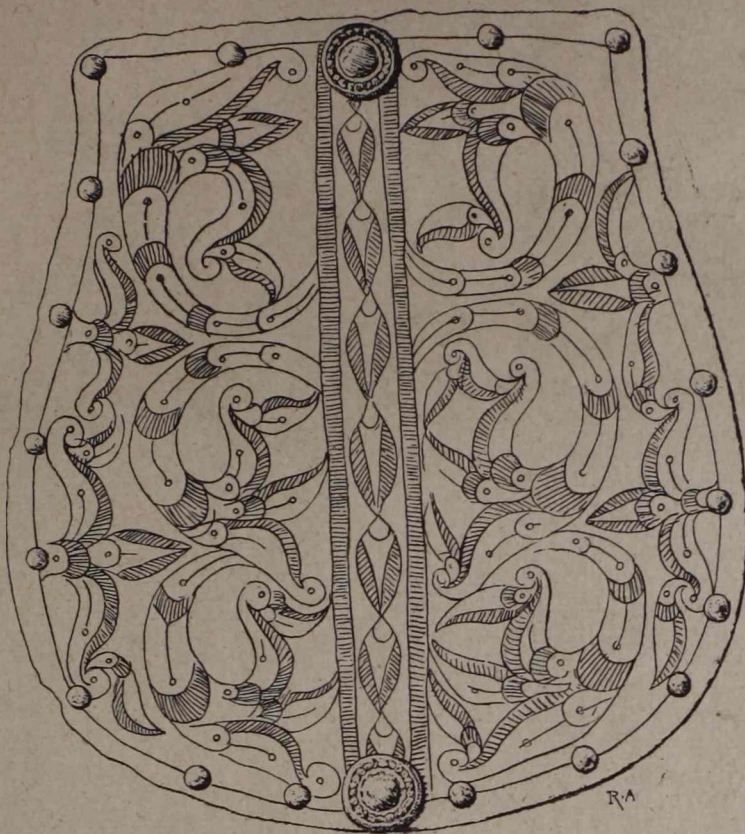
10. Leletek az eperjeskei harmadik sírból.

11. Mellékletek az eperjeskei harmadik sírból.

12. Tarsolyemez az eperjeskei harmadik sírból.

2 drb fülbevaló kettétörve; a hastájékon összehajlított, keskeny ezüstitörédek vászonruha szegélyét képezhették. A csontváz baloldalán a combcsont magasságában egymáshoz rozsdásodott 5 drb nyílhegy egy vaslappal, mely a tegeztartó oldalán lehetett (13. kép); lejjebb a lábszár irányában tegez vasalásának töredékei, egyik szíj áthúzására alkalmas füllel. Néhány darab belső részén farostok észlelhetők. Az alsó lábszárcsontok között egy hevedercsat (14. kép).

A lelkes kutatók tapasztalván az egyes sírok változatos, gazdag tartalmát, nehogy zavart okozzanak a szakszerű ásatás megejtésén, a keresést abban hagyták és beüzentek az alispáni hivatalhoz, melyet Illó József mérnöksegéd, az építés vezetője, megelőzött, behozván augusztus 1-én magával két aranyos szíjdíszítést. Másnap mentem ki Eperjeskére. A leletek megmentőitől értesülvén az eddig történetekről, a leletkörülményeket feljegyeztem s miután a domb tulajdonosa, Jármay Imre úr, az engedélyt készséggel megadta a további kutatásra, aug. 3-án a rendszeres ásatást megkezdtem.

A talált tárgyakból ítélve, kétségtelenül honfoglaláskori lelőhely megállapítása után a dombot felmértük, melynek most, a lehordás után, észak-

13. Mellékletek az eperjeskei negyedik sírból.

déli átmérője 64, a kelet-nyugoti pedig 58 méter. Mivel a csontvázak pontosan fejjel nyugotra, lábbal keletre kinyújtózva feküdtek, észak-déli irányban húztunk kutatóárkokat, három méter távolságra.

Az első sorban több sírra nem akadtunk a már kibontott három kívül; a másodikban, a keleti végén, alig félméterre az első sírtól, talál-

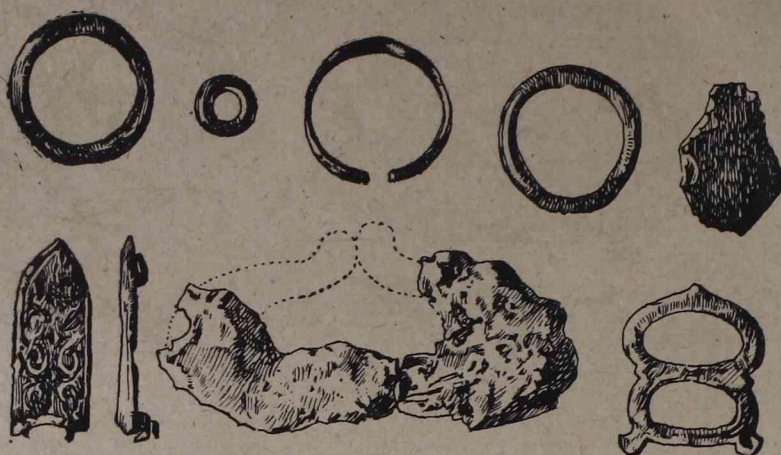
14. Mellékletek az eperjeskei negyedik sírból.

tuk meg a hatodik sírt, egy ásónyom mélységben. A csontváz koponyájából csak a homlok és falcsont volt meg, a jobb karcsont is elkorhadt, valamint a bordák és lábfejek. A kitisztított csontváz nyakcsigolya és kulcscsont találkozásánál 3 mm széles nyitottvégű ezüstkarika, a jobb- és balkéztőhelyen egy-egy bronz lapos karika, a jobb ülőcsont alatt kis bronzcsat. Bal kéztő felett világoskék színű kis üveggyöngy, kézfejénél csiholó acél, az ujjaknál kisebb díszített szíjvég bronzból. Ebből a sírból került elő, de meghatározatlan helyről, egy kovaszilánk is (15. kép.).

A sorrendet megtartva, a most említett sírtól fél méter távolságra, de a harmadik sorban, teljesen elporladt csontváz nyomaira csak a legnagyobb vigyázat mellett találhattunk rá, melynek bal füle tájékán talált ezüst fülbevaló volt az egyedüli melléklete (16. kép).

A második sorban levő ötödik számú sírtól 6 méterre leltük meg a nyolcadik sírt. Ez se volt lovas sír, mint az előbbi kettő. A koponya ron-

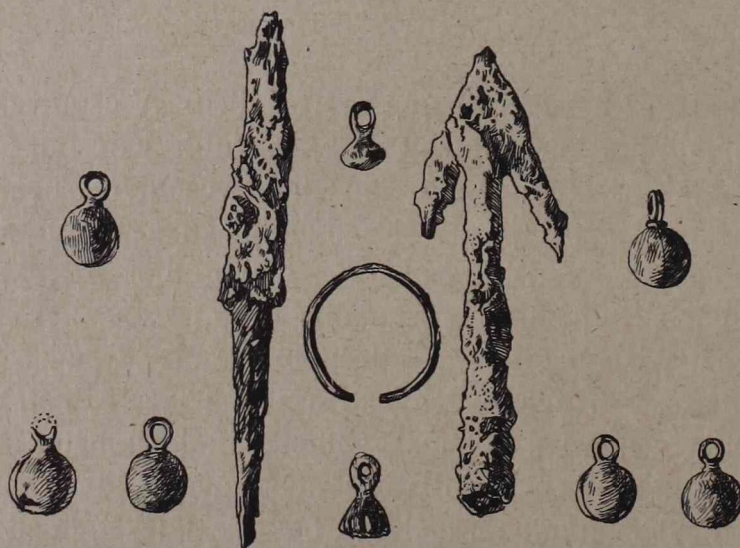

15. Leletek az eperjeskei hatodik sírból.

16. Karika az eperjeskei hetedik sírból.

17. Leletek az eperjeskei nyolcadik sírból.

csolt állapotban, jobb felső kar, mindkét lábfej, kulcsontok elkorhadtak. A balra néző koponya alatt fülbevaló, a koponyától arasznyira a bal vállcsont felett kis kés, a bal bokacsont közelében köpüs szakállas nyílhegy; mellén a szegycsont alatt és markolatánál, a felkar feje mellett, a csípő és keresztcsontokon, valamint a jobb kéztőn és combcsontok között összesen 8 drb füles pitykegomb. Kettő tömör, hat hólyagos. Utóbbiakat két részből ragasztották össze, azonban legtöbb ketté vált már (17. kép).

Több sírra nem akadtunk, pedig a lelőhely minden részén huzattunk kutatóárkokat. Mindamellett valószínű, hogy nemcsak e nyolc sír volt ott. Több körülmény mutat arra. Ha csak három sorból állott is a temető, a megtalált sírokból következtetve, a 21 m hosszú sorokban legalább 24 sírnak kellett lenni, minden sorban nyolc. (3. kép.) Hogy csak nyolc sírra akadtunk, annak magyarázatát a sírok mélységének feltűnő különbözőségében kell keresnünk.¹ A domb tetejét ezer esztendőn keresztül az eső és szél annyira elkoptatta, hogy szántás és más földmunkálatok alkalmával kiáshatták, felszánthatták, mint azt legutóbb Kenézlőn is tapasztaltuk. Homokfúvásokból több esetben kerültek hasonló tárgyak múzeumunkba. A domb keleti részén talált edénytöredékek is azt mutatják, hogy nemcsak a nyugoti vég rejtett magában régészeti leleteket, azonban a legnagyobb munkaidőben, aratás idején, kirendelt munkások, községi lakosok, mítsem törődve a föld között levő tárgyakkal, azokat az épülő úttesbe hordták bele. Nagy kár pedig, hogy e temető nem rendszeresen táratott fel, mert nemcsak a honfoglaláskori leletek száma szaporodott volna, hanem a tárgyak helyzetéből, fekvéséből azok céljára is következtethetnénk s a több sírban előforduló tegeztartót is rekonstruálhatnánk.

Kiss Lajos.

¹ Egy ásónyomtól 180 cmig váltakozik a sírok mélysége.

A SZENT KORONA.

Az időtől kezdve, hogy az ezredik év körül kialakult Magyarország első királyának fejére helyezték a római pápa által neki ajándékozott koronát, az uralkodói hatalom e jelvénye a magyarság szemében mélyértelmű, csodás szimbolummá vált. A jeles királyi ékszer a hozzá kapcsolódó jelentőség folytán a fejedelmi hatalomnak valóságos megszemélyesítője; benne ez a hatalom, halandó viselőjének véges életétől függetlenül, folytonosan és megszakítatlanul, századról-századra tovább él, hogy erejét és fényét a királyság minden alattvalójára kisugározza, őket oltalmában és pártfogásában megtartsa s a benne élő jogokban érdemük szerint részesítse.

Azzal a tisztelettel, amely nemzetünk e kincsét környezte, semmiféle más ereklje vagy jelkép nem találkozott. Másutt az uralkodói hatalom jelvénye inkább félelmet, mint ragaszkodást és szeretetet keltett; inkább szemben állt az alattvalókkal, semhogy védőpajzsuk lett volna. Nálunk a korona nem a király, hanem a nemzet tulajdona; benne nem annyira a királyi személy hatalma, mint a magyar nemzet szuverénitása nyilvánul meg. Hiszen a törvényszerinti király uralkodásának is csak az adja meg a jogszerűséget, hogy a nemzet a Szent Koronát fejére helyezi. Nem csoda, ha a magyarság erre a fenséges és egyben misztikus jelvényre mindenkor szerető csodálattal tekintett fel.

Növelte a Szent Korona rejtelmességét, hogy azt nem lehetett bárkinek és bármikor megpillantani. Még a király sem viselhette kedve szerint a fején; hiszen már az Árpádok korában is a székesfehérvári bazilikában s nem a királyi kincsházban, közhitelű személyek gondos vigyázata alatt, a nemzet kincse gyanánt, rendszerint pecsétek oltalma alá helyezve, egyenesen elrejtve őriztetett s rejtekéből csak ünnepélyes alkalmakkor, leginkább királyaink koronázására került elő s csupán ilyenkor nyílt alkalma azt fejedelemnek s alattvalóknak megláthatni.

A korona iránti nagy tiszteletből folyt, hogy ahhoz hosszú időközön át senki sem mert profanus vizsgálat szándékával közeledni. Valódiságát, hitelességét ugyan ki merte volna kétségbevonni? Kinek jutott volna eszébe készültének körülményeit, mívezetének minéműségét, mesterének korát kutatása tárgyává tenni? Krónikákból, királyi oklevelek ünnepélyes

kijelentéseiből mindenki tudta: ezt a Szent Koronát Szt. István kérte s nyerte a pápától. Mindenki megnyugodott benne, hogy őrizői híven járnak el tisztükben, kicserélése tehát el sem képzelhető. Egyszer járt csak híre, hogy istentelen kezek utánzatot akartak a valódi helyére csempészni, amikor a gyöngéjellemtű Erzsébet királyné által elzálogosítva a kapzsi III. Frigyes császárnál feküdt. Ámde a kiváltást eszközölő urak között volt Pálóczi László országbíró is, aki a koronát jól ismerte s neki módjában volt a visszanyert királyi diadéma valódiságát, különösen egy megrepedt zafirkó alapján kétséget kizáró módon megállapítani.

Tudományos szempontból először a Sz. Koronának egyik hűségese öre, Révay Péter foglalkozott vele, természetesen nem műtörténeti szempontból vizsgálva azt, hanem inkább történetét s viszontagságait írva le. 1613-ban megjelent művéhez a korona képét is csatolta saját kezétől eredő gyarló vázlat után, amelyet Kilián József augsburgi rézmetsző szabadjára eresztett képzelőtehetséggel, saját korabeli részletekkel cifrázott fel. A kép nagyjából mégis megfelel Szent Koronánknak s legalább az azonosság felől nem merülhet fel kétség. A műből Révay halála után egy változatlan lenyomat, majd 1659-ben Nádasdy Ferenc országbíró gondozása mellett a szerző hátrahagyott jegyzeteivel meg bővített új kiadás jelent meg, amelyet a XVIII. században még három követett. Ebben már pontosabb leírást kapunk a koronáról, nevezetesen el van mondva, hogy a korona egyik zománc-képén Konstantin bizánci császár neve olvasható, amit a szerző I. Konstantinra magyaráz.

A felvilágosultság százada, amint a XVIII-ikat nevezik, meghozta az első támadásokat a korona egykorúsága ellen. Egy nagyészű, de hyperkritikus hazánkfi, aki éltének javát idegenben töltötte, Schwarz Gottfrid egyetemi tanár, a magyar kereszténység eredetével foglalkozva írt róla, 1740-ben megjelent *Initia religionis christianae apud Hungaros* című munkájában, anélkül, hogy valaha látta volna. Schwarz a korona alsó felének feliratai alapján kimondja, hogy az egésznek sem II. Szilveszter pápához sem Szt. Istvánhoz nincs köze. Arról természetesen sejtelemmel sem bírt, hogy a Szent Korona két, korban és kivitelben össze nem illő részből áll.

Ezzel megindult a Sz. Korona hitelességét támadó többé-kevésbé tudományos művek és cikkek máig sem szűnő sorozata. A koronának 1790-ben Budára történt átszállítása seregével szülte a róla szóló írásműveket. Sajnos, íróik ritkán tudtak a felekezeti s pártszempontok fölé emelkedni. A katolikus, legnagyobb részben egyházi írók a szent ereklyét látják benne, amelynek hitellességét kétségbevonni bűn, kutatni szentségtörés, a róla feljegyzett csodákat el nem hinni vallástalanság. A protestánsok, élükön a nagyérdemű Decsy Sámuellel triumfálva hivatkoznak Schwarz Gottfridre, tudni sem akarnak a korona római eredetéről, mert szerintük

szégyen lenne a magyarra, ha koronáját a pápától nyerte volna. A vitázó felek többnyire csak irodalmi érvekkel küzdenek, krónikákra, oklevelekre hivatkoznak. Műtörténeti, régészeti vizsgálatról még e korban nem lehet szó; bár a koronát majd mindenik látta. De még a nézésben sem gyakorlottak. Jellemző, amit a tudós Katona István ír: „*Én ugyan azt, (t. i. a koronát) vizsgálván és sokszor kezemben forgatván, semmi forrasztást észre nem vehettem rajta.*” Holott a korona pántjain a durva forrasztásokat meg nem látni szinte képtelenség.

A korona hazahozatalával megindult irodalom termékeinek sorát Koller József pécsi nagyprépost 1801-ben megjelent terjedelmes műve: *De Sacra Regni Hungariae Corona commentarius* zárja be. Alapos és elfogulatlan munka, amelyet még ma is haszonnal lehet forgatni. Utána hosszú ideig nem nyílt alkalom a korona gondosabb megvizsgálására s nem találkozott tudós, aki vele foglalkozzék. Az itt-ott megjelenő, részben mosolyra indító dolgozatok, csak a korábbiakból szedték adataikat és érveiket

1857-ben, amikor a szabadságharc után elrejtett koronázási kincsek napfényre kerültek, Bock Ferenc prelátus, már akkor is nagytekintélyű tudós, elsőnek vizsgálta meg a műkritikus szemével a Szent Koronát. Eredményeiről röviden még abban az évben beszámolt, majd újból 1864-ben. Ő adott először használható képeket koronánkról; megállapításait pedig követői is nagyrésztben kénytelenek voltak magukévá tenni.

Huszonhárom évvel később Ipolyi Arnold indítványára a Magyar Tudományos Akadémia Öfelsége I. Ferenc Józsefnél és az ország törvényhozásánál kieszközölte az engedélyt a koronázási kincsek szakszerű megvizsgálására. A vizsgálat két napon át tartott s a királyi palotában folyt le 1880. május 9. és 10-én. Résztvett benne Ipolyi Arnold, Pulszky Ferenc és Károly, Henszlmann Imre és a bizottság egyedüli még életben levő tagja, Fraknói Vilmos. Rövid beszámolóktól eltekintve Ipolyi Arnold terjedelmes és fényes kiállítású műve: *A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények története és műleírása* (Budapest, 1886.) foglalta össze a vizsgálat eredményeit.

Ipolyi megfigyelései kétségkívül igen részletesek és behatóak voltak, de a koronát illetőleg alig mentek túl Koller József 1800-ban megjelent munkájának eredményein. Megállapítja, hogy a korona két különböző korbéli részből áll; a felső Szt. István-korabeli itáliai mű, amely azonos a II. Szilveszter pápa által küldött koronával; az alsó rész bizánci s Dukasz Mihály császár ajándékozta I. Géza királynak. Nem meri eldönteni a kérdést, hogy a Szt. István-féle korona eredetileg is koronának készült-e, vagy más célra szolgált. Ad ugyan egy nem sikerült helyreállítási kísérletet, egészben véve azonban tág teret hagy a feltevéseknek. Innen

van, hogy könyvéből egészen más eredményeket olvastak ki, mint amikre Ipolyi valóban jutott s Pauler méltán mondja róla, hogy „*nem merte a konzekvenciákat a historiai adatokból és a szakértő szemléből levonni*“.

Ipolyi munkájának a következményei nem maradtak el; amit a műtörténész megkezdett, a historikus folytatta. Pauler Gyula levonta a „konzekvenciákat“ és 1892-ben megjelent nagybecsű munkája: „*A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*“ egy rövid jegyzetében, mint hitte, örökre leszámolt a Szt. István korona hitelességével.

Történeti adata csak egy van: VII. Gergely 1074-ben egy levelében azt mondja, hogy amikor III. Henrik német császár Aba Sámuel magyar királyt legyőzte, ellenfelének zsákmányul ejtett lándzsáját és koronáját „*lanceam coronamque*“ diadaljelül Rómába küldötte. Erre, továbbá Ipolyinak és társainak, részben félre is értett adataira támaszkodva, kimondja, hogy Szt. István koronája örökre elveszett, a mainak felsőrésze még csak nem is lehetett önálló korona. Bár a koronát Pauler sohasem látta, a leírások alapján tudni véli, miként a rajtalevő pántokat „*meghajlították, megtörték (!) felül összeforrasztották, lenn megcsonkították*“. Amiből tovább következtetve nem tartja lehetségesnek, „*hogy Szt. István koronáját összetördelték volna, csak hogy a későbbi Géza-féle bizánci koronába beleillessék*“. Szenimel látható, hogy az írott adatban csak azért hisz, mert azt a koronáról forgalomba került rossz leírások látszólag támogatják.

Pauler ellen jóval később (1907-ben) a nála nem kisebb tekintélyű *Karácsonyi János* szállott síkra s kimutatja, hogy az 1074-iki pápai levélnek a koronát illető kitétele csak aféle célzatos költői túlzás s az egykorú VII. Gergely levelénél részben korábbi kútforrások csak arról tudnak, hogy III. Henrik Aba Sámuelnek csupán *királyi lándzsáját* (a XI. századig a nyugati uralkodóknál fontos hatalmi jelvényt) küldte Rómába. De erre sincs szükség, hogy Pauler adatának értéktelen voltát belássuk. Küldhetett Henrik császár akár koronát is Rómába, az nem volt, *nem lehetett* Szt. István koronája. Hiszen csak nem hiszi valaki, hogy Aba Sámuel ezt a koronát magával vitte a táborozásba, vagy épen a ménfői ütközetbe? Ha volt a fején korona (amit alig lehet elképzelni), az csak valamely a sisakra, vagy süvegre húzott házi-korona volt. Bár, ebből az időből nincs is rá adatunk, bizonyos, hogy Szt. István koronáját ekkor is már Székesfehérváron, a bazilikában őrizték. Ezt a koronát az a Henrik császár, aki Pétert visszaültette trónjára, nem küldhette Rómába, hiszen akkor pártfogoltjának királyi tekintélyét rontja le, amit pedig helyreállítani, megszilárdítani jött. Henrik, saját felfogása szerint, nem a törvényes magyar királyt, hanem a lázadó hűtelen Abát győzte le; ennek a győzelmének jeleit küldte Szt. Péter sírjához, de arra nem is gondolt, hogy Pétertől elvegye az ország koronáját.

Még mielőtt Pauler odavetett állítására a válasz elkészült volna, ismét más oldalról döngették meg koronánk hitelességének épületét.

Amikor az ezredéves ünnepségek keretében a Szent Korona közszemlére tétetett, hivatalos megbízásból Czobor Béla, a keresztény műarchaeologia tanára újból megvizsgálta. A tollából folyt beszámoló díszes munkában jelent meg, amelynek egyetlen érdeme, hogy először közöl fényképfelvétel után készült, megbízható képet a koronáról. Felületesen megírt s mélyebb műtörténeti alap híjával való szövegében tovább szövi Ipolyi halvány kéte-lyeit s bár folyvást Szt. István koronájáról beszél, valójában csak annyi enged meg, hogy a Szent Koronában *lehetnek* a Szt. István koronájából származó részek is. Megállapításai röviden összefoglalva a következők:

1. Kétségtelennek tartja (de ezt meg nem indokolja), „hogy a pápa nem zárt, de nyílt koronát küldött Szt. Istvánnak“.

2. A korona felső részének pántjai, a drágaköves és filigrános foglalatok nem a X. századból származnak; ötvösségük technikája „még határozottan az árpádkori XIII. századi ötvösségre vall“. Tehát a korona felső része legjobb esetben nem régibb a XIII. századnál. A bizonyítással azonban itt is adós marad.

3. A felső részbe foglalt zománclapok X—XI. századiak, mestereiket „Itália kolostoraiban vagy a zománcozás és ötvösség egykori kiváló fészkeiben, Trierben kell keresnünk“. Ezek Szt. István koronájának azok a részletei, amelyek a sok viszontagságon átment ékszerből még alkalmasak voltak a fenntartásra s amelyeket ezért beillesztettek a Dukasz-féle fényesebb és művészibb kivitelű koronába.¹

4. Kijelenti végül, hogy a koronát nem volt módja ezúttal (3 nap alatt) jól megvizsgálni. „Az a teljes nyugalmat igénylő vizsgálat — írja — mely a Szent Korona béléseinek eltávolításával a szerkezet legapróbb látható részeire kiterjedhet... egyelőre ismét a jövő feladata marad.“

Az utóbbi állítás a munkára felette jellemző; szerzője nem vesz róla tudomást, hogy a korona belsejét Ipolyi megvizsgálta, leírta, sőt róla munkájában rajzot is közöl. Ez a könyv érthető feltűnést s egyben nem titkolható örömet keltett azoknak táborában, akik koronánk hitelét szívesen vonták kétségbe s a nemzet köztudatában élő ama kilencszázados hitet, hogy az Szt. Istvántól veszi eredetét, a legendák sorába kívánták utasítani. Czobor Béla egészen hivatalos jellegű, tehát közhitelre számítható kiad-

¹ Czobor úgy vélte, hogy a Szent Korona hitelességét kétségbe vonó tekintélyes kutatóknak némi engedményeket kell tenni s ezért írja, hogy csak a zománccok X—XI. századiak s vihetők vissza Szt. István korára, míg foglalatuk ötvösmunkája, tehát a négy pánt jóval későbbi. Pedig a kétségek mindig a zománccos lapok ellen irányultak, mert a foglalat ötvösmunkája nemcsak X—XI., hanem bátran akár a VII—VIII. századba is beilleszthető lenne, ha korát épp a zománccos lapok meg nem határoznák.

ványban, ex cathedra tette meg kijelentéseit, ezekre tehát hivatkozni, belőlük érveket kovácsolni joggal lehetett.

Amíg magyar tudósok ekként ásták alá nemzetünk palladiumának hitelét, egy a tudomány tiszta tárgyilagosságának szilárd talapzatán álló idegen fényesen zállt síkra annak érdekében.

A Czobor-féle munkával egyidőben, 1899-ben a már akkor hajlottkorú s azóta elhunyt Bock Ferenc prelatus, a Szent Korona első modern vizsgálója, utolsó nagy művében: *Die byzantinischen Zellschmelze der Sammlung Swenigorodskoi* bőven foglalkozik Szent Koronánkkal is. Ennél komolyabb és értékesebb munka a koronáról nem jelent meg; ez, — legalább műtörténeti szempontból — végérvényesen eldönti az azt illető vitákat, megoldja a legfontosabb kérdéseket. Sajnos, a csak 300 példányban, kézirat gyanánt nyomott és forgalomba nem került mű nálunk nem terjedt el s a belőle készült különlenyomat, amelynek szerzője a milleniumra Magyarország iránti rokonszenve jeléül készíttetett s küldött szét, egy Hampel József tollából eredt rövid és rideg ismertetésen kívül semmiféle visszhangot sem keltett.

Bock a legújabb tudományos eredményeket s az emlékek egész sorát felhasználva megállapítja, hogy:

1. A Szent Korona felső része eredetileg sem volt más alakú, mint ma, azonban a pántjai egy-egy zománcos diszű taggal hosszabbak voltak, de úgy ezek, mint a pántokat összekötő abroncs hiányzik.

2. A koronának ez az alakja teljesen megfelel Szt. István korának.

3. A Szt. István-korona zománcai a X. század végén Itáliában, közelebbről meghatározva Rómában készültek, ahol a zománcozás művészete már a X. század elején meghonosodott s a műszerető II. Szilveszter pápa idejében különösen virágzott.¹

¹ A Szt. István-féle korona zománcos lapjai a velük foglalkozókat többnyire zavarba hozták, mert nem tudták azokat sem az általuk jól ismert bizánci, sem a német csoportba beilleszteni. Azt *minden* szakember egyértelműen vallja, hogy a korona zománcai nem bizánciak, hanem nyugati készítmények, nemcsak latin nyelvű felirataik (amelyek Bizáncban ez időben már elképzelhetetlenek, hanem ugyanilyen mértékben stílusuk miatt. Ám a karolingi eredetű német zománcmunkák között hasonlóképp nincs helyük; minden ilyen irányú összevetés eddig negatív eredménnyel végződött. Marad tehát Itália, amelyről épp a zománc tekintetében mindedig — sajnos — keveset tudunk. Ha nem is sok, de néhány bizonyágunk mégis van rá, miként Itáliában (Róma, Velence, Milano, Montecassino, stb.) a bizánci zománcművészet előbb talált művelőkre, mint az északi országokban (Volvinus palliottoja Milanóban: 835 körül) s míg a rajnamenti zománcra egész a XI—XII. századig a Karoling-izlés félreismerhetetlenül rányomja bélyegét, addig az itáliai ugyanazon időszakban az állandóan beözönlő bizánci eredetiek s a beköltözött bizánci mesterek hatása alatt szoros kapcsolatban áll a keleti metropolis zománcművészetével. Ez adja meg a magyarázatát annak a sajátos körülménynek, hogy a Szt. István-korona zománclapjainak főként ornamentikája miért van

4. A felső koronának aranyfoglalata is ugyanolyan korú, mint zománcai, tehát Szt. István idejéből való.

Ha a magyar tudományos irodalom is elfogadta volna Bock véleményét, koronánkat további kutatás tárgyává tenni felesleges lenne. Ámde Pauler munkájának azóta (1899-ben) megjelent második kiadása s Karácsonyi János 1907-ben megírt értekezése a Szent Koronáról, nem is szólva az efemer értékű cikkekről, mutatja, minő hatástalan volt Bock munkája s mekkora zűrzavar uralkodik e tárgyról az elméken. A közönség joggal elvárhatja a szakférfiaktól, hogy ily közérdekű és fontos kérdésben elfogadható és kellően indokolt véleményben állapodjanak meg. Erre előbb nem lehetett gondolni, amíg a koronát újból meg nem vizsgálták, miután, mint láttuk, még a leírásokban is eltérések vannak. Ez azonban csak megfelelő alkalommal történhetett meg.

Az alkalom IV. Károly király megkoronáztatásakor, az 1916. év végén jött el. A Magyar Nemzeti Múzeum, mint erre hivatott és illetékes intézet, amikor a koronázás időpontja hivatalosan közhírré tétetett, azonnal megtette a szükséges lépéseket. Az igazgatóság 1916. december hó 5-ikén előterjesztést tett a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez: eszközöljön ki engedélyt a Szent Korona megvizsgálására. Jankovich Béla miniszter közbenjárására gróf Széchenyi Béla, a Szent Korona egyik őre páratlan előzékenységgel intézte el a kérelem ügyét s lehetővé tette, hogy a Nemzeti Múzeum három kiküldöttje és pedig Fejérpataky László udv. tanácsos, egyetemi tanár, a Nemzeti Múzeum igazgatója, Gerevich Tibor egyetemi magántanár, a régiségtár egyik tisztviselője és e sorok írója a Szent Koronát megvizsgálhassák.

Erről a vizsgálatról s ennek eredményeiről óhajtok itt röviden beszámolni.²

olyan félreismerhetetlen rokonságban kétségtelen bizánci munkákkal. Az a vélemény, amely a Konstantinosz Monomachosz koronáján levő díszítő motívumoknak a Szent István-koronán találhatókkal való stílári rokonságából arra következtet, hogy az utóbbi ennek az 1050 körül készült biztos bizánci műnek az utánzata, leszármazottja, csak az eredetiek technikai kivitelének nem ismerése alapján keletkezhett. Ezek a stílusbeli kapcsolatok egészen másra, közös *mintákra* vallanak, mintákra, melyek tetemesen régebbiek, mint akár a Konstantinosz-féle, akár pedig — az összevetésbe szintén bevonható — Dukasz Mihály-féle korona. Ez vonatkozik az ornamentikára. A zománc-lapok figurális díszítése viszont egészen más rokonságra utal. Lehetetlen észre nem venni, hogy a merev, mód felett leegyszerűsített apostolalakoknak bizonyos kalligrafikus jellegük van. Azt mondhatnók: az emberi alak, kiváltképen annak feje, ornamentummá van torzítva. Ha ezt az ábrázoló módot nem zománcokon (amelyek felette ritkák), hanem a miniatura velük közel kapcsolatban álló emlékein nyomozzuk, útunk Felső-Itália Szent Benedek-rendű klastromai felé vezet.

² E rövid dolgozat közvetlenül a lefolyt vizsgálat után készült s 1917. január 15-én a Magyar Tudományos Akadémia ülésén került bemutatásra. Néhány jegyzettől eltekintve, teljesen úgy közlöm, amint annak idején felolvastam. Nem terjeszkedem ki benne tehát

A Szent Koronának ezen legújabb megvizsgálása 1916. december hó 28-án, a délutáni órákban a királyi palota Szt. István-termében ment végbe, ahová a koronázási jelvényeket rejtő ládát a kir. biztosok, a korona őrei s az országgyűlés két házának kiküldöttjei azért hozták át, hogy azt Ő Felsége jelenlétében felnyitván, az ország e kincseinek azonosságát ünnepélyesen megállapítsák.

Miután a korona és a koronázási jelvények a II. Mátyás király névetű viselő vasládából kivétettek s az ünnepélyes aktusról felvett jegyzőkönyv aláíratott, a királyi hatalom insigniái az előre elkészített asztalon bíbor-bársony párnákon nyertek elhelyezést. A hivatalos személyek eltávozásával Ő Felsége a Szent Koronát újrabélelés céljából felpróbálta; ennek megtörténte után Hausner udvari kalaposmester abból a régi bélést s ezzel együtt a korona belsejét félgömb alakban kitöltő aranszövetű sapkát eltávolította. Erre a koronaörök a Szent Koronát egy oldalt álló asztalra tették át s annak megvizsgálására az engedélyt megadták.

A vizsgálat kb. félórát vett igénybe s elsősorban Ipolyi és Czobor adatainak ellenőrzését, másodszor a korona belsejében található, a korábbi vizsgálatokban mellőzött jelenségek megállapítását célozta.

A korona alsó felét, vagyis I. Géza király koronáját nem volt szükséges behatóan megsejmlélni. Ennek leírásában a régibb s újabb írók megegyeznek. A rajta látható ábrázolások és felírások a korona korát három évnyi pontossággal meghatározzák, nagyobb javításoknak nincsen rajta nyoma, újat tehát a legrészletesebb vizsgálat sem tudna megállapítani. Felvett jegyzőkönyvünk csupán annyit mond róla, „hogy abroncsát belülről síma arany pánt borítja, amelyen semmiféle bevéselt jel vagy felírás nem található. A róla lecsüngő láncok hármaz ékköví díszéből egyiknek egy köve hiányzik. Ettől eltekintve ez a korona korához képest bámulatos épségű és frissességű“. Ez, de legfőképen a vékony aransodronyra fűzött gyöngyékítés majdnem hiánytalan volta azt bizonyítja, hogy a Szent Korona

annak a két cikknek a megrostálására sem, amelyek a Szent Koronáról *Marc Rosenberg* és *Frankhauser* levéltári tanácsos tollából a „Cicerone“ 1917. évi folyamában megjelentek. Az első műtörténeti, a második történeti szempontból vizsgálja a Szt. István-féle korona hitelességét és korát. Új, a magyar irodalomban ismeretlen adatokat egyikük sem közöl; a kérdés megfejtéséig sem a műtörténész, sem a történetkutató nem jut el. Rosenberg egyszerűen csatlakozik Kondakoff nézetéhez, aki (bár a Szent Koronát eredetiben épp úgy, mint ő, sohasem látta) a zománcok színei alapján XI—XII. századbelinek hiszi azt; Frankhauser pedig hajlandó feltételezni, hogy a korona felső részét a XI. század végén magyar *egyházi körök* készítették VII. Gergely pápa fenhatósági igényeinek támogatására és a német császár hűbéresi jogainak gyengítésére. Talán nem is szükséges felémlelnem, hogy utóbbi kutató a magyar történetírók közül csupán Schwarz Gottfriedet és Kollárt ismeri s p. o. Karácsonyi Jánosnak a Szilveszter-féle bulláról írt döntő fontosságú dolgozatáról sejtellemmel sem bír.

egyetlen balesettől eltekintve, amely aránylag újabb korban érhetett, mindig gondos kezelésben részesült. Hogy a XV. században külön tokban őrizték, azt a korona-tolvaj Kottaner Ilona emlékirataiból tudjuk, aki mikor Visegrádról a Szent Koronát ellopta, összetörette az azt rejtő tokot (fotrum) és darabjait a kályhába vetette.

Gondosan vizsgáltuk meg ellenben a Szent Korona felső részét. Ez a felső rész négy, egyenként negyedívben hajlított pántból áll, amelyeket keresztalakra köt össze egy négyszögű zománcos arany lap.

Ez a felsőrész *külsejét illetőleg* teljesen megegyezik Ipolyi leírásával. Szerkezetéről azonban a leíró nem egészen pontosan számol be s hozzá hibás rajzot közöl. Leírásából és a pántok belsejét kiterítve mutató ábrájáról azt hiheti az olvasó, hogy a pántok alapjául szolgáló keresztalakú aranylemez *egy darabból* készült, holott amint említettük négy hajlott pánt van, amelyek egy négyszögű lemezhez keresztalakban vannak odaforrasztva.¹

Tévesen számol be Ipolyi a pántok töréseiről is. Szerinte mind a négy pánt el van törve, illetőleg át van repedve. Ezzel szemben jegyzőkönyvünk a következő tényállást tartalmazza: „Valamely külső erőszakos behatás következtében a korona csúcsára illesztett kereszt felső gombja ferde sík alakjában behorpadt s a pántok közül kettő teljesen, egy pedig félig eltört. A törési vonal kb. a pántok közepén, nagyjában vízszintes irányban húzódik. *A negyedik pánt teljesen ép s hátlapjának folytonosságát semmi sem szakítja meg.*” Egy pánt tehát eredeti, ép állapotban van, ami Ipolyinak a koronapántok korábbi alkalmazását illető tétova véleményét magában véve is megdönti. Mert ha a pántok eredetileg is hajlottaknak készültek, ha a hármójukon levő törések nem egyenes pántoknak utólagos hajlításától erednek (aminek a lehetőségét Ipolyi megengedi), úgy korábban más célra (pl. antependiumra, könyvtáblára, stb.) való alkalmazásuk kizártnak tekinthető.

De legfontosabb eredménye a vizsgálatnak abban rejlik, hogy kétséget kizáró módon kimutatta, miként a felső korona zománcos lapjai egyenesen e hajlított pántok számára készültek. Eddig egyetlen vizsgáló sem vette észre, amit jegyzőkönyvünk erről mond: „Megállapítást nyert . . . , hogy a pántokba foglalt zománcképek gyengén hajlítva követik a pántok idomait”. Annyit a laikus is tud, hogy zománclapokat utólag meghajlítani az anyag üvegszerű merevsége miatt lehetetlen. Ezzel mindaz megdől, amit a felső korona egykori abroncs-alakjáról s a zománcos lapocskáknak másnemű alkalmazásáról Ipolyi óta elmondtak. Ezek a zománccok soha sem voltak a maitól eltérő módon alkalmazva.

¹ Ezt Pulszky Károlynak, az Archaeologiai Értesítőben (XIV. köt., 1880. évf., 189—192. l.) közölt rövid, de igen jó és világos leírása is megállapítja.

Bocknak nagy érdeme, hogy — bár a zománcok hajlott voltát nem vette észre — a Szent Korona felsőrészéről minden habozás nélkül azt állította, miként az eredetileg is mai alakjában készült. Ám, ha vele szemben még lehetett volna is vitának helye, az imént lefolyt legújabb vizsgálat után ez a kérdés végérvényesen eldöntöttnek tekintendő.

Akik a Szt. Istvántól származó korona eredeti alakjával foglalkoztak, többnyire abból a feltevésből indultak ki, hogy az első magyar korona csak nyílt abroncsalakú lehetett. Czobor pl. *kétségtelennek* tartja, hogy Szt. Istvánnak a pápa nem zárt, de nyílt koronát küldött. Teszi ezt anélkül, hogy az egykorú ábrázolásokat figyelemre méltatná.

Ha a fenmaradt ábrázolásokat nézzük, kitűnik, hogy az igazi uralkodói, a császári és a királyi koronák a IX—XI. században korántsem nyíltak, hanem félgömbalakúan fedettek. A korona rendszerint egy abroncsból áll, amelyet félkörös pántok, (négy, vagy ritkábban hat) fednek s a keletkező váz belülről szövetsapkával van kitöltve. Bock egy eredeti ilyen alakú koronát is közöl. Konstantia, II. Frigyes császár nejének koronája ez, amelyet 1781-ben a császárné palermói sírjából vettek ki s az ottani dómban őriznek. A korona alapja félgömbalakú selyem sapka, amelyre egy gyöngyökből álló, zománcokkal s drágakövekkel díszített, alul abroncsból s e fölött két egymást keresztező pántból álló veret borúl. Egészen ilyen alakú koronákat látunk a XI. században készült hajdani német császári korona zománcképein Dávid, Salamon és Ezechias királyok fején. Ívekkel fedett volt maga a német császári korona is, mielőtt mai alakját nyerte, amint azt ugyancsak Bock beigazolta. Félgömbalakú zárt koronát visel pecsétjén levő képmásán III. Ottó (983—1002.) mint német király, hasonlót Szt. István kortársa II. Henrik (1002—1024.) királyi pecsétjén, II. Konrád (1024—1039.) mint császár, III. Henrik (1039—1056.) mint király. Innen egész a XIII. századig a német császárok pecsétjein a zárt koronával találkozunk, amelyet a XIII—XIV. században a nyílt, lilimos korona vált fel, hogy ez a XIV. század végétől kezdve ismét helyet adjon a zárt koronának.

De zárt alakú a bizánci *bazileoszi* korona is. A miniált képek egész hosszú sorozatán tudjuk kimutatni, hogy Bizánc uralkodói a IX. század óta minden ünnepélyes ábrázolásukon zárt koronát viselnek. Némelykor a korona alsó abroncsa igen magas; ilyenkor a pántok és a bélés nem látszanak ki, de jelenlétüket elárulja a korona csúcsára tűzött virág- vagy gömbidomú dísz, eshetőleg kereszt.

Példákért nem kell messze mennünk: a Szent Korona alsó bizánci felének zománcképei — amelyeket csak a műtörténetileg iskolázott Pulszky Károly nézett meg alaposan — a legjobb felvilágosítást nyújtják. E zománcok ketteje Dukasz Mihály császárt és trónjának örökösét, Konstantint mutatja;

mind a kettőnek fején zárt korona van, ormán egy-egy virágszerű dísszel. Egyszerű drágaköves abroncs van ellenben Géza király fején, amely fölött kilátszik a barna haj. Ez itt nyilván a bizanci ötvös által feltételezett rangkülönbség jelzésére szolgál, épp úgy, mint a császári labarum helyén Géza király kezébe adott jogar és a koronájáról hiányzó csüngők.

Magyarország Árpád-házi királyainak egykorú képmásai csak a pecséteken maradtak fenn. Ezek közül a tárgyunkra tekintetbe jöhető korból, a XI. századból mindössze három királyunk: I. Endre, Szt. László és Kálmán pecsétjét ismerjük. Szt. László és Kálmán pecsétjén a kopások és törések miatt a király fején a koronát megállapítani nem lehet. Valószínű, hogy mindketten olyan kis félgömb alakú koronát viseltek, aminőt a velük egykorúan élt német-római uralkodóknak az övékkel teljesen meg egyező kivitelű pecsétein találunk. I. Endre király pecsétjét, amely döntő bizonyosságul volna használható, az utolsó száz évben semmisítette meg az irigy sors; szerencsére Pray György becses művében „*De sigillis regum et reginarum Hungariae*” bár gyarló ábrában, megörökítette azt. A pecséten a trónon ülő király magas zárt koronát visel, ormán keresztalakú rózsával. Ez a korona legjobban III. Ottó német császár (983—1002) ama koronájára hasonlít, amelyet első, *római királyi* pecsétjén láthatunk.

Az elmondottakból már megállapíthatjuk, hogy Szt. István koronája bár csonkán, de eredetiben maradt ránk. Volt pedig az egy négy pántból álló zárt korona, amely alul keskeny abroncsra támaszkodott s belül szövettel volt megbélelve. Az egykorú példák mutatják, hogy Szt. István koronájának, ha valóságos királyi korona volt, más alakja *nem is lehetett*; viszont ugyancsak a példák igazolják azt is, hogy ilyen alakú koronák a XII. századon túl már nem készültek, tehát az a feltevés, hogy csupán a zománcos lapok származnak a Szt. István koronájából s a pántok ötvösmunkája, aranylemezei, filigránja, ékkőfoglalásai XIII. századiak, még azok előtt is meseszamba megy, akik nem tudják, hogy koronánk pántjainak aranymíves munkája a IX—X. századba teljesen beillik s hozzá való technikai analógiákat már a népvándorlás korából is mutathatunk.

Szt. István koronájának eredeti zárt alakja véglegesen megállapítottnak tekinthető. S ennek ránk, magyarokra nézve nem csak régészeti vagy kegyeleti értéke van, hanem eminens történeti, sőt közjogi fontossága is.

I. Géza király koronájának a két bizanci császárt s a magyar királyt ábrázoló képei, amint erre már rámutattunk, szembeszökően feltűntetik azt a rangkülönbséget, amely bizanci felfogás szerint a *bazileosz* és a *kralész* között van. Lehet, hogy Géza királyunk nem vette tudomásul, miként e koronának az ajándékozásában a bizanci ravaszság nem a szomszéd uralkodó iránti tiszteletét, sem a vett jótéteményért érzett háláját juttatta kifejezésre, hanem a feltételezett hűbéri viszonyt, amely épp e korona

küldése és elfogadása által volt életbelépendő. Ezért jutott Gézának csak nyílt korona, aminőt a bizanci császári ház hercegei, hercegnői, sőt a tartományok kormányzói is viseltek. Ezt a koronát így viselni a független magyar királynak nem lehetett; ez a királyi diadémán csak alárendelt szerepet játszhatott. Egyesítették tehát a koronázásoknál addig már hét ízben használt] igazi királyi koronával, amely alakjánál fogva a magyar király szuverénitásának a kor felfogása szerint igaz és méltó kifejezője vala.

Az első évezred fordulóján s még korábban is, nem volt épen ritka eset, hogy újonnan alakuló országok fejei s magasabb fennhatóságra jutott hűbéres fejedelmek a világi és egyházi uralom akkori legmagasabb birtokosaitól kértek koronát. Bizancban régi szokás volt a koronaküldés. A turk-népek, akik hol ellenségei, hol segítőtársai a kelet-római birodalomnak, jutalom, sőt adó gyanánt kérték a koronákat; viszont Bizanc a koronák elfogadásában saját főhatóságának elismerését látta. A német császárok is adtak hűbér-koronákat a hozzájuk fordulóknak. Mégis legtöbbször a pápák azok, akikhez koronáért fordulnak. A pápától eredő korona a német-római császárság régi főjelvénye is, amelyet az 1032-ben elhunyt III. Rudolf burgundi király nyert s örökségképen II. Konrád német-római királyra hagyott. Egészen természetes tehát, hogy az újonnan megtért magyar nemzet uralkodója a pápához fordult koronáért; ha írott kútfők s maga a korona munkája nem bizonyítanák annak eredetét, akkor sem gondolhatnánk másra. A középkori felfogás szerint minden hatalom Istentől ered; a királyé is, aki tehát uralkodói hatalmát csak az egyház kezéből nyerheti, mint közvetítőből Isten s az emberek között. Mivel pedig Szt. István magyar király semmi földi úrnak hűbéres szolgája nem volt, hogy az ruházhatta volna át rá hatalma egy részét, koronáját csupán Isten földi helytartója kezéből vehette. Szépen fejezi ezt ki II. Endre király Jakab apostoli követhez intézett 1233-iki oklevelében, amelyel az ú. n. beregi egyezséget megerősíti. Amikor a magyar király teljes függetlenségét kívánja valódi világításba helyezni, Szt. Istvánra hivatkozik, aki, midőn a Szentírás parancsát követve, ad regni solium *auctoritate propria noluit sublimari*, . . . non a quolibet, nem akárkitől, német vagy bizanci császártól, *sed a vicario Jesu Christi et Petri beatissimi successore* . . . assumpsit regium diadema.

S a pápa jól tudta, kinek küld koronát. Tudta, hogy a magyar királyt nem hűbéresi, nyílt korona-abroncs illeti meg, hanem a teljes szuverénitást kifejező, a bizanci és a német-római császárnál alakra sem alábbvaló zárt tetejű királyi diadéma, s elküldte ugyanazt, amely ma is főrésze koronánknak.

A magyar nép, bár talán századokon át nem volt tudomása róla, önállóságának minő nagyszerű szimbolumát bírja ebben a koronában,

öntudatlanul is olyan tiszteletben részesítette a Szent Koronát, aminővel semmi más királyi jelvényt nem illettek soha. Ez a tisztelet mindenképen jogos és indokolt. Hitelesebb, kétségtelenebb értékű ereklye nincs a mi koronánknál. A tudományos kritikának minden próbatételét kiállja s a legkétkedőbb elme sem lelhet rajta olyan momentumot, amely az eredetére vonatkozó, a XII. század közepéig felmenő írásos feljegyzéseken alapuló közhiedelmet bármily részben is kétségessé tehetné.

Még a két koronának egyesítéséről kell pár szót mondanunk.

Alig lehet kétségbe vonni, hogy az egyesítés I. Géza rendeletére történt, tehát mindjárt akkor, amikor a Dukasz Mihály ajándékozta korona a magyar király birtokába jutott. Bárminő fényes és pompás műdarab is a bizánci korona, más uralkodóra nézve nem bírhatott olyan értékkel, hogy érdemesnek tartották volna a Szt. István koronájával egyesíteni. Különösen nem hihető, hogy ez Szt. István kanonizálása, tehát 1083 után egyáltalán megtörténhetett volna. Mert első királyunk szentté avatása után koronája olyan tekintélyt nyert a hitbuzgó utódok előtt, hogy megcsonkítására s egy más koronába való beillesztésére alig mert volna valaki gondolni. Pauler (fentebb idézett véleményében) ennek kifejezést is adott: „nem lehetséges — írja — én legalább nem tartom annak, hogy a II. Szilveszter pápa adta Szt. István koronáját összetördelték volna, csak hogy a későbbi, Géza-féle bizánci koronába illesszék“. Természetes, ezt Pauler csak az Ipolyi adatai nyomán mondhatta így, abban a hitben, hogy Szt. István koronája csak abroncs-korona lehetett s ezt össze kellett törni, ha a mai alakot akarták neki adni. De miután tudjuk, hogy a Szt. István korona eredetileg is ilyen volt mint ma, tisztában vagyunk azzal is, hogy az egyesítésnél nem kellett összetörni, csak alsó abroncsát a pántok alsó izeivel együtt kellett levágni, hogy a bizánci koronával egyesíthető legyen. A két korona belső kerülete szükségképen körülbelül egyforma volt, hiszen mindkettőt a rendes emberi fejnagysághoz szabták. Az egyesítésnél tehát az új bizánci korona összes ormóit, a pompás átlátszó zománcokkal kellett volna letördelni, hogy a régi korona az újra teljes egészében ráilleszthető legyen. 1083. után kétségkívül ezt teszik, ha ugyan még akkor a szent király ereklyéjének idegen darabbal való egyesítése szóba kerülhetett volna. De Géza, aki az új koronát, amelyen saját képmása is helyet foglalt, joggal sokra becsülte, megtehetette, hogy ennek kedvéért a régi királyi korona alsó abroncsát levetesse s a szuverénitást jelképező pántokat az új karimára illesztesse.

A pántok alsó végeit a Géza-féle koronaabroncs ugyan elfedi, azt azonban mégis meg lehet állapítani, hogy a pántok nincsenek *befejezve*, hanem le vannak *vágva*. A felerősítés módjáról a korona eddigi ismertetései hallgatnak; erről a most lefolyt vizsgálat jegyzőkönyve a következőket

mondja: „A pántok négy vége a Dukasz-féle korona abroncsához durva szögecseléssel van odaerősítve. Három pántot két-két, egyet három mintegy 1·5 $\frac{m}{m}$ vastag aranyszög csatol az alsó koronához. Ez a durva munka igen jellemző a X—XI. századra.“

Azt keresni, mi történhetett Szt. István koronájának levágott abroncsával, post tot discrimina rerum, igazán meddő munka lenne. Elveszett az Árpádok királyi házának összes kincseivel együtt nyomtalanul. A Szent Korona is csak azért került ki a pusztulást, mert a koronázási paláttal együtt többnyire nem a királyi udvar kincsesházában, hanem a középkoron át a székesfehérvári bazilikában, később pedig felesküdt koronaőrök vigyázata alatt különféle erős várakban őrizték.

Végül még egy kérdés tisztázását kísérthetjük meg a lefolyt vizsgálat alapján, amely ugyan teljességgel nem fontos, de a hozzáfűződő legendák miatt közérdeklődésre tarthat számot s ez: mikor és hogyan görbült el a Szent Korona keresztje?

Ez a kereszt, amelyet a régi korona legszebb zománcának tönkretételével valószínűleg a XIII—XIV. században alkalmaztak a koronára vastag aranylemezből készült, belül üres, síma és dísztelen ötvösmunka. Gombaalakú, középen csavarhúzóznak való vájolattal ellátott fejű, vastag csavarszög erősíti a korona ormára. Már a Szent Korona legrégebb ismert ábrázolásain, tehát I. Mátyás, II. Ulászló és II. Lajos titkos pecsétjén s a Turóczy-krónika fametszetű képein megtaláljuk; de ekkor még egyenesen áll. Ugyanígy ábrázolja a Révay Péter rajza után készült metszet is a koronaőrnek 1613-ban a Szent Koronáról megjelent munkájában. A királyi érmek az egész XVII. és XVIII. századon át egyenesen álló keresztet tüntetnek fel. Legelőször akkor vált ismeretessé a kereszt görbe volta, amikor 1790-ben a koronát Budára hozták át. Az ekkor megjelent ábrák, Decsy és Koller munkáiban már görbe kereszttel ábrázolják; de sem az elgörbülés idejét, sem valódi okát nem ismerik.

Miután a koronának 1790. előtt utolsó, elegendőképpen hű, tehát nem Révay Péter rajza, hanem az eredetiről készült felvétel után adott ábrája III. Ferdinánd egy 1633. évi emlékérmén található s ezen a kereszt még egyenesen áll, az elgörbülés idejét 1633. és 1790. közötti évek valamelyikére kell tennünk.

A beható vizsgálat alapján biztosra vehetjük, hogy a Sz. Koronára valamely nehéz tárgy hullott rá, vagy ami valószínűbb, azt egy hátulról jött meglehetősen erős ütés érte, amely a koronának balfelét sujtotta. Az ütet, akár emberi kéztől, akár leeső súlyos tárgytól eredt, a kereszt fogta fel; első következménye volt a kereszt felső gombjának behorpadása s a keresztet tartó vastag csavarszögnek baloldali irányban történt elhajlása. A kereszten az ütés elgyengülve a baloldali, Szent Péter és Szent András apostolok

képeivel ékesített pántot érte; a pánt a korona ormán lévő négyszögű zománcos lemezről levált s középen kettétört. Az ütés súlya ezt a középső lemezt jobbfelé kimozdította helyéből, aminek a következménye lett a jobb-oldali pánt kétszeres meggömbölyése s úgy az elülső, mint a hátulsó pánt meghasadása. A pántoknak így beállott elferdülése és törései a korona körvonalainak bizonyos szögletességet adtak, ami a régi képek készítőit teljességgel félrevezette, amennyiben a pántokat nem félkörűeknek, hanem egy tiszta felének alakjában ábrázolták. De megtévesztette részben az ismertetőket is, akik az eredetit nem látták, mert azt hitték, hogy a korona pántjai ugyanannyi egyenes lemezből vannak összeillesztve, ahány zománcos kép van rajtuk.

A korona megrongált pántjainak megerősítése a lehető legprimitívebb módon történt. Erről többször idézett jegyzőkönyvünk így emlékezik meg: „A törési helyeknél a pántok darabjait kb. 1 $\frac{m}{m}$ vastagságú, aranyozott ezüstsodronyból készült (kettős L alakú) horgok tartják össze. Ezek a horgok kezdetlegesen oda vannak forrasztva a pántok belsejéhez.”

Az összeállítás durva, sietős munkája arra vall, hogy a Szent Korona töréseit annak idején hirtelen s oly módon kellett helyreigazítani, hogy az ne kerüljön nyilvánosságra.

Ennyi az, amit a Szent Koronának legutolsó vizsgálata alapján elmondani s amivel a korábbi ismertetések tévedéseit helyreigazítani módomban volt.

Kimondhatatlan örömömre szolgál, hogy nemzetünk legszentebb kincsének hitelét és tekintélyét ezzel is öregbíthettem. Terjessze az fényét továbbra is a magyar népre, az idők végezetéig, ez viszont tekintsen rá olyan szeretettel, aminőt Szt. István öröke megérdemel.

Varjú Elemér.

LEGRÉGIBB FESZÍTŐZABLÁINKRÓL.

(7 ábrával.)

A M. Nemzeti Múzeum Régiségtára három középkori feszítőzablát őriz, melyek rendkívüli jelentősége a fegyvertörténettel foglalkozó előtt első pillantásra nyilvánvaló. Mind a három feltűnően díszes. Kettejük egyenesen műtárgyszámba megy. Homlokszorítóik és boglárjaik ornamentikája a XII—XIII. századbeli román stílus s az idevágó hazai emlékek hamisítatlan elemeit mutatja.¹ A legegyszerűbb, melyet Gödöllő és Kerepes között találtak (1. ábra), teljesen ép, egyetlen részlete sem hiányzik. A másik kettő, mely zsámbéki eredetű (2. és 3. ábra), sajnos, nem annyira jókarban levő, egyik kissé csonka is egyúttal, azonban a róluk alkotható képnek minden sérelme nélkül. Kiállításuk mindegyiket, a két zsámbékit különösen, valóságos ékszerre avatja, melyekben életre kel az Árpádok korának századok elhalványította emléke. De míg műtörténeti alkotóelemeik önmagukban nem ritkaságok, a történeti fegyvertan számára egészükben lebilincselő meglepetést jelentenek, mert a külföldi gyűjteményekben a románkori feszítőzabla tökéletesen ismeretlen és a szakirodalom — homályos és könnyen félreérthető képes ábrázolások alapján — kénytelen volt azzal a pusztá megállapítással beérni, hogy a kora-középkor is ismerte és használta a feszítőzablát. A részletes leírással, anyag hiányában, adós maradt. Képek pedig éppen a zabláról önmagukban alig mondanak valamit, hiszen a legjelentősebb részleteket mindenestől elrejtí az állat száájüregé. Így a múzeumi zabláknak akkor is elvitázhatatlan volna a fontossága, ha egyébre sem szolgálnának, mint az ábrázolások kiegészítése és értelmezésére. De behatóbb vizsgálatuk és származásuk, hogy t. i. mind a három magyarországi eredetű, önkéntelen néhány következtetésre indít, melyek a középkori hadtörténelem s annak legjellemzőbb tünete, a lovagi harcmód világosabb megértéséhez vezetnek.

A zabla, bár a középkorban nem volt olyan misztikus figyelem tárgya, mint pl. a sarkantyú, a lovagi rend szimboluma, a lófelszerelés legnélkülözhetetlenebb összetevője lévén, mindenkor nagy becsben állt.² Első köze-

¹ V. ö. Nemes-Nagy: „A magyar viseletek története.” 24. tábla.

² A germán monda szerint Nagy Konstantin császár csataménjének a zablája az Üdvözítő keresztjének a szegeiből készült. Jähns: „Ross und Reiter.” I. 455. lap.

lítésben, mert válfajaiban roppant nagy a sokféleség, két főtypusát lehet megkülönböztetni. A szelídebb csikózablát, mely a ló szájszegletére gyakorolt nyomást, változtatás nélkül átveszi és az emelőszerűen ható, tehát a rántás erejét felfokozó feszítőzablát.¹ A csikózabla a régibb, akár peckes, akár gyűrűs, akár pedig összetett, peckes és gyűrűs, formájában.² A leletek mélyen visszavezetnek a történet előtti időkbe, míg a feszítőzablát csak Róma alkotta meg a köztársaság korának a vége felé, vagy a császárság legelején. Mindenesetre igen korán. A Kr. utáni első évszázadból származó, Nagy Sándor csatáját ábrázoló, pompejibeli mozaik-kép, már tagadhatatlanul átmenetet mutat a peckes csikózablából a feszítő felé.³ Tudvalevő, hogy a római hadügy terén körülbelül a Severusok korától fogva egy önmagában idegenszerű szerepcsere ment végbe. Az elcsenevészedő legiók helyett inkább a lovasság lett a sereg gerince, úgyannyira, hogy a római fejlődés irányát híven megőrző Bizancban a gyalogságnak már alig volt valami fontossága. S valószínűleg ennek az alakulásnak kell tulajdonítanunk a feszítőzabla meglehetősen elterjedését, minek több reánk maradt eredeti a tanúsága. Hogy csak néhányat említsünk, közül egyet, egészen bronzból valót, a nápolyi múzeum anyagából *Viollet-le-Duc*,⁴ hármát pedig *Forrer* a Zschilegyűjteményből,⁵ de a M. Nemzeti Múzeum is őriz, több töredék mellett, egy majdnem teljes példányt (4. ábra). A római feszítőzabla hatását illetőleg meglehetősen kezdetleges szerszám. Alig erősebb a csikózablánál, mert az oldalpeceknek a szájvas fölé emelkedő részét tökéletesen elejti, úgy hogy emelőhatása tulajdonképpen nincs is. Inkább szorítózablának lehetne nevezni, mert a szájvasnál kétséggel fontosabb alkotórésze volt az azzal párhuzamos alsó kereszttrúd, mi a gyeplő meghúzásakor az állat nyakához feszült.⁶ Ámde a *Forrer* közölte 3. számú zablán (5. ábra) megjelenik már egy igen nevezetes újítás, mely középkor végétől meglehetősen gyakorivá vált: a nyelvszorító vas. A tengelynek egy parallelogramm-alakú kitüremlése az állat szájpaddlását felpeckelő célzattal. Ez az elváltozás azért jelentős, mert tulajdonképpen csak ez tette a római zablát valóban feszítővé. A sima,

¹ *Bárczay* szerint a magyar ezt hívta kármány- vagy keményzablának. „A hadügy fejlődésének története.” II. 197. lap.

² A szájszegleteknél alkalmazott pecek meggátolták a szájvas ide-odacsuszását. Gyűrűkkel való felcserélésük már fejlettebb és megbízhatóbb hevederezést kívánt, azért a legrégebbi zablák inkább peckesek. V. ö. *Zschille-Forrer*: „Die Pferdetränse in ihrer Formen-Entwicklung.” I. tábla.

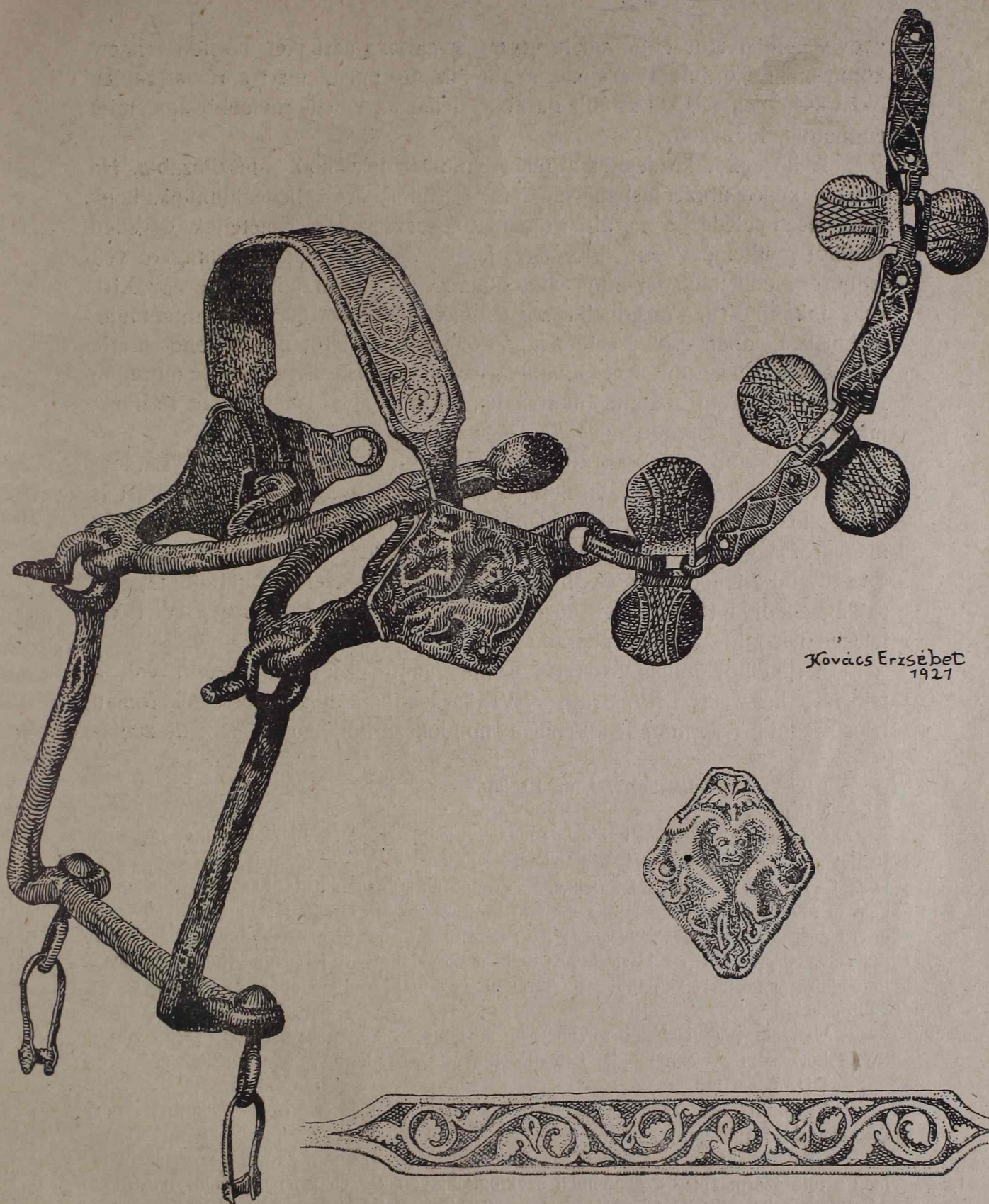
³ U. o. 8. lap.

⁴ Dictionnaire raisonné du mobilier français. VI. 32. lap.

⁵ I. m. VI. tábla.

⁶ Az alsó kereszttrúd elhelyezése korhatározó. A római zablánál az oldalpecek közepét kötötte össze. A középkorban lejjebb csúszott mindinkább a kantárszárat befogadó nyílások mellé.

1. Árpádkori feszítőzabla a Magyar Nemzeti Múzeumban. (Találták Gödöllő és Kerepes között.)

vagy a felület érdekesebbé tétele végett gyakran gyűrűkkel borított tengely könnyen megfordult a szájbán s alig hatott, épen, mert a római zablák oldalpeckének felső, kurtább darabja, tehát az emelő rövidebb ága, mint említettük, hiányzott.

A középkor kezdetétől hirtelen eltűnik a leletekből a feszítőzabla. Ha néhány képes ábrázolásban¹ elő nem fordulna, azt kellene hinnünk, hogy tökéletesen feledésbe merült. Románkori feszítőzablát, ismételjük, egyetlen külföldi gyűjtemény sem őriz, úgy, hogy *Forrer* az eddig szemügyre vett legbőségesebb anyag pontos áttanulmányozása után mindössze egy XIII. vagy inkább XIV. századbeli limoge-i művű töredéket képes gyanuba fogni, melynek azonban csak a kerete maradt meg, szájrészei nem.² Rendszeréről tehát semmi közelebbit sem tudhatunk, csak annyi bizonyos, hogy a múzeumi zabláknál későbbi eredetű, mert a keresztrúd helyén már láncot találunk, mi csak a XV. században vált igazán szokásossá.³

A múzeumi zablák közül a gödöllői került legelőbb napfényre. Ezt már *Nagy Géza* felvette nagy viselettörténeti művébe,⁴ fontos következtetést is fűzve hozzá. Szerinte egyik bizonyosága ez az emlék a lovagi harcmód magyarországi meghonosodásának,⁵ amint *Forrer* is párhuzamot keres a lovagi rend kifejlődése és az ábrázolások alapján feltételezett külföldi feszítőzablák elkallódott eredetije között.⁶ Újabban vált ismeretessé a két tökéletesen hasonló zsámbéki darab.⁷

A gödöllői önmagában még szinte gyanút ébresztett. Kísértő volt a feltevés, hogy egy XV. vagy XVI. századbeli tulajdonos egy román izlésű zabla reá maradt keretét a homlokszorítót, láncot stb. új zabla-

¹ Ezekről *Zschille-Forrer* i. m. 10. lap.

² U. o.

³ Sokkal jelentősebb, bár szintén *nem* románkori emlék ennél a torinói „Armeria Reale” egy állítólag XIV. századbeli darabja, mely — amennyiben az ábrából itélni lehet — a magyar zablákkal tökéletesen azonos alkatúnak látszik. Sárkány ornamentikája is rokon némileg a mieinken látható fantasztikus madarakkal. „Una pregevolissima opera nostrana del mezzo circa del XIV. secolo e degna di osservazione per la rarità della sua struttura e per la ricchezza della decorazione” — írja róla *Angelucci* (Catalogo della Armeria Reale. 159. lap. Ábrák u. o. a 157. és 158. lapon.). — *Forrer* nem említi.

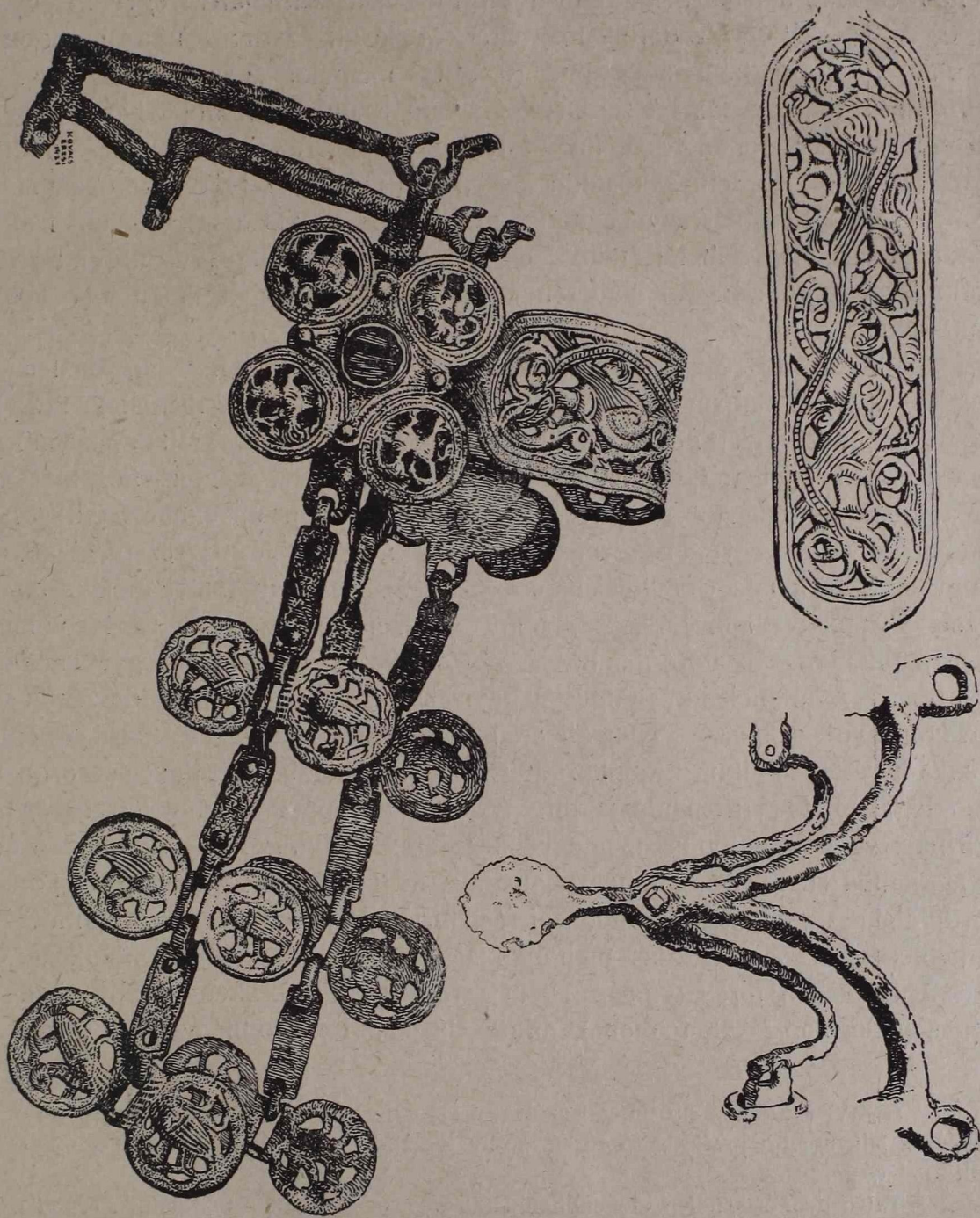
⁴ „A magyar viseletek története” 23. tábla, 10. szám. V. ö. *B. Prónay Aurél* Románkori zabla. *Archaeologiai Értesítő*. 1889. évf. 91. lap.

⁵ U. o. 83. lap.

⁶ I. m. 10. lap. Ugyancsak ebben az értelemben ír *Boeheim*: „Handbuch der Waffenkunde” 195. lap.

⁷ Ezeket a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtára számára *Divald Kornél* szerezte meg s tőle származik — akadémiai székfoglalójában — első ismertetésük is. (Akadémiai Értesítő, 1912. évf. 382—388. lap.) Szerinte a készítő ötvös a zablák bronzrészének motívumait a készülőfélben lévő zsámbéki templom pillérfőiről leste el.

2. Románkori feszítőzabla Zsámbékról. (A Magyar Nemzeti Múzeumban.)

testtel róttá egybe. Ilyesmit lehetett volna hinni egyrészt azért, mert eszerint ez képviselte volna a román-korszak egyetlen ismeretes feszítőzabláját, melyet a külföldi anyag egyöntetű hallgatása önmagában feltűnővé tett, másrészt, mert nyelvszorító vasát formájában egyedül egy, csak a XV—XVI. század folyamán elterjedt, keleti származásúnak mondott zablatípus, az u. n. à la Genette (6. ábra) megfelelő részével lehet párhuzamba állítani. A tökéletesen azonos alkatú zsámbéki darabok előkerülése azonban kétségtelenné teszi, hogy a három magyar feszítőzabla, úgy amint van, középkori eredetű s közöttük és az à la Genette-zablák között semmiképen sem az időbeli egymásmellettiség, hanem csakis az egymásutániség viszonyát szabad feltételeznünk. Új leszármazás állana így elő, melyre különösen hadtörténelmi háttérének fontossága miatt, röviden reá kell mutatnunk.

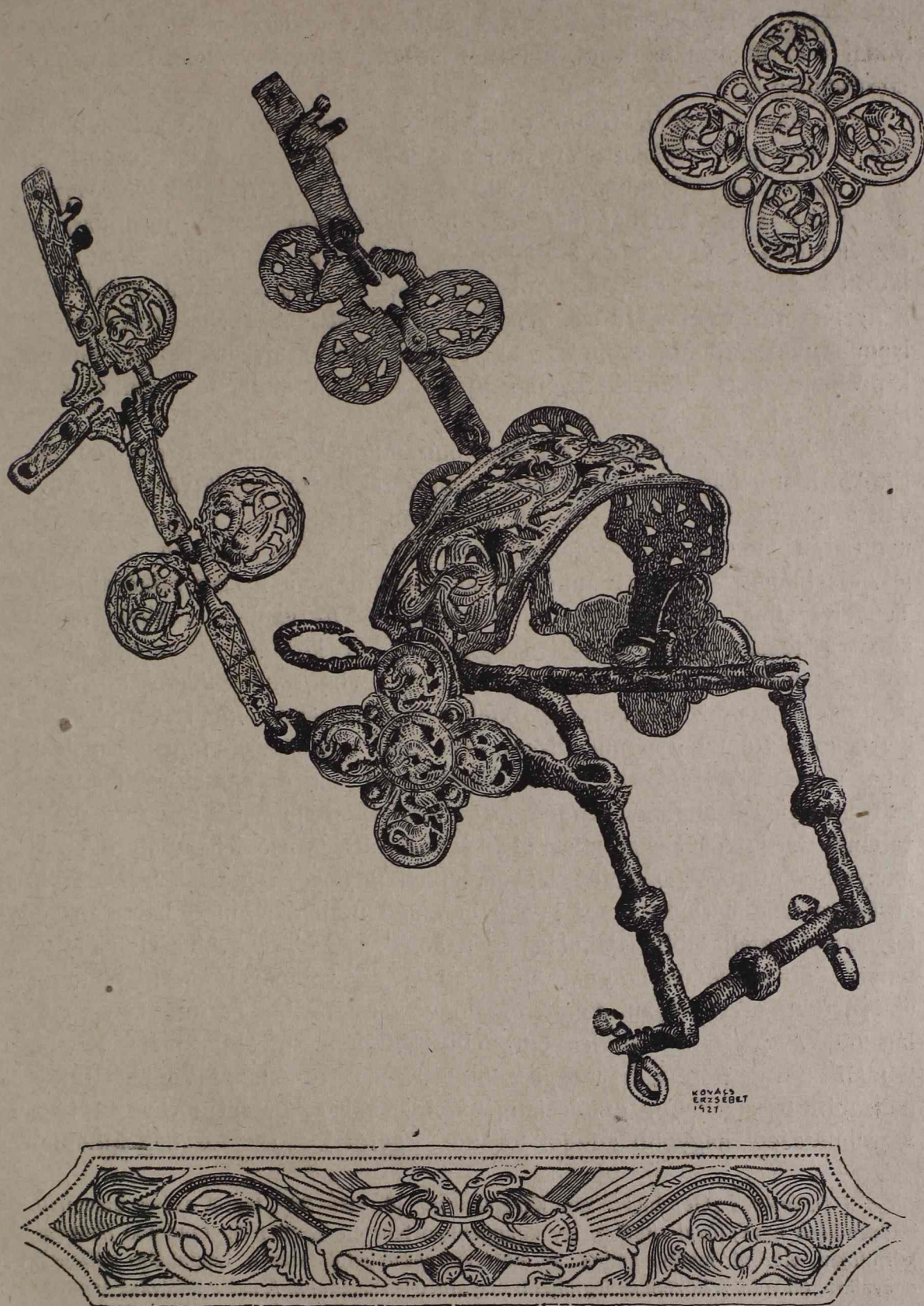
Sokszorosán igazolt és természetszerű tapasztalati tény, hogy a leletek sűrűsége általában egyenes arányban szokott állani a megfelelő tárgy elterjedtségével. Azért nem követünk el módszertani hibát, mikor az említett szerzőkkel ellentétben feltesszük a kérdést, helyes-e a feszítőzablát a lovagi harcmód tételes velejárójának tekinteni, miután az ennek leginkább hódoló területek egyetlen egyet sem őriztek meg belőle. Egészen világos, hogy a zabla alkata és a lovasharc természete között vitathatatlan kölcsönhatás áll fenn. Bizonyos az is, hogy a középkor ismerte a feszítőzablát s első pillantásra csábító a feltevés, hogy erre a fejlettebb és kegyetlenebb rendszerre mindenekelőtt a lovával a román korszakban még összenőtt¹ lovagnak volt szüksége. Nyugati eredetű emlékek hiánya, a hazaiak felbukkanása és a tipikus középkori lovagcsaták behatóbb megfigyelése azonban legalább is tartózkodásra int. A lovagnak éppen nem volt szüksége paripája valami különös megfegyverzésére.² Taktikájának semmi köze akár a modern lovasság tömegrohamához, akár a barbár lovasnépek gyors fordulatai, színlelt megfutamodásai és hirtelen előretöréseihez.³ Mindezt a nemesszármazású vitézhez méltatlannak tartotta a középkori gondolkozás. Lassú ügetésben tört egymásra a két szembenálló, keskeny arcélű ellenséges hadoszlop — ék (cuneus), mint a középkor második felében nevez-

¹ A XIV. század, pontosabban szólva a crécy-i csata (1346.) óta, angol példára szokássá lett, hogy a lovasság jó része harcra leszállott lováról és gyalogszerrel küzdötte azt végig.

² Talán nem érdektelen megemlíteni, hogy legszebb ebben a tekintetben számbavehető műemlékünk, a Kolozsvári testvérek készítette Szent György-szobor, csataménje, egyszerű gyűrűs csikózablát visel. Ábrázolja pedig a lovagi rend védőszentjét harc közben.

³ A keleti lovasnépek zablái jóllehet szintén csikózablák, kiállításuk és alkatuknál fogva jóval durvább hatásúak voltak a mai hasonló készítményeknél, melyek viszont a középkoriak másai. V. ö. *Boeheim* i. m. 193. lap.

3. Románkori feszítőzabla Zsámbékról. (A Magyar Nemzeti Múzeumban.)

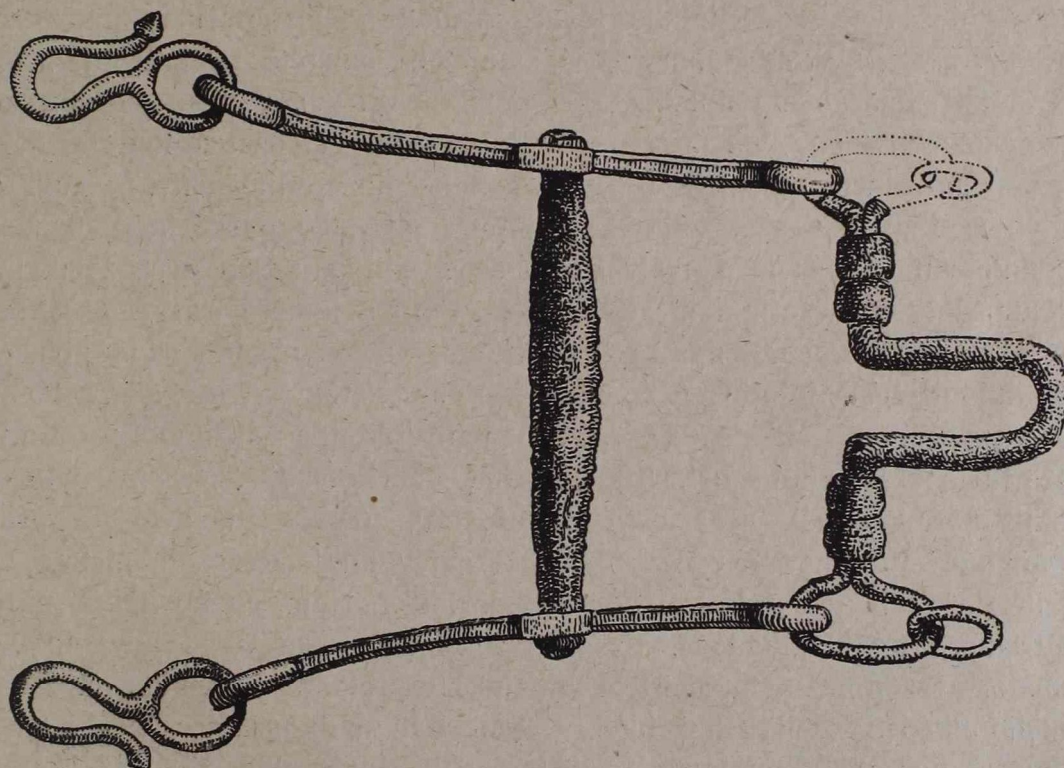
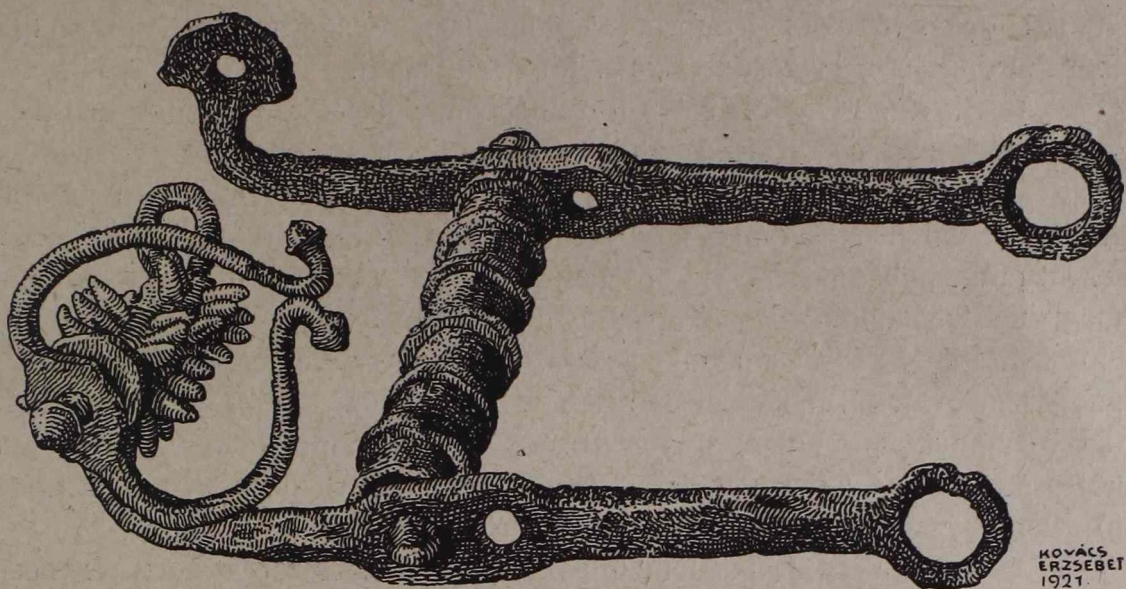
ték — elől a legelőkelőbbek; majd összezsapva, kiszélesedett a homlok-vonal s az ütközet felolvadt, a lovagi szokást annyira jellemző párharcok sorozatában.¹

A magyar zablák rendszere egyike a képzelhető legkegyetlenebbeknek. Tengelyük átalakult egyetlen tömör, kettős hajlottszárú csúcsívből álló, szélesedő fulánkban végződő nyelvszorítóvá. Az alsó ívek végein alkalmazott fülnyílásokba illett bele az oldalpecek horga, úgy hogy az összeköttetés a pecekhez csatlakozó gyeplőszárak és a nyelvszorító vas között csuklószerű. Ennyiben rokonok tehát a római zablával, mindkettőt a nyelvszorító teszi feszítővé, csak hogy a hazaiak sokkal embertelenebbek. Nem csuklószerű összeköttetés, aligha is lehetne szájasuk alkata mellett képzelhető, mert aránylag gyenge gyeplőrántás is átüthette volna az állat szájpadrólását.

A XIV. század végétől a fegyvermúzeumok képe hirtelen megváltozik. Ettől az időtől fogva, azt lehetne mondani, varázsütésre, rendkívül népszerűvé vált a feszítőzabla. De — és ez rendkívül jellemző — a gyors diadalt nyert típus nem a magyarországi leszármazottja. Őse ellenben a ma élő feszítőzablának s a római minta olvad benne össze a peckes csikózablával. Tengelye síma vagy gyűrűs, nyelvszorítója — ha van — parallelogramm alakú, rendszeren legömbölyített szögletekkel. A középkori codexek ábrázolásai tehát semmiesetre sem vonatkoznak légből kapott adatokra. Az új feszítőzablának bizonyosan megvoltak a maga nyugati elődei, melyek kora kétségkívül Rómába nyúlik vissza. De ezek a közbenső típusok, melyek tehát a román középkorba esnek, semmiképpen sem örvendtek valami nagy kedveltségnek s aligha tévedünk, ha az eredeti római zabla egyszerű utánzatainak tartjuk őket. Eredetiek híján természetesen nem lehet pontos eredményekre jutni, de bármint legyen, annyi bizonyos, hogy a feszítőzabla sűrűsége nem párhuzamos a lovagi harcmód uralmával, mert bár a lovagi fegyverzet legteljesebb kialakulása épen a XV. századra következett csak be, hamis okoskodás volna azt hinni, hogy a keményebb zablarendszer emiatt tett szert olyan fölényre, hogy a csikózablát szinte kiszorítani látszott. A XV. század legképzettebb katonája ugyanis már nem a feudális lovag többé, hanem a zsoldos, kinek harcmódja sokkal racionálisabb, összetettebb, erkölcsi megfontolásokkal keveset törődő s lova fegyelmzésére nagyobb gondot fordító. Egyrészt a zsoldosvilág kibonta-

¹ Delbrück: „Geschichte der Kriegskunst.“ III. 290—295. lap. A széles arcvonali hadrend (en haye) jóval ritkább. Így könnyebben lehetett az ellenséget oldalba támadni, körülfogni, viszont inkább kellett az áttörés veszélyétől tartani. Leginkább a francia chevalerie élt vele. A középkor leginkább magabízó lovagserege. A csata lefolyása azonban ez esetben is ugyanolyan, mint a cuneusnál. (U. o. 295—297. lap.) Mert lényegében mindkét forma csak megközelítési módozat volt.

4. Római fessítőzabla a császárság korából. (A Magyar Nemzeti Múzeumban.)

5. Római fessítőzabla nyelvszorítóvassal. Forrer után.

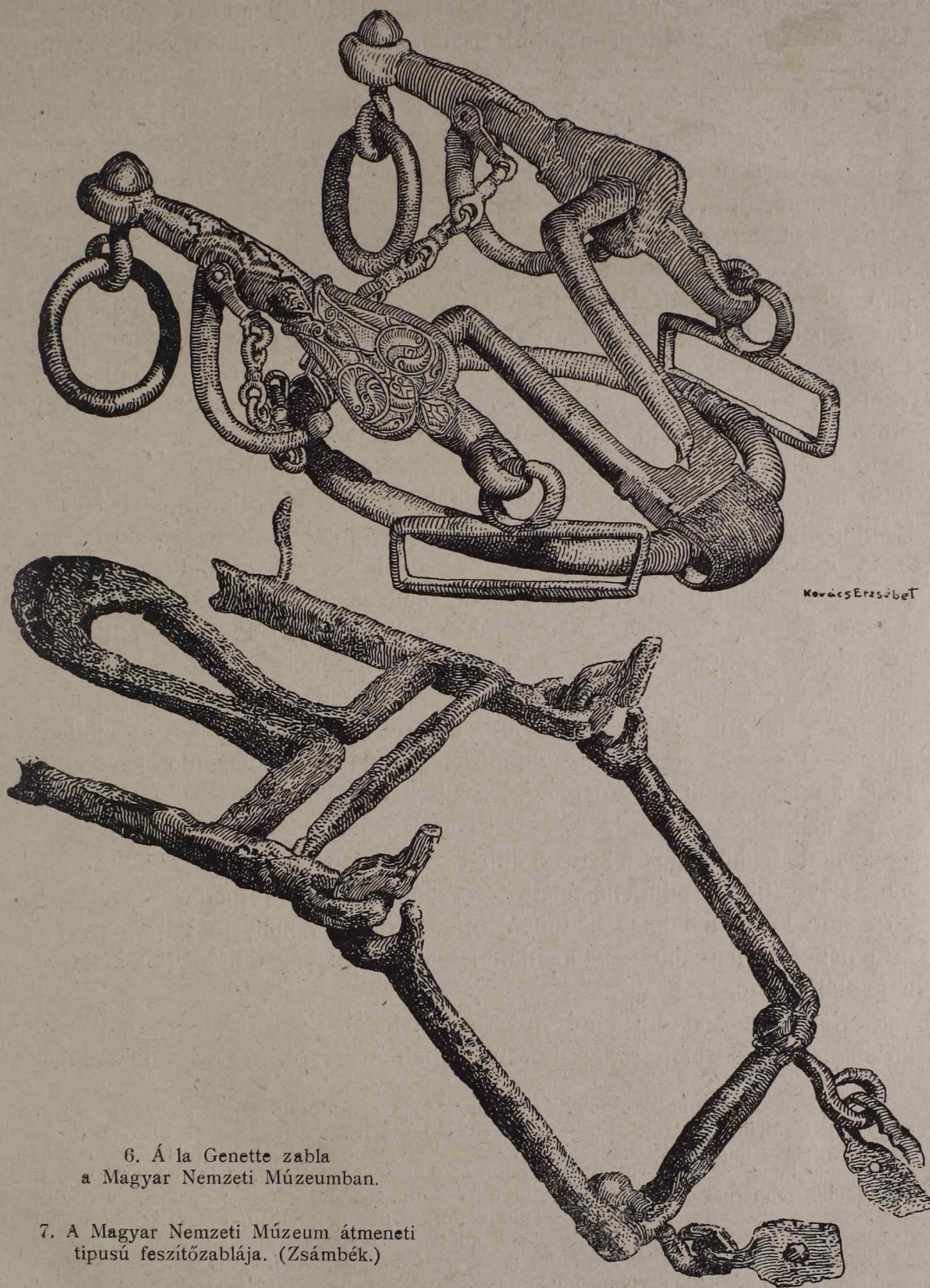

korása, másrészt a mind körmönfontabb módokon vívott lovagi tornák a legvalószínűbb magyarázó a feszítőzabla nyugati uralomra jutásának. Az eredeti lovagi harcmód nem; a tulajdonképeni lovagi rend a XV. századra már Európaszerte megszűnt java katonaelem lenni.

A XV. század nyugati feszítőzablája úgy keletkezett, hogy a csüszőzabla peckének alsó szára meghosszabbodott, a felső megkúrtult. Az előbbi vette fel a gyeplőszárakat, a felső egy a ló álla alatt elhúródó láncot. A pecek emellett tömörök maradtak, csuklószerű megtörés, mint a magyar feszítőzablánál nincsen. Az esetleg meglevő nyelvszorító vas szerepe meglehetősen alárendelt. A gyeplő megrántásakor a pecek felső szára előrelendült s az áll-láncot emelőszerűen megfeszítette. A feszítőhatás kifejtésének módja tehát egészen más, mint a mi előbb leírt árpádkori darabjainknál, hol minden a nyelvszorítón múlott. A római zablával ellenben külsőségekben is, elvben még inkább, megvan a rokonság; mindkettő a ló állára gyakorolt nyomással éri el a célt.

De tovább is következtethetünk s hogy a feszítőzabla nem lényeges tényezője a középkor tipikus lovasharcának a posteriori is igazolhatjuk. A XV. század végétől nem egy példányban ismeretes a fentemlített, u. n. à la Genette zabla. Felbukkanása annyira hirtelen, hogy a fegyvertörténet meg sem kísérelte valamelyik európai rendszerrel összeköttetésbe hozni s könnyebb elhelyezés okából egyszerűen keletinek minősítette. Szintén rendkívül embertelen szerszám. Leglényegesebb alkotórésze a nyugatiakkal ellentétben, ennek is a nyelvszorító vas, ami mindjárt a hazaikkal való rokonságra utal, formai megegyezések pedig a leszármazást csak erősítik. A középkori magyar zablák nyelvszorítója feltűnően hasonlít az utóbbiakéhoz. A különbségek mindössze néhány, szemmel láthatóan a Nyugattól átvett esetlegességben állanak. Az à la Genette oldalpeckei tömörök. A nyelvszorító a szájvasból emelkedik ki, tehát nem olvadt egészen egybe vele, mint a mieinknél s szintén fulánkszerű, de a tengellyel párhuzamos irányban átütött, végén egy tömör karika fonódik keresztül, mely a zabla feltétele után a ló alsó állkapcsát karolta át. Nem egyéb tehát, mint az áll-lánc durvább kiadása. Ez a jelző azonban csak az anyagra nézve találó, a szerepre nem, mert az oldalpecek tömörré válása mellett a karika tulajdonképen szelidít a zablán. Az áll alatt megrögzítve, megakadályozta hogy a hozzákapcsolt nyelvszorító erősebb rántás alkalmával szétroncsolja a felső állkapcsot, illetőleg a szájpadrást, mit a magyar zablák, mint említettük az oldalpecek csuklószerű megtörésével értek el. S ha a két fajta közötti rokonság első pillantásra szembeszökő, még inkább elmélyíti a kapcsolatot a M. Nemzeti Múzeum egy egészen dísztelen, az előbbieknél valamivel későbbi, ugyancsak zsámbéki származású negyedik feszítőzablája (7. ábra), mely szinte kényszerítően követeli, hogy benne lássuk az à la

Kovács Erzsébet

6. Á la Genette zabla
a Magyar Nemzeti Múzeumban.

7. A Magyar Nemzeti Múzeum átmeneti
típusú feszítőzablája. (Zsámbék.)

Genette közvetlen őst. Lényegben az Árpádkoriaktól miben sem különbözik. Ugyanaz a nyelvszorítóra alapított feszítőrendszer s az oldalpecek csukló-szerű összeköttetése a szájjal, csak az utóbbinál jelentkezik egy formai eltérés. Az eredetileg csúcsívbe futó kettős nyelvszorítóvas kiegyenesedett, tehát a peceket merőlegesen összekötő szűkebb értelemben vett szájjal vált, melynek a tulajdonképeni nyelvszorító már csak egy terjedelmes fulánkszerű kitüremlése. Azaz előállott az à la Genette nyelvszorítóvasa, s a típus teljes kialakításához ezután már csak egy lépés kellett, melyet a XV. század hajtott végre, a tömör oldalpecek s az ezzel együttjáró állszorító karika bevezetésével. Az à la Genette múltját tehát úgy határozhatnánk meg, hogy lényegben egy eddig még csak Magyarországon ismeretes románkori feszítőzablából származott le némely nyugati motívum átvétele mellett, melyek közül a szájvas kiegyenesedése már egy átmeneti magyarországi zablán is megállapítható.

Ilyenformán nem feltűnő, hogy a M. Nemzeti Múzeum gyűjteménye több mint egy tucat à la Genette zablát őriz. Nem feltűnő, jöllehet az a lófajta, mellyel a nyugati szóhasználat ezt a zablát kapcsolatba hozta, az u. n. ginete nálunk éppen nem volt kedvelt.¹ A XV. században ezzel a névvel egy könnyű félvér lovat illettek, mely minőségre nézve körülbelül megfelelt a lovaglásra használt középeurópai „palefrois“-nak.² Tulajdonképeni hazája Spanyolország volt s az ottani bennszülött ló keveréke az arabbal. Így származott eredeti neve az „al faras“ (fars-kanca) spanyolul „alfaraz“, latinul „farii equi“. Európaszerte híressé azonban az említett ginete elnevezés alatt vált, különösen miután egy hasonló keveredés Itáliában is létrejött. A szó hangzása a hellén „gymnetes“-szel való rokonságra utal, mi könnyű fegyverest jelentett s bár az eredetet illetőleg a kételyek helyükönvalók lehetnek, annyi kétségtelen, hogy a ginete könnyebb, mozgékonyabb s mindenekfelett engedelmesebb állattípus volt, mint a középkori lovag hatalmas hadiménje a „dextrarius“, melyet a teljes fegyverzetű páncélos harcához és társadalmi helyzetéhez egyedül méltónak tartott a feudális felfogás.

Két érdekes párhuzamot tapasztalunk tehát. Egyik az, hogy a román középkor eddig ismeretes feszítőzablái éppen Magyarországból valók, hol a

¹ Érdekes bizonyossága ennek az idegenkedésnek Mátyás királynak egy apósához, a nápolyi királyhoz intézett levele, melyben értesíti, hogy a lóidomítót, ki ama lovak „quos gynectos appellant“ begyakorlásához ért, visszaküldi. „Nos equis hic domitis Getas devicimus, Serviam nos profligamus et omnes qui in circuitu nostri positi sunt devicimus, omniaque cum equis hic domitis fecimus cum honore: gynectos vero qui hispano more conglobatis pedibus saltare norunt nec unquam habere desideravimus nec volumus unquam; illi enim nonmodo ad res serias quae apud nos fiunt, sed ne ad ludicras vellemus uti. Nobis enim tales equi necessarii sunt, qui non conglobatis pedibus saltitent, sed potius cum opus est pedibus in diversam sepositis fortiter innitantur. *Fraknoi*: „Mátyás király levelei“. Külügyi osztály. II. 229. szám, 367—368. lap.

² Jähns, „Ross und Reiter“ II. 152—153. lap.

lovagi harcmód ugyan már a XII. században meglehetősen otthonos, a XIII. század királyi adományleveleiben pedig egyenesen számos emlékét bírjuk az egyéni hősiességet magasztaló lovagi párharcok leírásának, de a hadrakelt seregben még a XIV. század folyamán is feltűnő nagy tömegben voltak képviselve olyan könnyebb fegyverzetű nem lovagi módon küzdő elemek, melyek csatamén helyett nőtény vagy herélt lovat használtak.¹ (Utóbbi francia neve így lett „cheval hongrois“.) A másik, hogy a XV. század az akkor ismert legembertelenebb feszítőzablát nem a lovag hadiménje, hanem a jóval gyengébb ginete tartozékának tekintette.² Ha most már az előbbieket alapján bizonyítottak lehetne tartanunk, hogy az à la Genette a mi árpádkori feszítőzablánknak leszármazottja, feltétlenül tagadnunk kell a lovagi harcmód és a feszítőzabla párhuzamosságának általánosan elfogadott elméletét, minek különben — ismételjük — a nyugati leletek teljes hiánya és a lovagcsaták természete is ellene mond.

A feszítőzabla római eredetét mindez természetesen nem érinti, csak kétirányú tovafejlődést tételez fel. Egyik színhelye a szűkebb értelemben vett Nyugat, hol azonban a lovagi harcmód uralma a színesebb kibontakozásnak sokáig útját szegte. A másiké pedig valószínűleg a római hagyományt közvetlenebbül megőrzött Byzanc. Innen kelhetett útra a feszítőzablának az a típusa, melynek egyik válfaját a magyar zablákban ismerhetjük fel s mely a nyugatitól már szemmeláthatóan eltérő jelleget öltött. Fejlődésének egyik fókuszául pedig az emlékek alapján épen a középkori Magyarországot lehet tekintenünk. A Nyugattal való összehasonlítást azután az à la Genette képviseli, melyet azonban a könnyebb lovasharcot folytató s — jellemzően — ugyancsak Byzanc befolyásolta területeken elhelyezkedett arabok és törökök, továbbá az utóbbiaknak mind közvetlenebb hatása alá kerülő magyarok és lengyelek inkább felkaroltak, mint a nyugati népek.³ Innen az utóbbi szigorúan keleti származásának hiedelme, mit csak támogatott az európai fejlődés, mely az újkor folyamán teljesen a renaissance nyugati feszítőzablája mellett döntött. Az à la Genette eltűnt a használatos zablafajták sorából. A Keleten ellenben pl. a franciák algieri lovascsapatainál még ma is bizonyos kedveltségnek örvend.⁴

Tóth Zoltán.

¹ *Istorie di Matteo Villani*. VI. könyv. 54. fejezet. *Muratori*, *Scriptores rerum Italicarum* XIV., 386. lap.

² Már a gödöllői zabra első ismertetőjének, B. Prónay Aurélnak feltűnt, hogy „az orrdísz után ítélve a ló, amelyik ezen zablát szájában viselte, kis állat lehetett“. *Arch. Értesítő* 1889. 91. lap. A megszokott fejlettségű hadimén számára a homlokszorító csakugyan szemmeláthatóan szűk lett volna.

³ Hogy Magyarországon az à la Genette igen el volt terjedve, *Forrer* sem vonja kétségbe (i. m. 12. lap). De mert végeredményben csak a Keleten vert igazán gyökeret Magyarországból pedig a nyugati hatás kiszorította, az eredetét is ott keresi, jóllehet erre nézve semmiféle közvetlen bizonyítéka nincs.

⁴ U. o.

TARPA VÁRA.

(Négy képpel.)

Már a történelem előtti időben tanyáztak a beregvármegyei Tarpa színhelyén emberek, mit azon durva cserépvédrek igazolnak, melyeket itt őskori sírhalmokból kiemeltek.¹

Tarpát nem hadi jelentősége tette nevezetessé történelmünkben, mint inkább lakosainak önzetlen hazaszeretete és áldozatkészsége. A Tisza jobb partjához közel, minden közlekedéstől távol esett; mély fekvésénél fogva mindössze 114 méternyire emelkedik a tenger színe fölé és tekintve környezetét, helyszíne a Tisza partja felé — a többi részek felett — alig két méterrel emelkedik ki.²

A korábbi időkben mocsár és erdőség környezte mindenfelé s így menhelyül szolgált az ide letelepülteknek. Később mint átvonuló hely mutatkozik. Szóhagyomány szerint a XII. században a templomosok laktak Tarpán, kiket a nép vörös csuhájuk után „vörös barátoknak” nevezett el és kiket a Szent János-lovagok váltottak fel. A népes községet a XIII. században a Tarpay család bírta s valószínű, hogy ettől ragadt rá neve.

Sz. Pál szerzeteseinek zárdája is itt volt, melynek nyomai maiglan is láthatók; sőt, a községnek régi pecsétjén is, melyet a községnek vaspántos ládájában őriznek, Szent Pál alakja szolgált címerül.

A község László nevű papját már 1321-ben említik.³

Munkács és Beregszász közelségénél fogva, az Anjouk uralkodása korában, Tarpa nagy virágzásnak indult. Gót építkezési modorban tartott templomának bejáróajtaja a déli oldalon még megvan s arról nevezetes, hogy egy darab tölgyfából készült. Három vaspántos verete remekül elhelyezett vasalásával s gazdagon megszegezve, Róbert Károly király idejére emlékeztet.⁴ (1. kép) Erzsébet királyné, mint Tarpa és a tőle

¹ *Lehoczky Tivadar*, Bereg vármegye monografiája. Ungvár 1881. I. köt., 80. lap.

² Katonai részletes térkép 1:75,000 hek. 13 öv. XXVII. oszlop. 1886. évi kiadás. 1900. évi pótlás.

³ *Lehoczky Tivadar* i. mű. III. 753. l.

⁴ Volt egy régi harangja is a toronyban, de ez tűzvészkor elrepedt s így állapotban *Schlauch L.* nagyvárad püspök akkor vette meg a községtől, midőn új kibővített temploma épült fel. Az egyház feljegyzései szerint a harang 1317 évet mutatott.

északra fekvő Márok község birtokosa, Marochuk főispánnal a tarpai határt 1353-ban bejáratta. A királyné fia, Lajos király pedig Tarpát az aurániai perjelségnek jövedelmi forrásául engedte át. Ekkor (1346) a perjelség a Nagy-Mihályi (Eödfönffy)-család birtokában volt.

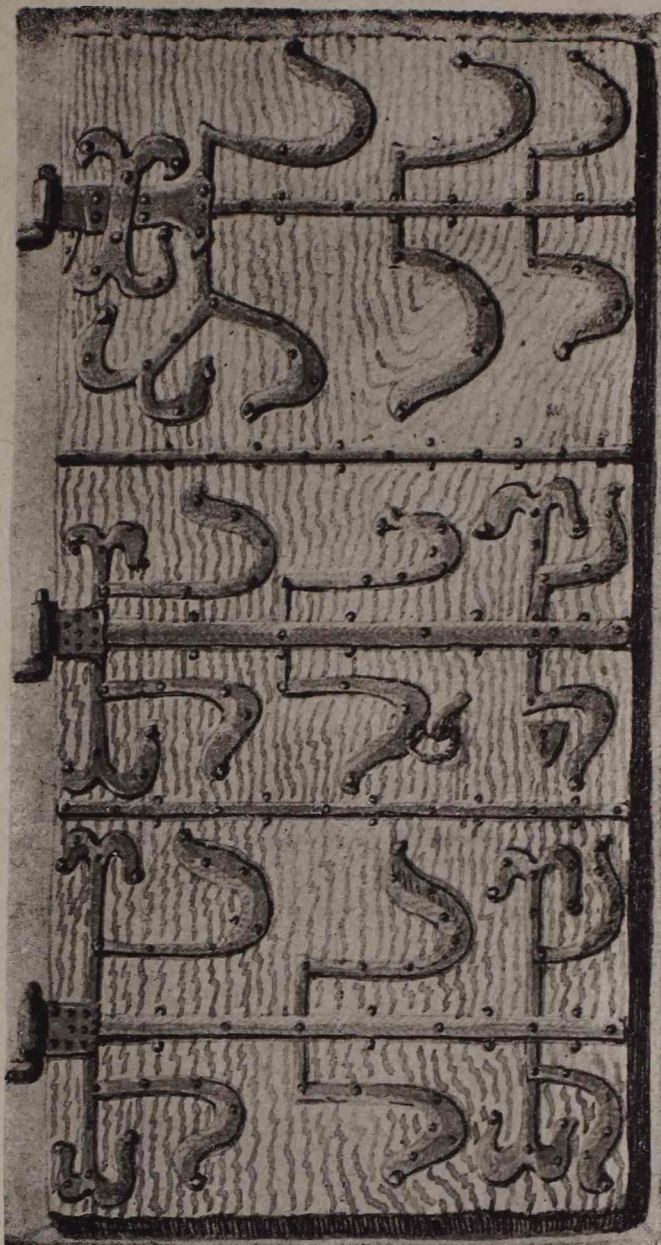
Zsigmond király rendeletéből folyólag, Nagy-Mihályi Gergely fia Albert lett 1410-ben Tarpa felének s hozzátartozó haszonvételeinek birtokosa, melyet miután Kun Lukács fiaitól, Miklós, Lukács és Jakabtól hűtlenség miatt elkoboztak, a felkérőnek adományozott.

Ezen időtől fogva, mint tarpai birtokosok, következő családok fordulnak elő: A Kún (1410.), Nagy-Mihályi (1410.), Báthory (1415.), Puznay (1451.), Malomvizi Kenderesy (1460.), Várday (1550. és már előbb is), a Nagylucsei Dóczyak (1610).

Bethlen Gábor fejedelem a tarpai lakosokat, mint az ecsedi várhoz tartozókat és akik hadjárataiban híven szolgálták, oly szabadalommal ruházta fel 1626 március 1-én, hogy kereskedésüket országszerte vámmentesen üzhették.

Ezután még következő családokat találjuk Tarpa részbirtokaiba beiktatva: Bodolai Bálintffy (1628.), Palocsai Horváth (1642.), Dessewffy (1642.), Amadé (1642.), Károlyi és Sennyey (1657.).

II. Rákóczy György fejedelem halála után 1659-ben a szatmári vár őrsége Tarpán nagy pusztításokat követett el. A többi közt a paplakot is megszállotta.

1. Középkori ajtószárny a mezőtarpai templomban.

A várossá fejlődött Tarpának bár rövid, de fényes napjai II. Rákóczy Ferenc fejedelemsége alatt voltak. A tarpai születésű Esze Tamás buzdítására 1703-ban a tarpaiak Rákóczy mellé állottak s a nemzet küzdelmében híven ki is tartottak.

Esze Tamásnak a felkelés szervezése körül tanúsított buzgalmát a fejedelem azzal hálálta meg, hogy őt ezredessé nevezte ki. A tarpai lakosokat pedig több rendbeli kiváltságokkal és jogokkal tüntette ki. A községet 1708 augusztus 25-én a hajdúvárosok sorába emelvén, minden jobbágyi szolgálat alól felmentette. Kereskedésüket és fuvarozásukat vámmentessé tette és megengedte, hogy közjövedelmeiket a város közcéljaira fordíthassák. Úgy a korcsma, mint a vásár jövedelmét közösen használhatták. Országos vásárnapjaikat akképp állapíthatták meg, hogy azok a szomszéd Beregszász és Szatmár városokkal egyidőbe essenek. Saját bírósági hatáskört biztosított nekik. Peres ügyeiket választott bírák intézhették. Bünvádi esetekben pallosjoggal ruházta fel őket, oly módon, hogy a fellebbezett bünvádi pereket megbírálás végett, a munkácsi várkapitánysághoz s onnan harmadfokúlag egyenesen a fejedelem elé terjeszthették. Megengedte azt is, hogy közigazgatási ügyekben csupán a munkácsi kapitánytól függjenek. A megállapított díjak és bírságok egyrésze a munkácsi várkapitányságot, a többi a városi kapitányt és a városi tanácsot illette.

Különösen kiemelte a fejedelem ezen kiváltságlevelében Esze Tamás kedvelt jeles ezredese iránt érzett kegyeletének megnyilatkozását, ki 1708 május havában, a nyitrai mezőn egy tábori isteni tisztelet alkalmával, a harcosok közt támadt sajnálatos verekedéskor véletlenül megöletett. Méltó emlékét azzal igyekezett fentartani, hogy Tarpán az Esze-család fiörökősei részére a városi kapitányságot örökletessé tette oly módon, hogy a családnak kijelölendő három tagja közül a fejedelem nevezze ki koronként a kapitányt.

A tarpai városi hatóságot azzal ruházta fel, hogy nyugtalankodókat és izgágákat a községből kizárhassa, vagyonukat elkobozhassa. Együttal a város határait is megállapította. A fegyverviselésre alkalmas tarpaiak két hónapig tartoztak önköltségükön szolgálni. Táborozáskor csupán hús és gabonaadagok illették őket. A község 17 éves ifjait összeíratta, kik azután fegyveres kiképzés végett Munkácsra mentek, hol 3 évig kiképzési gyakorlat és szolgálat alatt állván, csak ezen idő letelte után telepedhettek le és házasodhattak meg. Ezen célból már 12 éves korukban az ifjakat bejegyezték és megesküdtek arra, hogy 17 éves koruk beteltével a fegyveres gyakorlatra előálljanak. Minden tarpai lakosnak kötelessége volt, hogy magát fegyverrel s vörös köntössel ellássa, hogy ekkép ünnepélyes alkalmakkor a fejedelmi udvarnál tisztességesen és díszesen jelenhessenek meg, — „különben oda nem

fognának bebocsájtatni“. Évenként egyszer szemlét tartottak felettük Munkácson.

Zászlóval, dobbal az első mustra alkalmával látták el a tarpaiakat. Hogy ha pedig idővel a község lakossága megsaporodott volna, 300 nál többre is emelhető volt a fegyveresek létszáma.

Végre meghagyta a fejedelem, hogy a hajduközség békességének s teljes biztonságának céljából a várost „árkokkal és palánkkal“ vegyék körül s hogy oda idegent ne fogadjanak be.

Kívánta a fejedelem, hogy a tarpai lakosok oly joggal és kiváltsággal éljenek, mint a jászok, kúnok és más hazai szabad községek. Ugyanoly adót is fizessenek és a megszabott hadi élelmicikkeket Munkácsra szállítsák.¹

Ezen kiváltságlevelét II. Rákóczy Ferencz fejedelem még egy újabb címer- és kiváltságlevelével toldotta meg 1708. évi szeptember 8-án s Tarpát ezzel a szabadalmas hajdúvárosok sorában megerősítette, oly megjegyzéssel, hogy lakosai csupán fegyveres hajdúszolgálatot tartoztak tenni. Egyszersmind megengedte nekik, a papírral fedett zöld pecséttel való pecsételést.²

A következő évben a fejedelem Munkácsról 1709. évi január 25-én kelt kiváltságlevelével Tarpát a pallosjog gyakorlatában újból megerősítette, azonban Tarpa szabad hajdúváros nem sokáig élvezhette kiváltságait.

Mária Terézia alatt elvesztette minden kiváltságát, csupán II. Rákóczy Ferencz fejedelem egykori örökös ura által adományozott címerét tartotta meg, amelyhez kétségtelenül ma is joga van.

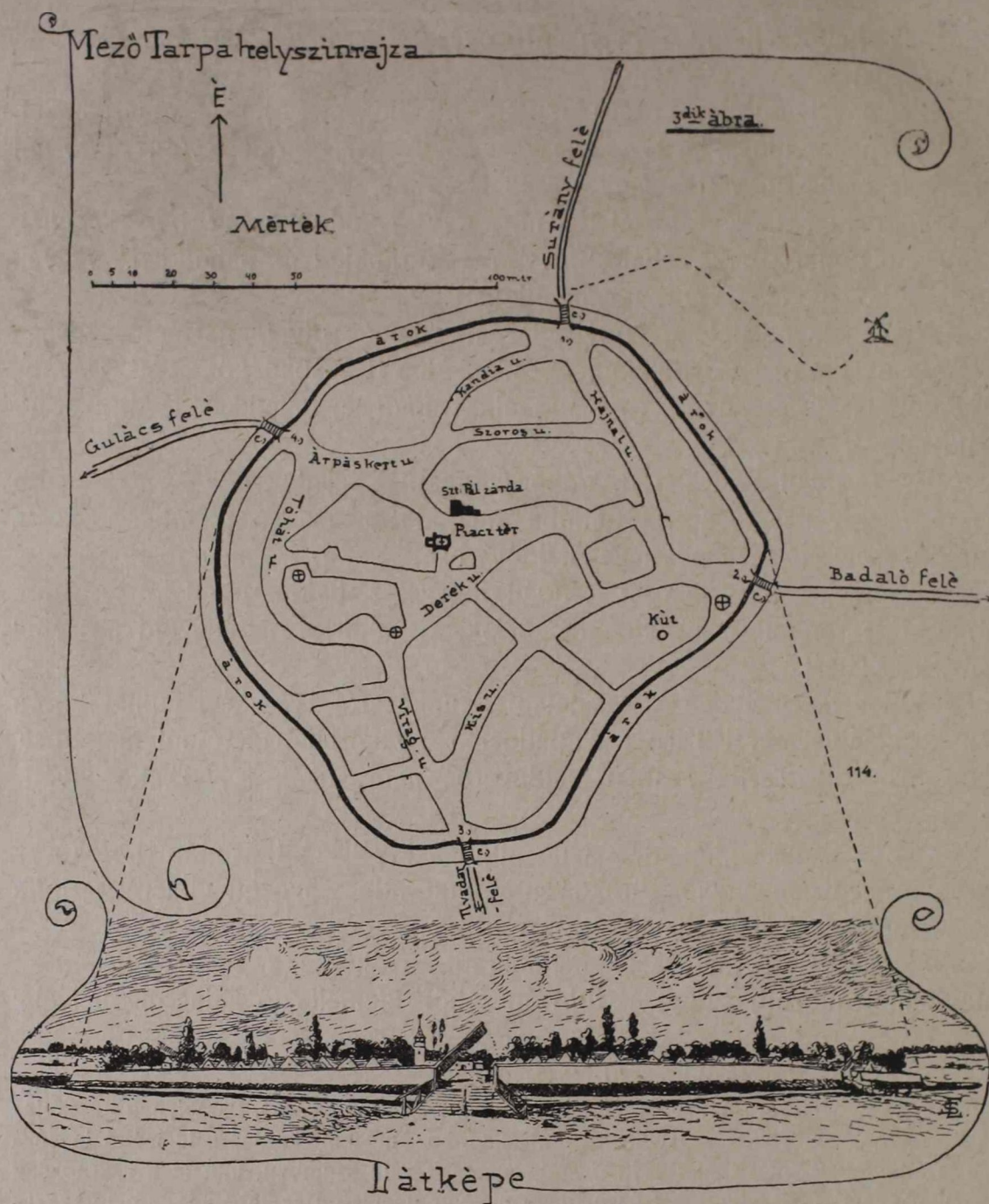
Az aranyidők emlékeül megmaradt a községnek pecsétje, csak annyiban változott, hogy a zöld mezőből kiemelkedő kalászkok helyébe

¹ *Lehoczky Tivadar* id. m. III. 753–760-ig 1.

² A címerlevél szövege elmondja, hogy Tarpa város, amelynek a fejedelem egyébként örökös ura volt, olyan, az utókor megemlékezésére is méltó hívséggel és állhatatossággal tüntette ki magát, nemcsak vele szemben, hanem a zsarnokság idejében egyúttal az édes haza és a dicső magyar nemzettel szemben is, amely századokon át virult szabadságban, hogy elismerése jeléül lakosságát házának hajdúivá tette és ezzel kapcsolatban mindennemű kiváltságokkal ruházva fel, őket a jobbágymunka alól mentesítette. Az adományozott címer a következő: Fölfelé szálló, hercegi koronát viselő fekete sas jobbában kardot, baljában pedig keresztbe fektetett másik kardot és rövid puskát, úgynevezett „polhák“-ot tart. Ezek alatt a termékenységet jelképező, földből nőő három buzakalász emelkedik. Az egészet zöldelő tölgykoszorú övezi, alul piros szallaggal megerősítve. Körirata aranybetűkkel rajzolva látható.

Ezenfelül a már leírt címert egy lengyel tympha pénznemű nagyságban ezüst pecsétnyomóba is vésette és azt a nevezett szabad hajdúvárosnak általadta. Lásd *Horváth Sándor* cikkét, *Turul*, 1909. 77. 1.

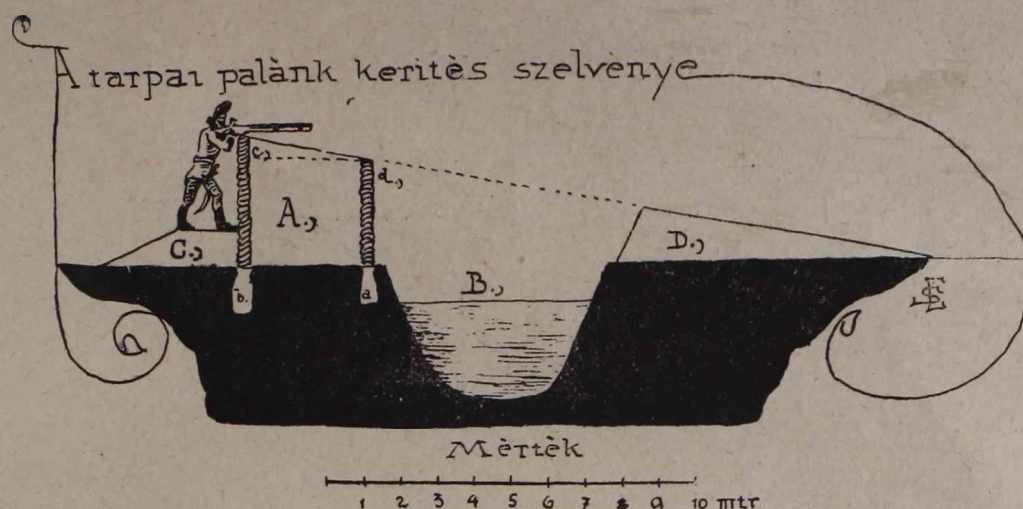
2. Mezőtarpa város a XVIII. század elején.

csoroszlya és szántóvas került. Ezzel pecsétel él a község maiglan is.
Körirata pedig:

„Mező-Tarpa város pecsétje 1842“

Nem kis áldozattal őrizte meg Tarpa város lelkes lakossága azon fehér selyemből készült, vörös és zöld csipkével díszített zászlaját is, mely-

3. A mezőtarpai egykori palánkfal szerkezete.

nek egyik oldalán az ország címere s felette aranyhímzéssel e szavak olvashatók:

„A királyért, hazáért, szabadságért“,

másik oldalán Beregvármegye címere tündöklik.

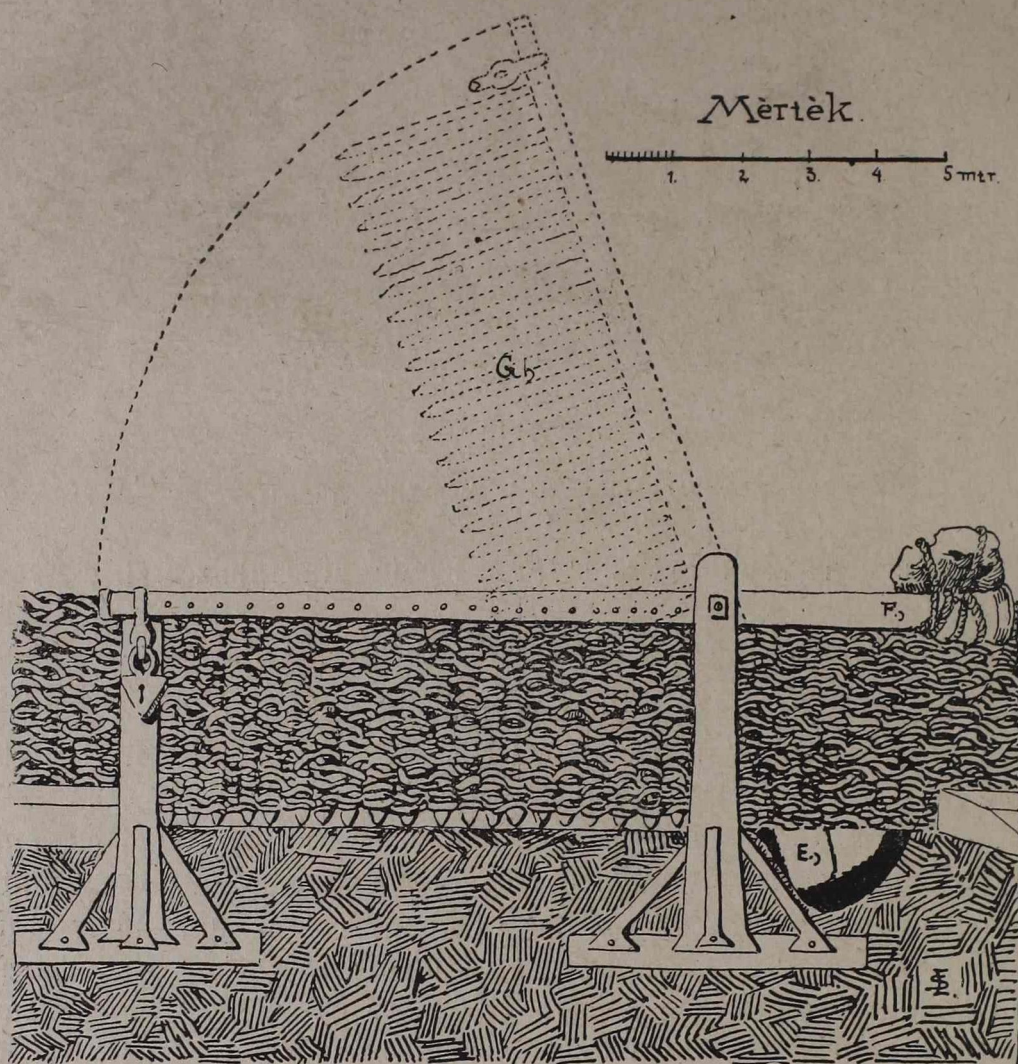
Ezt az ereklyét Lónyai Menyhért gróf ajándékozta volt 1848-ban a tarpai nemzetőrség századának.¹

Tarpa mezőváros hajdan feneketlen mocsarak és rengeteg erdők által volt köryezve. Közlekedési vonalai legkezdetlegesebb állapotban csak a legszükségesebbre szorítkoztak. Abban a korban, midőn aranykorát élte, hasonlított a biharvármegyei Sarkad környékéhez. Hadi jelentősége abban nyilvánult meg, hogy midőn ezen szerepe kezd érvényre jutni, csupán ennek a derék hadinépnek fentartására számított II. Rákóczy Ferencz fejedelem, mely népre nagy szüksége volt. Ezért rendelte el a város körülpalánkoltatását. (Lásd a 2. képet.) A palánk, az úgynevezett „sövény“, állott a két sorban levert palánkkaróból. (Lásd a 3. képet a) és b). A külső karósról 4 méter hosszú, rözsével befonva, kívülről sárral betapasztva, 1 méterre a földbe leásva, 3 méterrel állott ki a talaj színvonalából. A belső karósról valamivel hosszabb b), úgy, hogy a két karósról közt képződő palánkfal — kifelé — esést mutat. c—d). Ez a karósról is hasonlóképpen volt befonva; a két karósról azután földdel töltötték ki.

Az így keletkezett 3 méter széles palánkfal előtt A) 3 méter mély és 6 méter széles árkot B) ástak, melynek földjét a palánkfal töltésére és egy padkának vagy fellépőnek készítésére használták fel C). A még fennmaradt földet pedig az árok ellenlejtőjének emelésére hányták D).

¹ Lásd Lehoczky Tivadar id. művében, III. 761. l.

4. Sövénykapú rekonstruált szerkezete.

A hajdú szükség esetén a padkára lépett, hogy a koronafal mögött mellvéd magasságban használhassa „polhákját”, mely a szabad hajdúk kedvelt és megszokott fegyvere volt.

A mezőváros körül csörgedező erekből telt meg az árok vízzel, melyen az égtájak felé irányuló hidak vezettek át *c*). (Lásd a 3. képet.) Mindegyik híd mögött a palánkfalon egy-egy kapunyílás volt. Hagyomány szerint a kapuk holléte is megállapítható és az ezen kapunyílásokból kiinduló „sövénypalánk” menete a nyomok után ítélve,¹ majdnem egy

¹ 1909 május 14-én a jegyző és bíró kalauzolása mellett jártam be a városban még felismerhető nyomokat, melyek után a 3. képen feltüntetett rajz készült, a kataszteri felmérés segélyével, nemkülönben Puskás György községi jegyző és Esze János községi bíró közlései szemmel tartása mellett.

kört kerített be. Ezen bekerített védőpalánk magvát, vagyis „menhelyét“, a „vigyázó“-fatornyával épült ősi templommal együtt a Szent Pál-szerzetesek zárdája képezte.

A kapuk hagyomány szerint következő neveket viselték:

Az 1-ső számmal jelzett Surányi-kapú,	
a 2-dik „ „ Badolai „	
a 3-dik „ „ Tivadar „	
a 4-dik „ „ Gulácsi „	

Nem védtek meg a bejáratokat, de sorompójuk elzárta az áthidalt árkot. (Lásd a 4. ábrát.)

Ez a sorompó kútgémhez hasonló szerkezettel bírt, melynek gémfájába *E)—F)* a palánkkarók voltak beékelve és befonva, úgy, hogy a sorompó leeresztve egyenlő vonalban volt a palánk falával. Ezen kapuszerkezet billentyű módjára nyílt és záródott le éjjelenként, rendesen a „szulánk“ vagy kapufélfához alkalmazott retesz s öreg lakattal.

Éjjeli őrök, vagyis „vigyázók“ őrködtek úgy a kapuk, mint a templom „vigyázótornya“ felett.

Az ekként bekerített városnak északkeleti oldalán egy kútja is volt, melyet II. Rákóczy Ferencz egyik táborozásakor ásatott. A kút 9 méter mélyen, 2·20 méter széles kerek kávájú, dirib-darab kövekkel ¹ kirakott tölcséralakú. Kegyeletből ma is Rákóczy kútjának nevezik.

Közel Tarpához, Tivadarral szemben, a Tisza balpartján fekvő Kis-Ar község határában, az úgynevezett „Gyűrű-síkon“, sáncolás nyomai látszanak, melyek Schwendi Lázár császári vezér idejéből (1565) valók.²

Soós Elemér.

¹ Így nevezte Esze János bíró a termésköveket, melyek egyenetlensége szembeötlő.

² *Pesti Frigyes Helységnévtára* 9. kötet, 146. l. Magy. Nemzeti Múzeum kézirat-gyűjteménye, Hung. 1114. sz.

VEGYES KÖZLÉSEK.

Déri Frigyes. Egy zajtalan, csöndes munkásságban élő, igaz szívű magyar ember nevét írtuk e közleményünk fölé, aki megérdemli, hogy folyóiratunk lapjain is megörökítsük nevét, hálaként azért a nem lankadó hitért és buzgóságért, mellyel már évtizedek óta, bár idegenben él, hazája kultúrügyeit támogatja.

Déri Frigyes neve abból az alkalomból kerül az értesítő hasábjaira, hogy Debrecen városának ajándékozott gyűjteményeinek, a Debreceni Déri Múzeumnak leírása a napokban jelent meg vaskos, 350 oldalas kötetben.

A katalógusból látjuk, hogy Dérinek, a gyűjtőnek figyelme mindenre kiterjedt, ami az egyetemes emberi kultúra körébe vonható. A prehisztorikus korok szerszámai és eszközei, Egiptom maradványai, a görög-római kultúra emlékei, az európai fegyverzet és harciesszközök fejlődése, az Árpád-házi királyok és erdélyi fejedelmek pénzei, festmények, metszetek és szobrok a kora reneszansztól a modern magyar művészekig, régi könyvek és oklevelek, Kína és Japán exotikus műtárgyai kisebb-nagyobb mértékben egyaránt helyet találnak gyűjteményében, melyről maga írja: „arra törekedtünk, hogy oktató célú gyűjteményünk a kezdet kezdetétől kiindulva felölelje az emberiség egyetemes kultúrájának a fokozatos fejlődés lépcsőin haladó kialakulását“.

Déri Frigyes ezt a gazdag, sok ezer darabot számláló gyűjteményét Debrecen városának ajándékozta, hogy az, egybeolvadva a Debrecen történetére és környékére vonatkozó leletekben gazdag helyi múzeummal, a debreceni kultúréletet hatalmas lépéssel emelje s az ifjúságnak, főképp az egyetemi ifjúságnak tanulmányaiban jelentős demonstratív anyagul szolgáljon.

Déri Frigyes e cselekedete ma, — amikor minden tett, mely a magyar kultúra gazdagítását célozza, sokszorosan figyelmet érdemel és hálára készítet, — igaz örömmel kell, hogy eltöltse a magyar múzeumügy minden barátját és munkását. A kormányzó úr Öföméltósága legutóbb a kormányfőtanácsosi címmel tüntette ki Déri Frigyeszt a hivatalos kormányzat elismerése és hálajaképen. Déri Frigyes múzeumának felállításával azonban maga tette nevét örökéletűvé, nemcsak Debrecen, hanem a magyarság kultúrhistóriájában.

Sok Déri Frigyeszt kívánunk a magyar kultúrának s különösképen a magyar múzeumügynek.

Dr. Oroszlán Zoltán.

A Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtárának ásatása Dunapentelén 1922. július havában. (Előzetes jelentés.) A Régiségtár kilenc év után az idén újra programjába iktatta a hazánk területén ismeretes római lelőhelyeknek rendszeres ásatásokkal leendő feltárását. A választás ez évben Dunapentelére esett, hol, mint e folyóirat régi olvasói jól tudják, éppen kilenc éve maradtak abban azok az ásatások, melyek előbb Mahler Ede, majd Hekler Antal vezetése alatt a római Intercisának számtalan művészettörténetileg és történetileg igen becses emlékét hozták napvilágra.

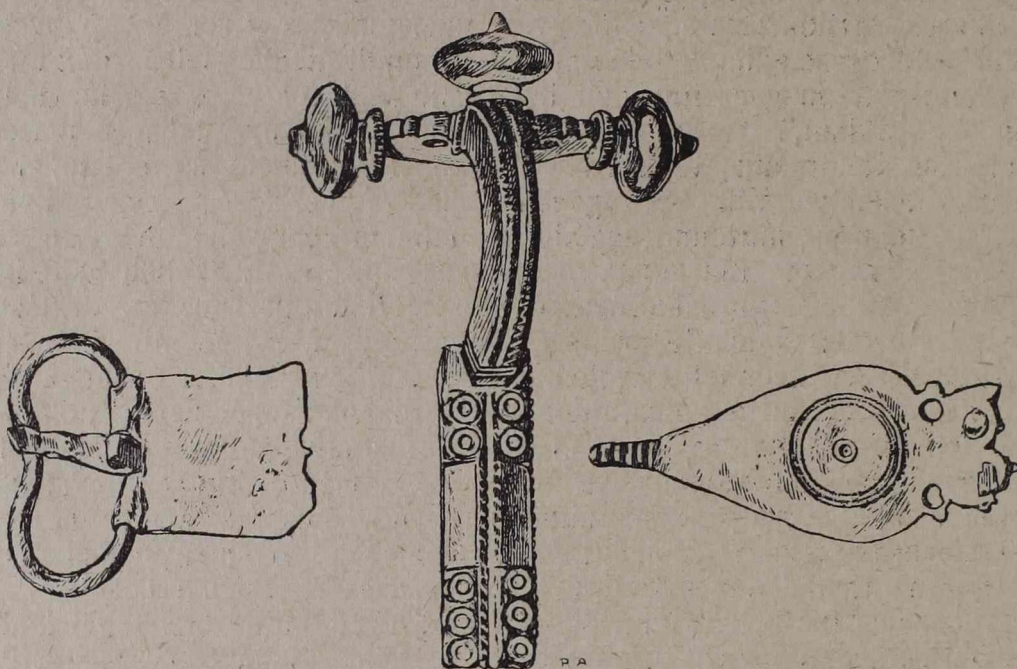
Az idei ásatás egyszersmind igen érdekes kísérletül is szolgált. Azt az ötletet akartuk kipróbálni, hogy tekintettel a napszámberék folyton fokozódó drágulására, vajjon nem lehetne-e a magyar föld mélyében rejtőző kincsek kiaknázására a magyar ifjúságnak a Cserkész Szövetség keretein belül összegyűjtött lelkesedését és munkakedvét felhasználni, azaz nem lehetne-e a magyar ifjúságot ilyen célú ásatások végzésére megnyerni s munkába állítani? Az ötletet kísérletünk eredménye teljesen igazolta. A Budapesti Református Keresztyén Ifjúsági Egyesületé az érdem, hogy ásatásunk lehetővé vált. Az egyesület lelkes vezetősége, élén Zsinka Ferenc dr. nemzeti múzeumi segédörrel, mindent elkövetett, hogy e szép gondolat: a magyar ifjúságnak a magyar kultúra érdekében való ilyen munkássága az első próbálkozásra döntő sikert arathasson. Az ásatásban Budapest, Püspökladány, Kecskemét, Dunavecse, Mezőtúr stb. ifjai egyforma kedvvel és szeretettel vettek részt, sőt a cserkészek látogatására érkező német (berlini és charlottenburgi) diákok is két napot dolgoztak magyar társaikkal. Az eredmény még a szakembereket is meglephette: cserkészeink napi teljesítménye semmiben sem maradt alul az ugyanannyi napszámber által végzett napi munkának, úgy hogy a jövőre nézve a cserkész-ásatások rendszeres megszervezése a legjobb reménységekkel biztathat hazánk területének tervszerű felkutatása és feltárása érdekében.¹

Az ásatás 1922. július hó 10—30-ig Szórád János öreghegyi földjén folyt s területileg pontosan csatlakozott a Hekler Antaltól vezetett 1913. évi ásatásokhoz. Munkánk eredményeképp egy későkori római temető tárult eléink. A sírok a föld felszíne alatt 80—160 cm. mélységben voltak s

¹ A Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának vezetősége ezt a vérmes reménységet — sajnos — nem oszthatja. A dunapenteléri cserkész-ásatás költségei sem a végzett munkával, sem az eredménnyel nem álltak arányban, amennyiben a felmerült napi 3000 koronás kiadással (amiben a dr. Oroszlán Zoltán által hatóságoktól és intézményektől a Magyar Nemzeti Múzeum nevében összegyűjtött nagy értéket képviselő élelmiszerek csak minimális összeggel szerepelnek) jóval nagyobb teljesítményt lehetett volna elérni rendes földmunkások alkalmazása mellett. A cserkész-ásatások eszméjét ennek dacára sem tartjuk elejtendőnek. Azonban múzeumok, amelyek fölös pénzekkel nem rendelkeznek, az első tapasztalatok tanulságait számbavéve cserkész-munkát csak az esetben vegyenek igénybe, ha az ásatásra vállalkozó csapat 1. az ásatás színterén táborozik, kizárólag az ásatással kíván foglalkozni és más, a fiuk idejét s erejét lekötő gyakorlatokat nem végez; 2. nem kívánja a táborozás költségeit az ásatást rendező múzeumra hárítani, hanem önzetlenül, a kultúrának hozott áldozatként ajánlja fel munkaerejét. Ha meg kell fizetni, úgy a cserkész-munka drága; hiszen egy fiú eltartása nem kerül kevesebbe, mint amennyit az átlagos napszám kitesz s egy 14—17 éves serdülő legényke öt órai munkája a legjobb igyekezet és erőfeszítés mellett is messze alatta marad a felnőtt és gyakorlott munkásember nyolc órai teljesítményének. A táborozást lehetővé tevő támogatást az államtól kell várni és kívánni, de nem a rosszul javadalmazott múzeumtól. Így az erkölcsi nyereség is nagyobb lenne s az önzetlenül szolgáltató munka a cserkész eszményeknek is jobban megfelelné.

rendszer nélkül, kisebb-nagyobb távolságban feküdtek egymás mellett. Feltártunk 66 sírt, melyből 4 kő sír, 27 tégl- és cserépsír, a többi földsír volt. A sírok közül ép mindössze 20 akadt, a többi feldúlt és kifosztott állapotban került elő. A nagy intercisai temetőnek ez már az a része lehetett, hova a pannoniai rómaiság utolsó idejében: a IV. század legvégén és az V. század legelején temetkeztek s a sírokat már a népvándorlás első viharai feldúlták és kirabolták. A temető ilyen későkori voltát a leletek igazolják, amelyeket alább részletesen felsorolok, megjegyezvén, hogy az ásatás eredményeinek teljes tudományos feldolgozása folyamatban van.

Az 57. számú sír leletei: szíjcsatvég, késő római fibula és csüngő övdísz, mindahárom bronzból.

A sírok befedésére felhasznált téglák és cserepek között a LEG (io) II. AD(iutrix) és a COH(ors) VII. BR (eucorum) mellett előkerültek FRIGERIDVS V(ir) P(erfectissimus) DVX (Pannoniae Valeriae) és APKVPPI A/NIOR(is) bélyegű téglák.¹ Itt már Frigeridus neve is eléggé korhatározó, ha meggondoljuk, hogy a téglák általában másodlagos felhasználásban kerültek a sírokba. A temető késői kora mellett szól a kősírok gyér száma (mindössze négy) s ezek is nagyjából megmunkálatlan nyers terméskőből voltak összerakva; mindössze egy küszöbkő s egy igen szerényen faragott párkánytöredék volt közöttük.

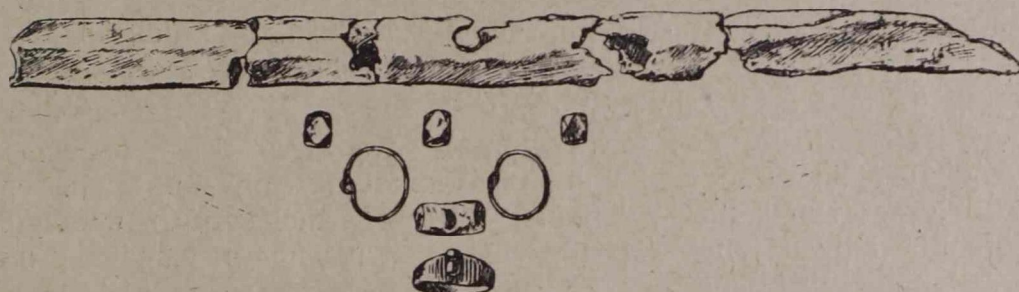
A sírok fekvése többnyire (a kő- és téglasírok kivétel nélkül) keletnyugati irányú volt, a földsírok ellenben másféle elhelyezéseket is (észak-dél, északnyugat, délkelet stb.) feltüntettek. A téglasírok □ keresztmetszetűek, ritkábban ▢ keresztmetszetűek voltak. Akadt olyan sír is, melyet csak egy sor rézsutosan fektetett (/ keresztmetszetben) cseréppel borítottak.

¹ L. jelen kötetben Alföldi András közlését e téglákról.

A csontvázak a feldúlt sírokban erősen összedobálva találtattak; azonban az alsó álkapocsnak és a koponyának együttmaradása arra vall, hogy a sírok feldúlása a temetés után legfeljebb 10—15 évvel történt, amikor ennek a két, csupán izmokkal összekapcsolt résznek együtttartása még elég erős volt. Ez utóbbi Bartucz Lajos dr. által vallott nézet is a sírok késői eredete mellett szól.

A sírokban talált leletek közül megemlíthetők: aranydrótból készült fülbevalók, ezüst drótfülbevalók függőkkel, ezüstgyűrűk, bronz karperecek, fülbevalók és gyűrűk (egyiken rácsavart vászonmaradvány); bronz szíjcsattok s bronz szíjvégek levélformában, köröcskével díszítve; bronz fibulák, melyeknek formája és díszítése a III. századnál korábbra alig tehető; nyakékül használt, bronzból készült holdsarló alakú csüngők; apró kövecskékkel díszített csontkarperecek töredékei; üveg, csont és karneol gyöngyszemek különböző, sajnos jórészt elmállott nyakláncokról; vaskarperecek, gyűrűk, török töredékei; mázas cserépkorsók; egy csaknem összeállítható, terra sigillata tál, oszlopok és összekötő ívek alatt álló szőlőlevelekkel díszítve; néhány igen rossz fenntartású bronz- és ezüstpénz Valens, Valentinianus s Constantinus korából. Előkerült egy, a talpa felé

A 45. számú sír leletei: (felülről lefelé) fuvola töredékei, három üvegpasztából készült sokszögű hengeres gyöngyszem, két arany fülbevaló, egy hosszúkas csontból készült gyöngyszem s egy ezüst gyűrű három ezüst gyönggyel díszítve.

erősen keskenyülő üvegpohár, sávokkal díszítve, mely egy kis fibula, egy arany függő s néhány gyöngyszem kíséretében egy fiatal leány sírjában találtatott. Az ásatási terület északi szélén körülbelül két és fél méter mélységben egy őskori szarv maradványát találtuk, mely Bella és Hillebrand dr. véleménye szerint összarvas diluviális-kori maradványa. A szarv fölött tenyérnyi vastag koromréteg feküdt.

Az ásatási terület közepén túl a sírok egyre gyérültek s itt egy nagyobb kőépület apsisszerű maradványaira bukkantunk. A falból már mindössze 5—6 méter hosszú, 80 cm széles s körülbelül 60 cm magas részt találtunk, a többit még régebben széthordták. A fal különböző nagyságú és alakú, habarccsal összeállított kődarabokból készült. Az épület környékén nagy területet vágott kavicsréteg (sóder) borított, sőt egy feltöltött, nyugat-keleti irányba vezető másfél méter széles út nyomait is felleltük, mely bizonyosan ez épülethez vezetett attól a római országúttól, mely már kívül esett az ezidei ásatásunkra bérelt területen, amelynek nyomát azonban Mahler Ede mindakét szomszédos szőlőben még 1909-ben megtalálta. A ház közvetlen közelében került elő még egy

Üvegpohár az 55. sz. sírból. Eredetileg festve volt. A vízszintesen futó fehéres, festett körök nyomai világosan felismerhetők.

vízvezetéki ólomcső maradványa is. A szerencsés véletlen igen becses eredményre is vezetett. Az épület római eredetét igazolva ugyanis egy egész csomó festéssel borított falrészlet és stucco is napvilágra került, amely lelet a Hekler Antal által publikált stucco-töredékeket (Österreichische Jahreshefte, XV. kötet, 176—177. l.) kiegészíti. A fal piros és kék színekkel volt borítva s felső részén volt a stucco-dísz. A stucco több sávra van osztva, melyek mindegyikét külön-külön mintával töltötték ki. Kötéldíszítés medaillonba foglalt levélminta, párdúcok a köztük levő kantharossal, bika, csirkelábú harpyák foglalják el a sávokat, melyeket itt-ott erősen provinciális ízű kyma díszítés szakít meg. Az eléggé apró mintákat kézzel nyomogatták bele a nedves gipszbe, amit a távközök nagy egyenetlenségei bizonyítanak.

Bárha kiemelkedő jelentőségű leletek ez alkalommal nem is kerültek elő, annyit már ma is megállapíthatunk, hogy épen a rómaiság legkésőbbi időszakára vonatkozólag számos érdekes és értékes adattal bővítette ismereteinket „az első magyar rendszeres cserkész-ásatás”. *Oroszlán Zoltán.*

Az I. Valentinianus-féle erődepítés tégláiról. Régi panasza az epigrafia művelőinek, hogy az építkezések datálására oly fontos támpontot nyújtó bélyeges téglák még egyáltalán nincsenek méltóképpen feldolgozva és időrendbe állítva. Jónak látszik tehát e kérdéshez néhány kis megjegyzést fűzni.

Tudjuk, hogy I. Valentinianus (Kr. u. 364—375.) újraépíttette az egész dunai limest. A *dux Pannoniae primae et Norici ripensis* felügyelete alatt végzett munkálatok téglabélyegeiről érdekes felvilágosításokat kapunk Kubitschek professzor kis cikkében [Mitth. d. Zentralkomm. N. F. 27. (1901.), 219. és köv. l.]. Kimutatja itt, hogy a parancsnokló *dux* mellett a téglagyár és — esetleg — a felügyelő alacsonyabb rangú vezetőneve szokott szerepelni e bélyegeken. Ami már most *Valeria* tartományt illeti, kitűnő támpontot ad a 364—375. közt készült téglákhoz *Frigeridus dux* szereplése, aki a 373-i quád-szarmata betörést előidéző Marcellianus (Amm. XXIX. 6., 3.) *dux Valeriae* utóda; ezen állásában volt még 377-ben, amikor a betört gótok ellen operál a Balkánon (Amm. XXXI. 7., 3.; 7., 5.), de hasznos szolgálatai ellenére nyugdíjazzák (Amm. XXXI. 10., 21.). Építési tevékenysége főképpen 375-re esik, amikor a császár személyes jelenlétében lázas munka folyt (Amm. XXX. 5., 16.). Provinciánkban gyakori bélyeges tégláinak új válfaját hozta napfényre dr. Mahler Ede dunapentelei ásatása (A. É. 1907., 434. l.):

fri GERIDVS VPDVX APLLPV

Ennek alapján ugyanígy kiegészíthetjük a Vizafogónál lelt példányt (CIL. III. 3763. sz.; V. ö. CIL. III. 10678: ...du]X APLLPV.). Fontos

számunkra, hogy a *v(ir) p(erfectissimus) dux* után következő betűcsoport összefüggésbe hozza egyéb bélyegekkkel:

CIL. III. 10679, c: APLVPPI (Dunapentele).

f: APLVPPI A/NIOR I≡ (Dunabogdány).

e: APLVPPI PA/NIORD (Dunabogdány).

a: AQLVPOORD (Imsós, Paks mellett).

b: APLVOORD (Dunapentele).

Óbudáról az aquincumi múzeumban: AQLVPOORD.

A CIL. III. 10679. f példány változatát dr. Oroszlán Zoltán emelte ki egy dunapentelei későrómai sírból:

APLVPPI A/NIOR I≡

Ezek tehát ugyancsak a Valentinianus-féle építkezés emlékei, még pedig a Frigeridust közvetlen megelőző évekből. De rávilágíthatunk még egy másik teljesen analóg viszonyra:

CIL. III. 10676. c. d: FRIGERIDVS VP DVX APVALEN (Óbuda), amely megadja a szintén óbudai ...VP DVX APVAL (CIL. III. 3764.) kiegészítését. A *dux* után itt is olyan névrövidítés következik, amelyet magában másutt is megtalálunk:

CIL. III. 10688: APVALENTINI (Gombospusztá; Horányi castrum; Óbuda).

Hampel, A.-Ep. Mitt. II. 73: APVALENTINI TR (Óbuda).

Már most az előbbiekkkel közös AP rövidítés e körbe vonja a következő fajt:

CIL. III. 10689: APIOVINI (Óbuda; Dunapentele 1922.).

Feltűnik ennek az összefüggésnek felfedezésekor, hogy az AP nem lehet az AP(*p(ius)*) nomen rövidítése, hanem főnevet kell feltételeznünk, amely mellett a név birtokos esetben áll. Analógia híján megkockáztatom a következő feltételes kiegészítést:

AP(*paratu?*) LVPPI; AP(*paratu?*) VALENTINI TR(*ibuni*); AP(*paratu?*) IOVINI.

Mindenesetre katonai tisztséget viselő emberek ezek és úgy látszik az ORD(*inante?*) rövidítés is ily állású emberek neve után következik. (A megfejtés kétséges, mert az *apparatus*, mint „hadifelszerelési raktár” másutt nem fordul elő.) *Valentinus* nevével ismeretes még egy retrográd felírásu bélyeg, amely mutatja, hogy az a[p(*paratus?*)] a birtokos esetű név után is előfordulhat: CIL. 10693: VALENTINA. Ez a megfigyelés kezünkbe adja a következő csoport megfejtését és időmeghatározását:

CIL. III. 3773 és 10692: VINCENTIA. (Pest mellett a Dunaparton; Vízafogónál; Esztergomban és Ószőnyben.)

Ugyanez a *Vincentius* szerepel A(p*paratu?*) VIN (centii) formában az alábbi összetételben:

CIL. III. 10685 és 11858 a,b: MAXENTIAVIN; OFARN MAXENTIAVIN (Klosterneuburg és Dunakeszi).

Utóbbiak révén rokonságba kerülnek e tégláink az OFARN téglagyár számos más *dux*-ok nevével jelzett bélyegével is!

Felemlítjük még, hogy a *Valentinus tribunus* téglájának e kormegállapítása közelebb segíti talán a többi *tribunus*-bélyeg készülési időpontjának kiderítését. Ha ezek is — amint valószínű — Valentinianus korából valók, nagyon fontos támpontot nyújthatnak a *Notitia Dignitatum* pannoniai adatainak megoldására¹. Például Őszönnnyel szemben, Leányvárbán előfordulnak *Lupicinus tribunus* téglái, holott a *Notitia* nem említ Brigi-tióval szemben erődöt: tehát eggyel több bizonyíték arra nézve, hogy ezen sematizmus pannoniai része későbbi állapotra vonatkozik, mint az idáig feltételezett valentinianusi kor. Ami különben Leányvárat illeti, ott nagy érdeklődésünkre tarthat számot az a körülmény, hogy Kurucz János² a délnyugati saroktorony alatt keresztülmenő csatornában faragott és diszített kőlapok mellett 3 sírkövet is talált befalazva: *ugyanaz az eljárás jellemzi a carnuntumi tábor Valentinianus-féle építési periódusát*,³ amit E. Nowotny³ oly nagy gondnal és szakértelemmel állapított meg.

Nemcsak ezen erősítésekre nézve fontosak az itt összeszedett téglabélyegek, hanem a pannoniai késő-római temetők krónológiája tekintetében is. Amint láttuk, másodlagos felhasználásban előkerültek a dunapentelei temetőben, de nem ez az első eset: Óbudán *Terentius v(ir) p(erfectissimus) dux*,⁴ Győrben pedig *Ursicinus m(a)g(ister)*⁵ neve bukkant elő a sírok tégláin.

Dr. Alföldi András.

A kisárpási római agyagforma. Az „Arch. Értesítő” utolsó füzetében tárgyalt mézesbáb-mintákhoz még egy érdekes példányt csatolhatunk. A szombathelyi múzeumban találtam meg ennek gipszöntvényét. Eredetijének holléte előttem ismeretlen, de szerencsére a másolatra ragasztott cédulán megvan a lelhelye, ilyenképen: „Kisárpás (Mursella)“ (?) Teljes átmérője 13 cm, képes mezeje a keret nélkül 8 cm. Valószínűleg a már ismert szombathelyi gyárból származik.

Roma istennőt látjuk rajta ülni balfelé fordulva, amazoni köntösben. Fején tarajos sisak, előrenyújtott jobb kezében a világalom jelképe: földgömbön álló kis Victoria, amint koszorút nyújt feléje. Baljával lándzsát fog; ruhája lecsúszott az egyik válláról, szabadon hagyva jobb mellét és a derekán kibuggyosodva térden felül végződik. Úgy látszik, fegyverhalmazon ülve akarták ábrázolni, amint az alatta lévő páncéling jelzi. Előtte ovális pajzs mögül két lándzsafej kandikál ki, mögéje egy másik pajzs van támasztva, kidudorodó umbo-val; a jobboldali mezőben azután íjj és puzdra is van még, tele nyilakkal. Ezek a körülötte elszórt fegyverek diadajelvények, a legyőzött népek harci szerszámai; a császárkultuszra vonatkozó többi agyagformán is rendszerint megtaláljuk őket. T. i. ez a darab is szorosan ebbe a csoportba tartozik.

¹ Egy másik tribunusnak Valentinianus idejébeli *dux*-szal együtt állt a neve a CIL. III. 10684 (Szobbb) töredékén: ...d|VX·SOL·TRIB. — *Lupicinus* téglái eddig 9 táborban fordultak elő, tehát csakis e nagy építkezés emlékei lehetnek.

² Római nyomok a pannoniai Duna-limes balpartján (Komárom, 1914.), 46. l.

³ Bericht des Vereins F. Carnuntum für die J. 1908—1911., (1914.).

⁴ A. É. IX. (1875.), 237.

⁵ A. É. új f. XXVII. (1907.), 42.

Roma megszemélyesítése kezdettől fogva kísérője a császárimádásnak. Tudjuk, hogy az óvatos Augustus császár csak vele együtt engedi meg a saját istenként való tisztelését.

De az ő halála után megszűnik a kettősség: a császári hatalom egyre nő és kultuszának nincs arra szüksége, hogy Roma leplével burkolódzon. De azért Roma istennő is benne marad ezen eszmekörben. Hiszen ő is csak az államhatalom megtestesítője, amelynek győzelmes és békét biztosító erejét szemlélteti az agyagmintákból hajdan kikerült ünnepi kalácsok domborműve. Hadrianus császár a Kr. u. második század elején fellendíti, *Dea Roma* önálló tiszteletét és a római coloniákban főhivatalnokok, előkelő városi tisztviselők állítanak neki emlékeket.¹ Aquincumban egy konzul szobrot emel számára a Kr. u. II. század közepe táján² és egy *decurio col(oniae) Aq(uincensis)*, mint *sacerdos urbis Romae* szerepel egy harmadik századi kövön.³

Pótlólag megemlítem még, hogy Kárpáti Kelemen főigazgató úr szíves közlése szerint a Nemzeti Múzeum Mercuriust ábrázoló formája Szombathelyről származik. A kiválóan érdekes pettaui példány fényképe is megjelent azóta, sajnos szöveg nélkül (Jahrb. f. Altertums. VII (1913—18) Taf. XXII, Heft 4.). Az ábrázolt diadalkapu ívei alatt a császári családnak és az *imperator* győzelmes erejére célzó isteneknek szobrai állanak, mögöttük hadijelvények, a *vota decennalia* jókívánságait tartalmazó felírral. — Vinkovcéról is ismerünk már egy szép idetartozó darabot, melyet Hoffiller Viktor publikált (Vjesnik n. s. XIV[1919], 192 l., 110 ábra). Előreszegezett lándzsával jobbfelé lovagló *imperator* van rajta, előtte Victoria lépdél pálmaággal és talán koszorúval. (Átmérője 123—125 mm, 10 mm vastag. Negativok előállítására szolgáló domború medallion vörös agyagból.). A képes mező bal felső részén bekarcolt *ΛΧΙΝ* felírás persze nem a császárra vonatkozik és nem edénydísz volt, mint leírója véli.⁴ Őszönyről jutott a Milch-féle gyűjteménybe az utolsó, amit említenünk kell. Ez új típust szolgáltat az ellenségét letipró császár személyében; legközelebb kimerítően fogjuk ismertetni, a komáromi múzeum Páris ítéletét megörökítő, pompás agyagmintájával együtt. A. A.

A keczeli lelet. A pestmegyei Keczeli községben a háború elején egy hajó roncsaival együtt római ezüstpénzlelet került elő a Duna közelében. Legnagyobb része szétszóródott a falubeliek között, de Niklovits Károly úrnak sikerült belőle megszerezni az alább leírt töredéket, amelyhez járul még a Nemzeti Múzeum Éremtárába jutott 9 darab. Megállapítható, hogy az egész első-második századi császári denárokból és Kr. u. negyedik századi ezüst *siliqua*-kból állott; a harmadik század billonjait nyilván gyenge ezüsttartalmuk miatt nem vette közéjük az egykori tulajdonos. A koraiak közül csak néhány kopott példányt láttam, Faustina mater, M. Aurelius és Commodus fejeivel. Sajnos, ilyenképpen nem sikerül teljes

¹ V. ö. I. Toutain, Les cultes païens dans l'empire romain, t. I., p. 41—42.

² CIL. III. 10470.

³ CIL. III. 3368.

⁴ A zágrábi múzeumban őriznek még két, erotikus ábrázolású agyagformát; az egyik Ujbanovcéról, a másik Mitrovicáról való. Utóbbi egy sírleletből származik, mely 4 ílyet tartalmazott összesen. (F. Vjesnik n. s. V[1901], 251. l.)

képet nyerni a leletről, de így is érdemes a közzétételre. Nem lehetetlen, hogy egy rosszul sikerült dunai átkelés emléke, I. Valentinianus harcai idejéből; de lehet, hogy néhány évvel később került a földbe, amikor a hunnok lökése rázta meg a *limes* környékét. Az általam ismert anyag következőképp oszlik meg a pénzverdek között:

1. Constantinopolis	27	db	} összesen 66 darab.
2. Sirmium	21	„	
3. Siscia	2	„	
4. Nicomedia	4	„	
5. Antiochia	4	„	
6. Thessalonica ...	1	„	
7. Arelate	1	„	
8. Aquileia	2	„	
9. Barbarikus	4	„	

Feltűnik ebben a kis összeállításban mindjárt a keleti városok pénzverőinek túlsúlya; a nyugatiak igen gyengén vannak képviselve vagy teljesen hiányoznak. Ez azért jellemző és fontos, mert a pénzforgalom irányát mutatja. Régi tapasztalat szerint minden leletben a legközelebb fekvő verőhely gyártmányai vannak a legnagyobb mennyiségben, míg a többinek arányszáma a kereskedelmi összeköttetések sűrűsége vagy gyengébb volta szerint alakul ki. Látjuk ebben az esetben, hogy az első századok Gallia felé irányuló áruforgalma megszűnt és nem a véletlen műve, hogy p. o. róma városi és lugdunumi jelzést egy darabon sem találunk. Feltűnhetik ezek után, hogy 21 sirmiumi pénzzel szemben csak 2 van a másik pannóniai gyártóhelyről, Sisciából. Ez az aránytalanság azonban csak látszólagos, mert II. Constantius alatt utóbbi tömérdek bronzot, aprópénzt termel, de az ezüstök főképpen a másik helyen készülnek. A század végén annyira megy ez a megosztás, hogy Siscia csak rezet ver, Sirmium pedig csak aranyat, amikor is Honorius és Arcadius $\frac{S}{COMOB} \frac{I}{M}$ jegyű solidus-aival lezárul a pannóniai római pénzverés.

Ami a barbarikus vereteket illeti, ezekről egyáltalán nem valószínű, hogy barbárok készítették őket a maguk számára. T. i. minden nagyobb IV. századi pénzlelet velejárói ezek, így a nagytétényi kincs¹ tömérdek kisbronz mellett és a 426 aranypénzt tartalmazó dortmundi kincsleletben² néhány százalék ilyen kezdetleges egykorú utánzat van, — ezüstpénzek között pedig éppen a keczeliek között bukkanunk rájuk. A szabályszerű állami kibocsátványokkal együtt fordulnak elő tehát ezek és így joggal gondolhatunk arra, hogy hamisítók művei, akik legalább is a fémérték és névérték közötti különbséget vágták zsebre. (A konstantinusi kor kisbronzaira nézve már részletesen kimutatta a francia Maurice, hogy a szóban forgó barbareszk darabok azonosak az „adulterina moneta“-val, melynek készítőit számos szigorú törvény sújtotta.) A most tárgyaltak között kivételnek látszik a normálisnál valamivel nagyobb és nehezebb 3.70 gr súlyú 21. sz. példány. melynek kivitele is teljesen barbár.

¹ Rivista Ital. di Numismatica, 1921.

² Kurt Regling, Der Dortmunder Fund röm. Goldmünzen, Dortmund, 1908.

A lelet csonkasága nagyon megnehezíti a korhatározást. Legkésőbbi az 5. sz. Valens, melyre a decennaliák ünnepének megülnése után írták fel a VOT(is)XV-t, tehát 374—378 közt készülhetett Kr. u.

Az itt közölt kimutatásban, rövidség okáért, a következő rövidítéseket használjuk: f. = fej; m. = mellkép köpennyel szembe; d. = diadémával; cs. = csupasz fejfel; j. = jobbra. A hátlapok egytől-egyig koszorúba foglalt 2—4 soros feliratot mutatnak.

Dr. A. A.

A zalahosszúfalusi pénzlelet. 1920-ban, Szentkirályi István szőlőjének forgatásakor Zalahosszúfalú határában egy kis fazék római bronzpénzt találtak. A munkások rögtön szétkapkodták a pénzeket, de Csák Árpád dr.-nak sikerült sok utánjárással 350 darabot megmenteni a készthelyi múzeum számára; ebből a Nemzeti Múzeum 38 darabot vett ki saját gyűjteménye részére. A megmentett rész legnagyobbára nagybronzokból áll; van benne:

Vespasianus	...	...	...	...	5	db
Titus	...	...	...	...	3	„
Domitianus	...	...	...	...	14	„
Nerva	...	...	...	...	8	„
Traianus	...	...	...	...	86	„
Hadrianus	...	...	...	...	109	„
Aelius caesar	...	...	...	...	3	„
Sabina	...	...	...	...	1	„
Antoninus Pius	...	...	...	...	79	„
Faustina mater	...	...	...	...	24	„
M. Aurelius	...	...	...	...	12	„
Faustina junior	...	...	...	...	5	„
egykorú hamisítvány	...	...	...	...	1	„

Összesen 350 db

A legkorábbiak teljesen lekopott példányok, Hadrianusnál már valamivel jobbák, az utolsó évszaktól valók pedig pompás fenntartásúak. Fontos tanulsága a leletnek az, hogy mutatja a római pénzforgalom megindulását e vidéken; nem véletlen műve t. i., hogy a Vespasianus előtti császárok teljesen hiányzanak.

Legkésőbbiek az Antoninus Pius 17-ik és Marcus Aurelius 8-ik *tribunicia potestas*-ával jelzett pénzek, tehát Kr. u. 154 eszerint az elásás dátuma. Az ilyenfajta éremkincseket rendszeren háborúk alkalmával rejtették el tulajdonosaik; de Pius békés uralmának korából nem ismerünk olyan háborút, amely Pannóniában dült volna. Mindazonáltal e császár életrajzírója szerint *per legatos plurima bella gessit* (v. 5, 4), tehát nem lehetetlen, hogy eddig ismeretlen ellenséges betörés emlékét őrizte meg leletünk. Numizmatikai szempontból becses egy öntött, egykorú hamisítótól származó nagybronz, amely Marcus Aurelius Kr. u. 154-i pénzéről van másolva. Az előbbiekből kitűnik, hogy készülése évében került a földbe, ami azért fontos, mert ismerünk a limes mentéről egy bronzhamisítvány sorozatot (amelyből az újabb aquincumi ásatások 28 darabot hoztak felszínre) és amely

kisebb, vékonyabb és könnyebb kivitelben, mint a mi példányunk; láttam e sorozatból a PROVIDENTIA-SC feliratú Augustus-féle közébronztól Severus Alexanderig terjedő utánzatokat¹, amelyek mind 222—235. közt keletkezettek.

Dr. A. A.

Konstantinos Monomachos koronájához. 1860. és 61-ben Nyitra-Ivánkán került elő az a hét színpompás, gyönyörű bizánci rekeszzománc munkával készült lemez, melyek a lemezeken levő feliratok tanúsága szerint Konstantinos Monomachos császárt, Theodora és Zoë császárnőket, két táncosnőt, valamint az Igazság és Alázatosság megszemélyesített alakjait ábrázolják s F. Bock rekonstrukciója szerint egy bizánci korona részei. 1871-ben még két aranylemez került felszínre ugyancsak Nyitra-Ivánkán Szt. Péter és Szt. András mellképeivel, melyekről Pulszky Ferenc „Magyarország archaeológiája”-ban abban a véleményben van, hogy azok még tíz hasonló apostolféjjel s egy Krisztusfővel kiegészítve a korona alsó karimáját alkották.

A „The Burlington Magazine” 1922. évi februári számában jelent meg H. P. Mitchell cikke, mely arról tudósít, hogy a Viktoria és Albert Múzeum mostanában szerezte meg a fenti korona nyolcadik lemezét, mely stilusban és technikában azonos kivitelben egy harmadik táncosnőt ábrázol, ugyancsak növényi girlandokból álló és madarakkal díszített keretben. Ez a táncosnő édes testvére a másik két táncosnőnek s a cikk szerint a Múzeum egy amatőr gyűjtő révén jutott birtokába, ki Budapesten még a háború előtt vásárolta ezt.

Ezek szerint már nyolc lemez ismeretes az egész koronából, de azt hisszük — nem tévedünk — ha egy kilencediket is feltételezünk, mely azonban, legalább egyelőre, még lappang. Ez a hiányzó lemez minden valószínűség szerint szintén táncosnőt ábrázolt s az elhelyezésnél a most előkerült pendantjaként szolgálhatott.

A XI. századi bizánci rekeszzománc-művészet egy jelentős darabja menekült meg az elpusztulástól, de egyszersmind egy a hazai földből előkerült értékes leletünk került ismét idegenbe.

O. Z.

Kolozsvári Márton és György váradi királyszobrairól köz tudomás szerint Miskolczy István zemplénmegyei esküdt 1609-ik évi naplója emlékezik meg s örzi egyúttal a szobrok feliratát is, amely a készítőkről s a készítés idejéről nyújt biztos adatokat. Az utolsó, aki a szobrokról még mint szemtanú beszél Miles Mátyás volt, „Siebenbürgischer Würg-Engel” című munkájában, amely Nagyszebenben, 1670-ben látott napvilágot. A véletlenség egy kis kéziratos naplókönyv töredékét juttatta kezembe, amelyet a Szentkatolnán lakó Polos István rótt össze az 1669—1676 közötti években. Ennek egyik lapján szó van a Nagyváradon még akkor állott királyszobrokról is. Bár a feljegyzés újat nem tartalmaz, emlékezet okáért szükségesnek tartom azt itt közrebocsátani, miután a magyar műtörténetnek a Kolozsvári-testvéreket illető ügyében a legcsekélyebb bizonyító adat is fontossággal bír.

A feljegyzés szószerint így hangzik:

¹ V. ö. Kubitschek, Num. Zeitschrift 1921, 153—170. l.

„ *In arce Varadina in equestri statu[a] Beati Ladislai regis Hungariae scriptum est:*

A. 1390 die 20. mensis Maij Rege Sigismundo et Mária Regina feliciter regnantibus. Hoc opus fieri fecit R[everen]dus in Christo Pater D[omi]nus Joannes Episcopus Varadiensis p[er] Magistros Martinu[m] et Georgiu[m] de Colosvar in honorem Sancti Ladislai Regis.

A felírás, némi ortografiai sajátosságoktól eltekintve, megegyezik a Miskolczy közlésével, csupán annyi az eltérés, hogy Polos István másolatában a „Ladislai Regis“ szók előtt „Sancti“ jelző áll. Azonban hívebbnek látszik az általunk itt közölt másolat, miután rövidítései (p = per, Martinū, Georgiū) teljesen középkori jellegűek.

A Szt.-László szobor felíratát az azt megelőző dátum szerint 1671-ben írhatta le Polos uram; feltehető tehát, hogy az még ebben az évben fennállott.

V. E.

Adatok a viselet történetéhez Kassán a város levéltárából. Az u. n. tilalmak (arestatio) könyvében, mely az 1489-ik évvel kezdődik Leb Jakab (1492.) a következő örökölt ingóságait köti le adósság fejében, u. m. 4 Stück flamisch, 1 rothe und 1 blo (kék), 2 harrisz, 10 Stück Sloyer, 1 Kampth, 1 czamloth, 2 brete pokeczyn (bakacsin, festett vászon), 1 zwilch, vor 4 gulden lodichte Hwtte, 8 Frawen Röcken all mit Geschmeid, 5 Frawen Mentel mit silberin Geschmeyde, 2 Frawen Kwrzen, ein rot par Ermel mit Perleyn-preisen, 2 silbern Gürtel mit Spangen eyne grossen und eyne kleinen, 2 portgurtel (pártaöv). E tárgyak, amint megjegyzi, boltjában (crom) vannak, tehát egy kassai kereskedő raktáron levő áruival ismerkedünk meg.

A következő évben Crawsz Jakab gyermekei örökségét sorolják fel: ein silbernen Gürtel unt Knorrichten Spangen. Item eyne silberyn Gürtel mit gelidern. Item czwen Bortgurtel mit Spangen beschlagen. Item silbern geschmeide zu 6 Röcken. Item 4 par Mantel Spangen. Item 2 Korallen Paternoster (olvasó). Item ein rot par samt Ermel. Item ein grün par thamaschen (damaszt) Ermel. Item ein rot par thamaschen Ermel. Item eyne par atlacz ermel. Ez évben Zothmann Bertalan gyógyszerész négy czymer hermelinért 16 frttal adós.

Burgharth Jörer gyógyszerésznek 1495-ben örökrészül jut: Item 2 swarcz Mansmantel. 1 brawn harrisz Mantel. Item 1 Frawen Rok von brukkisch Tuch. 1 Mansrok von Brukkisch Tuch. 1 grüne thomaskyn Jope. 1 armbrost. 1 tylicz unten mit Silber beslagen. Item 3 pheyl. 1 par grün thamaschkyn Ermel. Item 1 par silbern Preysz mit edlem gestein. Eine rote Adamaschken Jop. 1 grünen gefütterten Rok. Eynen bloen pernischen (veronai) Rok.

Fáber Fülöp özvegyének Gertrudisnak 1505-ben egy sárgaszínű palástja — cum uno palleo coloris flavei — van.

Ambrus diák és néhai Tamás nyereggyártó gyermeke, János közt 1511-ben osztályt tesznek s Jánosnak jut: schellen 6, czwe par mantel-spangen, eyne par Heftel. Eyn czamlot rok, eyne harresz mantel s egyéb ingóságok, melyeket a hatóság vett őrizetébe.

Franciscus praepositus Transsylvanensis, secretarius regius Budán. 1513-ban azzal a kéréssel fordul Kassa városához, hogy küldjön neki sebellinas septem potiores, sex inferiores et subam de Ermellinis ac unam mastrucam de variolinis.

Münczer Jakab hagyatékában 1514-ben öt *gekürente wbergolte Knoep und 1 geschper, Item 1 kleiner Knorryger Gurtel* volt s 1515-ben Rott Péternek jut *1 frawen hüttel, 1 Kursch, 1 Gurtel*.

Vitális ötvös 1521-ben perli Newsteter Jánosnét egy kalap és egy gallér (*Kolner*) iránt és Feyner Jánosné pereskedik 1524-ben Engelhart Kolossal *eyne fyxene Schawben gefütttert, auch zwei par Hosen mit eyner Joben* iránt.

1519-ben a *collubium vulgo Koeckzel* (rövid ujjú ruha) is divatos és 1525-ben az iskolás diákság viselete a *tunicella vulgo dolman*.¹

Képfaragó János 1524-ben mostohafiára Ambrosy Gáspárra hagy *1 schawb aus pest gewanth*.

1499-ben említik „*camisie ample sive toge* (ing)“ és „*aranyas bársonyt*.“²

Creydler Erasmus adóssága fejében 1505-ben a következő ingóságait köti le krakai hitelezőinek u. m. *Eyn rot golt Samet Schawben mit Hermel wnterczogen und mit silbern übergolten Knoflen umb. fl. 60.*

Eyn schwarcze Samet Schauben mit Marder wnterczogen wnd mit Knoflen auch umb. fl. 60.

Ein brawn Sammet Schauben mit Schoenwerck wnterczogen umb. fl. 32.

Ein rotte Sammet hazucka mit gewant (posztó) *unterczogen umb. fl. 26.*

Eyn plob golt stafftyr umb. fl. 10.

Eyn brawn granat Schawb mit Czobelfuesz wnterczogen umb. fl. 20.

Item 90 Schonwerck umb. fl. 4.

Egy 16-ik század eleji harmincados ruházataról ad képet a néhai „*Andree literati de Brassovia*“ javai közt felsorolt *cingulum unum de corio latum, unum biretum cum mardurinis subductum, unam frameam cum argento in capulo, unum pileum civilem, duo calcaria, tria paria nodulorum ad dolman, unum copiam* (kopja) *et unum clipeum alias kothorgard*. (Kassa város levéltárában, lajstromozatlan.)

Az 1514. vagy 1526-ik évi országos felfordulásban elvesztett javakat sorolja fel egy évszám nélkül való jegyzék és pedig *unam subam mardurinum subductam cum rubeo subducta et etiam subam mardurinum subductam porpian vocatam etiam thunicam granat secundum ordinem presbiteris et etiam tunicam tropicam* (changane, schiller, tündöklő), *etiam unam hazukam, una thunika purgama, etiam unam subam subductam cum Pegwet et etiam partam gewng* (gyöngyös pártá) *et unum baltheum, nest sex thunica camoca thataria*.³

Szabó Bertalan 1575-ben fehér posztóból dolmányt varr.⁴) Leökeös Bálintné, szül. Tar Margit javai között 1595-ben egy hitvány dali csizma s egy szürke kalapos süveg van;⁵ 1600-ban az pápista mester, — t. i. tanító — az négyszögű süveges említettik⁶ s ugyanez év december hó 27-én Klug András szabó 16 frtra becsüli néhai Timm Tamás ágostai evang. pap fekete papi (Pristerrock) és egy másik barna öltözetét.

Kemény Lajos.

¹ Jegyzőkönyv.

² Kassa v. lvt. 789. sz. a.

³ Kassa v. lvt. lajstromozatlan rész.

⁴ Kassa város jegyzőkönyve 1575. április 22.

⁵ K. v. lvt. 4525. sz. a.

⁶ Városi jk. 1600. március 24.

Szigethy Pál diák vagyoneleltára. Családi levéltárainkban a kiházási és hagyatéki leltárak a XVI. század közepétől fogva nem tartoznak a ritkaságok közé. Ilyenekből nagy sorozatot közölnek br. Radvánszky Béla közkézen forgó munkájában és történelmi folyóirataink régebbi folyamai. E leltárak azonban többnyire csak a ládabeli portékák, ruhák, arany-ezüst marha, néhány díszfegyver és kárpit felsorolására szorítkoznak. Bútorokkal ellenben ritkán találkozunk bennök, úgy, hogy az ilyen jegyzékek alapján a lakások berendezéséről nem igen lehet fogalmat alkotni.

Ezúttal egy olyan összeírást van alkalmuk közölni, amely egy középrendű nemes birtokos udvarházát írja le meglehetősen részletességgel. Az oklevél szerint Kornis Mihály uram¹ részben a fejedelem parancsára, részben pedig némely jó emberei, hihetőleg választott bírák tanácsára visszabocsátja Szigethy Pál diáknak kezén volt ingó és ingatlan javait, megtoldva azokat némi vetésekkel és gazdaságbéli barmokkal, bizonyára kárpótlásul némely elpusztult értékek helyett.

Mi módon jutottak mindezen javak Kornis Mihály kezére s hogyan kerültek vissza régi gazdájukhoz, nem ismeretes, de művelődéstörténeti szempontból nem is fontos. Ez adatok nélkül is beszédes a bemutatott oklevél. Megtudjuk belőle, hogy a diák portáján két nagyobb épület állott, egyik az úr használatára, a másik gazdasági célokra szolgált. A főépületben, amelyet felsőháznak neveznek, három szoba volt és pedig egy félig-meddig kamra számba menő *belső kis-ház*, egy kényelmesen berendezett *kéményes* (az az, mint ma mondanók: kandallós)-ház és egy nagy szoba. Utóbbi a tulajdonképeni lakószoba, amelyben a gazda vagyonosságáról tanúskodnak a falakra szegezett kárpitok, de szerényebb, mondhatnók polgári igényeit jelzi a falra alkalmazott tálas. Ezt a szobát mázas kemence fűti. A háznak tornáca is van, lócákkal ellátva s alatta *belső és külső pince* szolgál bor, ser, illetőleg a savanyított káposzta tartására.

A másik épületben, amelyet új-háznak mond oklevelünk, ha jól értelmezzük, volt egy szoba ismét kandallóval és üveglablakkal s egy másik mázas kemencével, mellettük éléskamra, telve mindenféle szerszámmal és háziesszékkel, amelyek közül nem hiányzik a *fürdőkád* sem, de akad pávalegyező is. Ugyanazon fedél alatt állott még egy *tejes-ház* és a *legények-háza*, ellenben hihetőleg külön épület számba ment az *alsó élés-ház*, az *istálló*, a *szekérszín*, a *nyári ház*, ami aféle lugas vagy filegória lehetett, mert csak *padszékek* voltak benne. Az istállóhoz lehetett ragasztva a sőtartó kamra s ennek végén állott egy *szuszék* avagy hombár. Az udvaron belül feküdt még a beültetett *sáfrányos-kert*, ott állott két *haltartó*, az *olajtörő-ház*, a *csűr* és egy *malomház*. Volt még *aszaló* is, végül *hagymás-kert*, de ez az átadás idején pusztán állott.

De fölös magyarázatok helyett ime — maga a korfestő irat betűhú szövege.

1576.

Az Wrunck feiedelmünk eo Nga kegyelmes akarattja es parancsolattja zerent, az Wraim teorekedesekre en Kornis Mihaly ez may nap februariusnak. 19. napan Vasarnap ado Zygetty Pal deak kezebe Egres teoy

¹ 1601-ben Mihály vajda ölette meg. Nagy Iván, Magyarország családai, VI. k. 362. l.

nemes hazat vduarat eppen Az egresteöy rez iozagal, melliet en kezemhez weottem wolt, feýedelmünk eo N. akarattýabol, Es Zagorbol eg Jobagjatis, kinek kis mihal neue, Korod Zent martonbol Jobagjatis kinek Meleg Matte neue, Es maros Zekbelý faluat, Kelemen telket eppen, es az ott walo molnotis melj az kys kúkeolen wagjon, harō keo forgo molnot, olay teoreo malomal Wam buzatis az mý három hetē giült.

Az hazba valo ezkezoek az melliek wadnak az felseo hazba leg¹ az belseo kis hazban² ket kis paraszt lada, egik wres az masikban eg nag vereo, walami apro vas zerzam, pad zek harō, keet eczetnek walo altalag, Tekeneo eg eoreg, 3. szýtta, hitwan Rostak ketteo, egjeb walamý aprossagh, eg öreg Goljobis. Azon kúül az kemenies hazban pad zekek, egj aztal, az keorül eg karpit barazlay zöld, eg Njozolja, abban eg Zeker-fódel, Poharzek; azon kúül az nag zobaba egj mazoz kemenche, pad zekek, aztal, eg poharzek, eg barazlay karpit zeold, egjeb keoz karpitis vagjon fel zegezue, egj njozolja, abban ket derekalj, ket feualj, eg njozolja sator, talas abban fa talak talnjerok, eg kus lada, egj eczet tartó, eg altalag eczeth, egj roztelj, eg njars, fazakak, ket abroz, ket kendeo kezkeneo, aprostol, három fa kuppa.

Az nagi haznak az ereszyben pad zekek wadnak. Az nag pinczebe ket zeres hordo. Az külseo pynchebe negjed fel kad kabozta io.

Az wý hazban eg mazas kemencze io, eg aztal, pad zekek. Annak az kemenies hazaba eg njozolja, heaba allo ket wuegh ablak wagjon. Az eles haz kybe eg werem yeg wagjon, heted fel zalona, wala mý egjes husok, haiak, eg feoreodeo kad, eg eoreg kouacz fuo, az melle walo mü zerzam, eg öreg wló, eg szaruas wlöys, vereo, fogo, egjes was zerzamokal egjetemben, furuk, feýze, asok, kapak, eg olay zúteo zerpeúeo, vekak, tekeneók, aprossagok, eg pallos, eg was gereblie, tizen eg hordo öreg, mind az hordokban vg mint. 12. keobeol keoles, egjk hordoba vg mint. 2. kóböl borso het kőbeol buza, ket kus hordo, vas chýkoltýuk,³ szanto wasak, kerek talpara walo wasák, vg mint 17. eg hordo tölteo lyu,⁴ eg hozu aztal, eg eczetes altalag, eg Desza eg kus kerek kas, eg paua legiezeo. Egjes apro egjet mas, eg perpencze was.

Annak az eles haznak az heaiā pad zekek, három öreg wý Ablak, czebrek, fazakak, eg általag keoles, eg pincze palazk, vendel eg, legelek,⁵ eg bokor chýgan fwro, eg öreg zaruas üüleo, egy patkolo lada, eoreg vereo, eoreg fogo, szeker löczök, karikak, hamfak vasastol egjeb apro vas zerzam, hýtuán hamok es fekek, eg fono chýga kerék.

¹ Leg, régies alak *legelőször* helyett.

² Itt természetesen *szoba* értelemben.

³ Ökör-lánczok.

⁴ Lihu, a faedény, amelyen át a bort a hordóba töltögetik.

⁵ Légelyek.

Az teýes hazban pad zekek, eg kemencze. Annak pituaraban eg öreg vas fazek.

Az legeniek hazaban eg cherepes pad zek, eg eczetes altalagh.

Az also eles hazban haro öreg hordo, neg kad, az egyk tellý toluual, ket vasas kerek, egj altalag, eg Dsza (*így, désza helyett*), ket molom keo keorül valo kereg, vgjan ott az haz alatt egj vasot molom keo. Az estalo allat eg gerendelj, az estaloban eg kad, Jazol, walu.

Az Zeker Zin allat eg vÿ malom keo eg kolja Derek ket kerekeuel, eg tar szeker, eg eokes (*így!*) zeker minden zerzamaual egjetében. Harom taljga malomlo es fwleleo, eg wiz kerek, ket bel kerek, eg Dezkas zan, mübe walo öreg feneo fak es chere Dezkak. Az wduaron eg wkeo katlanaba, az kutó eg vasas ueder, vgjan ot eg nağ tekeneo, az wduaron mübe walo fak. Az nyary hazban pad zekek. Az nağ Istalo vegibe feleol szan es kerek vagjon. Az Sos hazban darab Sok wadnak, vgjan ott az Istalo vegeben eg Zuzek wagion, szanto taljga ekesteol, abronczok, valuk, eppen. Haro hituan hordo, az egjkben musz wagjon, eg bokor hobzo, eg fődeles czeber. Wagjan ott az estalo hea müben walo fak dezkakal egjetemben, eg laÿtra hozu.

Az wduaró beleol az safranios kert zepen bewltetue es eppen, vgjan ot ket hal tarto, egj olay teoreo haza, eppen, minden kessegeuel. Azon belol az chür eppen az eo mogja zerent, abban wagjon zaz magjar kalongja buza, meg teob. Annak kertiben zena, vg mint ötöd fel öl az hoza, az zelessege harmadfel eol, az chür eleot eg malomhaz kiben eg foljo keo mind vasauual, minden zerzamaual. Az nağ Istalo hea vg mint harmad reze telj zenauual, tÿuk wagjon harmicz keteo, lud huzon öt, Recze tizenketteo, Galamb igaz eleg.

Az Eleten küül az azaloÿs ep. Az hağmas kert pwzta.

Ezek felet magā meg gondoluan eleozor az Vristennek hozank valo nağ kegjelmesseget, kegies inteset, es az Jambor vrainak fű keppen Kendj Sandor vramnak Inteset, kereset es Suliok vramet, vegezetre az eő magatis es az vetet veteseket egresteöÿ, kelementelkj hatarbelieket vg mint hatuan eg kevbeolel vetetet, az felet huzon ket vnő barmot es hat ökröt, Diznotes tartany walot tizen hatot adok aprokat, eg koczitis es ket louat.

Ez felet ket ladaba woltak leueley, kyket en eppen meg attam neki, az fületelky reziozag leueley küül, esmet ket szekrenÿel, kybe vagjon egjkben ket feualÿ, eg paplan, eg vizelt szoknÿa, tÿz abroz, öt lepedeo, ött kendeo kezkeneo aprostol.

Az masikban ket Derekalÿ es karpit, 3 rez gierttya tarto, eg kendeo kezkeneo.

Félbe hajtott íven írva. Kíüül: Az Zÿgetti Pal deak meg adott marhaya. A gr. Rhédei családnak a M. Nemzeti Múzeumban levő levéltárából.

Hradovay.

Divatárúszámla a XVII. századból. Laus Deo Anno 1667. Die 27. January Nagy Szombatban. Hôlgÿé Gaspárné Asszonyom ô Nga Vásároltatott Levaéné Asszonyom ô Kgme által in Anno 1666. úgy mint következik és Tartozik minekunk.

1 Végh Királÿszinő Bursétat	5//50
1 Egész motring Aranÿfonalat	2//40
1 lat ezóstgallonat	1//60
$\frac{1}{2}$ „ selÿmet	—//25
1668. Die 23. January Vetetet leány Altal 2 font finom szôrfonalat	
Per d. 2·25 = ...	4//50
Die 24 February ismet vett az leány 1 végh Fekete Bursétat	5//25
Die 13. Septembris Vett Levaéné Asszonyom Ismet 2 végh Bursetat	
C 3·25	10//50
3 Réf Sederies és Sarga Capicolt C 1·40 = ...	4//20
5 „ haÿszinő Félkoron rasat C —·40 = ...	2//—
15 Septembris Ismet Vett Lévaéné Asszonyom 7 Réf Auroraszinő	
Capicolt C = 1//40 = ...	9//80
1 Vegh Bursétat	5//25
2 $\frac{1}{4}$ latot Ezöst Gallonat C 1//50.	3//38
Summa f. fl. 54//63	

Anno 1668 Die 11 8-bris Ezen Auszug cûm defalcatione fl. 1 megh Fizetôdet.
Magnus Pal és Gerstenberg Adam mp.

(Erdetije a Magy. Nemz. Múzeum levéltárában.)

Indorsatuma a personalis kezeírásával: *Magnus Pál és Gerstenpergh Adam Extractussa.*

Eredeti formájában adjuk a számlát, de a vásárolt szövegetek meghatározni nem tudjuk. Jobban ismerjük a vevőt. Heölgyi Gáspár kir. személynök neje, szül. Boka Anna, ekkor már két eladó leány anyja, híres szépség volt, de még inkább kitünt jogtudása által. Peres ügyeit maga vezette, több aktája, replikája maradt, leveleit szép latinsággal írta. Ura halála után az új személyes Eszterházy Farkas neje lett. Maga a személyes emlékezetessé tette nevét szép ásványgyűjteményével, mely egészében a bécsi császári kincstárba került. Ő építette a nyitra-laszkári erősített kastélyt. A személyes nem azonos a báróságot nyert idősb H. Gáspárral, ennek neje Balassa Judit volt, ezzel a család fiágon megszakadt.

Ernyey József.

A trencsén-baáni várkastély leltára 1683. Recognoscallyuk tenore pstium hogy — vitezlő Corviny János úr, méltóságos és Magyarországhi fejedelem Kegyelmes urunk Bánj jóságának eddig való gondviselője Bánj kastélbul és hozzá való major háznak Pajtájából vittetetet el ez idei termésbeől való tiszta buzat met. Nro 23.

Ugjan ez idei való borsót met Nro. 20.

Panici (*köleskása*) met. 20.

Bor hordot Nro. 25.

Ket désa bronczat

Juhász juh gyapjat fontot Nro. 68.

Ket vékony morvaj fosztora való fonalat

Eoreögh fazókat Nro. 20.

Apro fazócskat Nro. 20.

Talat Nro. 5.

Serpenjeőt Nro. 3

kastélban leveő löveő szerszámot pedig meghatta emlétet Corvinj Ur, ugjmint malom feli való Bastjaban, két Taraczkot, egj sereghbontót, két karabin forma szakallost, egj paraszt szakallost, egj muskatat. Viztartto feli való Bastjaban egj mosar Taraczkot, egj forgo Taraczkot, két sereghbontot, négy szakallost, egj muskatert. Item Felsseő Bastjaban egj hérmondó Taraczkoczkot. Item kapuban egy mosar Agjucskat, Item az also bastjaban egj kerék nélkül való Taraczkocskat, szakallost ketőt.

Actum in Castello Baan die 2. 7bris 1683.

Michael Rudnyánszky Judlium Cottus Trench.

Andr. Vizsocsany Jur. Assessor Cottus ejusd.

Egykorú másolat a M. N. Múzeum levéltárában.

A baáni uradalmat régebben Ugrócz, majd Trencsén vára tartozékául tekintették, de bírták a Ludányiak, Kazayak is. A huszita harcokban megviselt ősi várat 1462-ben Magyar Balázs építette újra, Podmaniczkyak, Szapolyaiak bővítették. A romladozó épületet 1628-ban Illésházy Gáspár lebontotta és helyén az itt említett kisebb castellum munitum épült. 1660-ban Szelepchényi vette zálogba 15,000 tallérért és a szakolcai jezsuitáknak engedte át (1682.) Illésházy József csak 1729. szerezte vissza. Az itt említett Corviny János, Szelepchényi bizalmasa, volt császári kapitány, utóbb likavai várnagy 1695-ben. nemességét Liptómegyében hirdette ki.

Ernyey József.

Régi harangok Sárosmegyében.¹ *Abronsos.* A kicsi a következő felírással van ellátva: „*Fudit me Georgius Wierd in Epperies 1654 in honorem Dei*“.

Ádámfölde. A fa-haranglábon levő harangon: „IN HONOREM DEI FUDIT ME MATH. VLRICH IN EPERIES 1677. G. D. NICO. BORNEMISZA CVM SVA. CON. CLARA ZTANKAI FIERI CVSA, AD LAVDEM DEI“. — Súly körülbelül 1 métermázsa.

Alsósebes. A legnagyobb harangon: „*Regi saeculorum immortalis et invisibili soli Deo honor et gloria. Fudit me Martinus Italinski Leuschoviae.*“

¹ Az itt közölt feliratok nagyobb részben hibásak és hiányosak, de miután a felsorolt harangok a háború alatt majdnem mind megsemmisültek, a felsorolást közölni mégis szükségesnek tartottuk. Szerkesztő.

Conventus Sebesiensis Patrum Franciscanorum Reformatorum. Anno 1697“. — A másikon: „*In honorem S. Andreae transfudit me Eperiesini pro Eccla Sebesiensi 1769*“. — A harmadikon: „*Goss. Mich. Johann. M. Schneider in Cassau. 1625*“. — A negyediken: „*Haec campana curata in honorem S. Joann. Nepom. pro conventu Sebesiensi. a. 1750*“. — Két repedt kis harang. Az egyiken: „*Transfusa per Franc. Lecherer pro ven. Conventu Sebesiensi. a. 1801*“. A másikon: „*Refusa Eperiesini per Franc. Lecherer a. 1825. fieri curavit al. oppidum Sebes in. hon. S. Andreae*“.

Bajorvágása. A nagyobb kb. 2 q. 1780-ból származik. A középső kb. 1 1/2 q, 1648-ból való.

Baldzsvágás. A 250 kilogrammos harangon. „*Jesus Nasareus Rex Iudeorum Anno 1753*“. (Oldalain Jézus és Szűz Mária képe van. Alsó felírata: „*Gazparus Kramnitz coss. Mich. in Krompach*“.

Bertót. Az egyiken: „*Reffusa Eperiesini pro Eccla rom. cath. Bertotiensi sumptibus propriis. Reffusa Paul Schmitz et Franciscum Lecherer 1808*“. — A másodikon: „*Anno 1657. In honorem Dei fudit me Georgius Wierd. Eperiesini*“.

Berzevicze. A nagy harang súlya 10 mm., alsó átmérete: 1·2 m. hangja g moll. Felírata: „*Hoc opus Inclita Familia de, Berzevicze in Honorem et Gloriam Tibi Sacro Sancta Semperque Benedicta ac Individua Trinitas consecrat. Ah Domine esto Propitius Peccatori Poenitenti. Quis ut Deus, qui in altis habitat Virgo Immaculata Mater Dei. Saeculo Maior rupta 1838. refusa*“. — A koronája alatt: „*Goss Mich Laurentius Burger in Dopschau*“. — A kis harang súlya 1 q., átmérete: 68 cm. hangja c dur. Felírata: „*Per Illustris Generosus Dominus Michael Berzeviczy de Eadem Ecclesiarum Jnspector. Haance Campanam anno 1771. die 9. Augusti transfundi Curavit*“.

Bodonlaka. Felírása: „*In hon. S. Thadaei fieri curavit Thadaeus Zombory pro Bodonlaka 1753 anno*“.

Csendespatak. 1 1/2 q. súlyú harang felírata: „*Fudit me Eperiesini in honorem omnium sanctorum 1769*“.

Csérce. Felírás cyril betűkkel: „*Szej zvon vlijani vo Prjasevi inazval Pan Mariji Pokrovnej docerkvi csirszkej roku AaKε¹. Per Franciscum Lecherer*“

Csicsóka. A kisebbiknek felírata: „*IN HONOREM DEI FUDIT ME GEORGIUS WIERD IN EPERIES - 1 - 6 - 5 - 4*“. — A nagyobbik harang felírata: „*HAEC CAMPANA CZICZAV. FUSA IN GLÖ. DEI SUMPTI. DAN. BUGEL ANNO 1713*“.

Endreóka. Az egyiket 1663-ban öntötték Eperjesen, a másikat 1853-ban.

Eperjes. A Szent Miklós-templom harangjai. A legnagyobb harangon: „*Öntötte és felszerelte Thury János és fia Budapesten 1884. Szent Miklós neve és védelme alatt az Eperjesen 1766-ik évben készült nagy harangból a városi róm. kath. főegyház részére újra öntve 1884. évben*“. A legnagyobb harangtól balra esőn: „*Az 1749-től szolgált másod harang helyére. Annak értékéből. Az egyházi alap, az Eperjes városi kegyúri segélyéből a 106 éves együttes felszerelésével újonnan készült. A Szentháromság nevében. András apostol tiszteletére. A legnagyobb harangtól jobbra lévön: Jussu patronatus. Martino Hlavats ecclesiae praefecti munus obeunte alterum refusa.*

¹ Azaz 1825-ben.

MDCCCXXXI. Utána hosszabb felírás, mely szerint a harang a kolera elmúltára öntetett. Egy nagy harangon: „*Időt, vészt jelezve, sérvét értem részben, most újult erőben, élők és halottak üdvére az Úr nevét zengem. 1788—1887. Öntötte és felszerelte Thury János és fia Budapesten 1887.*” A torony északi oldalán lévő ablak előtti kis harangon: „*BEATI. MORTVI. QVI. IN. DOMINO. MORIUNTUR. APOC. 14. V. 13. PRO. LEGATO. COMISSARII. CAESARREO. BELLICIA. PHILIPPI. ET. CONSORTE. EIVS. PRO. AGONISANTIBVS. ERECTA. EPERIESINI (alatta) PRO CURANTE† SANCTI DISMAE. ET. SANCTAE BARBARAE. PERPETVIS FVSA VIENNAE. D: ANDREA TOPVS. PRO VRBE. HAC. D: BARONE A SVMERAV. SVB. M. IVDICATV. EMERICI SVABI SVB CONSVLATV NICO LADRAN TRIBVNO PETRO. . . . . NOVAK. PLEBANO. REVERENDO. P. STEPH. BAST. PRAEFCTO. ECCLESIAE. KELEMINY. NOTARIO CIVITATIS.* Ezzel a haranggal szemközt levő kis harangok: „*IESVS NASARENVS REX IUDEORVM 1788*” felírást viselnek.

Feketekút. A legkisebb körülbelül 50 kg-s, öntve volt 1776-ban Eperjesen. A középső circa 120 kg.-os, öntve volt 1776-ban Eperjesen Lecherer Ferenc által. A nagyobb circa 2 q. öntötte 1802-ben Eperjesen Lecherer Ferenc.

Felsőkánya. A legnagyobb, mely a rendelet értelmében meghagyatott az egyház szolgálatára — „*AD*1*7*4*4*DIZTV LA BAZVLY ZLOCKY PRE ZJASTEPSKY DAL ZROBITY TOT DZVN*ISVS CHR. RAD POHVALEN. Do cerkwi Sj. Jastrebskoj*”. — A középső, mely rekviráltatott: „*JcZ3*W. IMϕE*OCA*I*SINA*I*DUHA*SVANTEGO*BALCER RVGVTVLBLO FECIT ME*ZALOZSENIE SWIENTICH WIASTREM BIV PIETNIG CERKWIE*ZLA EHMVRA STANOWIANCZE BOGIEM ZIVIM I MATROM BOZSOM I SVENTIM MICHALEM*IDZ ZAS NAZADI DVANASTIM APOSTOLMI I STERIMI EVANGELISTI ITR ZIMA PATRIARCHI OD KOND WISLA AVNAS NIE BIWAJ NA NASZIM POLJU I ASTRAWSKIM NAWIEKJ WJEKOM AMEN**”. Legkisebb, melyet szintén elvittek: „*FVDIT*ME*GEORGIUS WIERD IN EPPERIES ANNO*1*6*4*5**”.

Felsősom. Az első harangon fent: „*Ad Ecclesiam Somensem C. N. V: Haec campana fusa in honorem Sancti Michaelis Archangeli*”, lent: „*Sub Michaelis Rojkovits. Anno 1777*”. A másodikon fent: „*Fusa Eperiesini per Paul Schmitz et Frantz Lecherer*”; lent ó-szláv szöveggel van felirat, melynek magyar fordítása: „*Ezen harang öntve Eperjesen a somi község rendelkezésére 1820 év március hava 28-án*”. A harmadikon fent: „*Fusa Eperiesini per F. Lecherer et P. Schmitz. 1835*”. lent ó-szláv szöveg, fordítása: „*A somi templomnak 1835. évben, János*”.

Gerla. Az egyiken: „*Fudit me Epperiessini pro Ecclesia Kerlahoviensi 1763*”. A másikon: „*Fusasum Eperiesini pro Ecclesiagreci ritus Kerlachoviensis in honorem Dei Anno 1773*”.

Gombosfalva. Az egyiken: „*Libera nos Domine Anno 1776. S Donate a fulgure et tempestate*”. A másikon: „*S. Maria A. Dom. 1746. immaculata concepta me resonare, succurre populo. Goss: Mich in Krompach Casparus Kramnitz*”.

Gombosszentgyörgy. Az egyiken: „*Sub. A. R. D. Stephano Podhurányi refusa in h. S. S. Trinitatis et S. Georgii 1741*”. A másikon: „*In teribus S. Trinitatis 1673*”.

Harapkó. A nagy harangon: „O rex gloriae veni cum pace Amen“ (Csinos betűk, majusculák, 0.95 cm. átmérővel bír. A körirat visszafelé van öntve, majusculákkal, évszám nélkül. Kora XIV. vagy XV. század?)

Hámbor. Nagy harangon: „Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango. In honorem sancti Martini fusa 1771. Refusa Cibinii 1873“. Díszítése feszület és a magyar korona. Szűz Mária a kis Jézussal.

Kis harangon: „Novitus fundi curavit Thomas Pondrák in Hamborg“. A fenti peremen: „Fudit Paulus Schmitz Eperiesini 1845.“

Hertnek. A nagy harang felirata: „Com. Sigis. Forgách De. Gymes. Iudex. Cur. Reg. S. C. M. Cons. Sup. Hung. Gen. Capit. Comit. Neogr. Sar. Et. Szab. Comes F. F. Ar. MDCXVII“.

Hosszúrét. Az egyiken: „In honorem S. Annae fieri curavit Aspremontana Comunitas Hosszurethensis. Eperiesini Anno Domini 1797“. A másikon: „In honorem Dei efudit me Georgius Wierd in Eperies Anno Domini 1645“.

Jákórésze. A kisebbik harangon: „Sancta Mater Dei ora pro nobis. Anno Domini 1719.“

Kajáta. A nagyharangon fent: „Phönix e busto surgo renovata vetusto et data sum curae Virgo Maria tuae anno 1781.“ Domborműve Patrona Hungariae.

A csengőn fent: „Transfusa sum Eperiesini per Franciscum Lecherer A. 1800.“, lent: „I-o fusa sum 1516.“ Domborműve Szt. István és Szűz Mária.

Kavicsos. A nagy harangon: „Pro Ecclesia Graeci Ritus Livoviensis per Paul Smicz et Franc Leherer.“

A középsőn: „Fudit me Georgius Vid¹ in Eperies Anno 1645.“

A kis harangon: „Haec Campana facta pro Pago Livó 1748.“

Kende. Az egyiken, mely 14 kg.-os: „Fusa Eperiesini per Franc Lecherer a. 1801“.

A másikon, mely 137 kg.-os: „IN HONOREM DEI FUDIT ME MATHIAS VLRICH IN EPERI. ANNO 1668. Az nehäy Bocsol s Eregbik Maklarij Andreas uram szerelmes gyermekij pinzbul Czinál Ez harang Az ő Édes Anyok az ki most a Kendi Gaspar uram házastársa A. 1608. M. D. 15. Liptai Barbara“.

Kiskereszt. Nagy harangon: „Jezus Nazarenus Rex Judaeorum. Anno 1793.“

Kisszilva. Az egyiken, mely körülbelül 1 q súlyú, 1769-ből való: „IN HONOREM S. MICHAELIS FIERI CURAVIT MICH. CSAPLIA PROPINATOR TERNIENSIS PRO ECCLESIA KIS SZILVIENSI 1769.“

Kőtelep. A legkisebben: „In Gottes Namen floß ich Georg Wierd goß mich Bartfeld, Anno MDCXXXVIII.“

Lívóhuta. Egy harangon: „Anno 1818 ab Augustino Kizsel“.

Lőfalu. A legnagyobb harangon: „Jesus Nazarenus Rex Judeorum Anno Domini 1762. Gasparus Kramnitz Goss Mich in Krompach“.

Lubotény. A nagyobbikon: „Fundit: Paulus Schmitz Eperiesini 1847. S. Floriane O. Pr. N.“ az egyik oldalon; a másikon: „S. Antone O. Pr. N.“

¹ Kétségkívül Wierd.

— Ex Materie Antiquarum Campanarum Ecc. Lyubotin. Die 13. Juni. 1846. fatali Incendio Solutarum“.

A kisebbiken: „Fudit Paulus Schmitz 1850. Sumptibus Comunitatis Lubotinensis 1850“.

Magas. Nagyharangon: „In honorem s. Elisabethae Vid Reg. huic eccles. Visokaensi patronae... CVRATA. ANO dni. M.D.C.C“.

Malczó. Az egyiken „Fudit me Epperiesini pro Ecclesia Malcoviensi Anno 1778.“ A másikon: „Fusa sum Epperiesini per Joan Leherer Anno 1774. in honorem Dei.“

Monyhád. A nagyobbikon: „Verbum Domini manet in aeternum Anno Domini 1612. Mar. Pel. Joan Plank.“

A kisebbiken: „Scta Trinitas miserere nobis 1756“ felírat.

Nagyvitéz. A kisebb alsó harangon: „1688“, alatta a felsőrészen nagybetűs körírat: „F. F. Gabriel Berthoty me resonante pia populo succurre Maria“. A harang felső részén és alsó peremén művészi kivitelű díszítmény van. A középen kereszt alatta két alakkal látható.

Orkuta. A nagyobbikon: „f. 1515 † o. rex gloriae veni, cum pace gótikus betűkkel, átmérője 0.79 m, magassága 0.50 m. A második harang átmérője 0.67 m, magassága 0.50 m. Mindkettőnek koronáját Márton János csinálta 1734-ben, tűz után.

Palocsa. A legnagyobbik 9 mázsa, felírata: „Ad Laudem Et Gloriam SSmae Trinitatis Beatae Virg. Mariae. S. Valenti. S. Michaelis Archang. S. Antonii De Padua. S. Josephi S. Angeli Cust. S. Joan. Nepom. Et OO. Sanctorum Honorem † Splis ac M: D: Michael Horváth Lib. B: De Palocsa cum Spli ac M: D: Conthorali Christina Perini Sumptib, suis erigi curavit Anno 1713“. Van rajta ezenkívül 2 címer és 3 kép. A középső 6½ mm, felírata: „Hoc opus curavit in gloriam omnipotentis Dei et honorem SS. Patronorum iunior Josephus L. B. Horváth de Palocsa. Fusa Sum Eperiesini per Joannem Lecherer.¹ A karimán ez áll: „Aes clama clarus vivat per saecula Gerus qui te largiori clangere fecit ope“. Év nincs jelezve.

Paloncza. „A legnagyobb harangon: Refusa in honorem Dei per Frantz Lecherer vox mea vox vitae voco vos ad sacra venite. Igne soluta fui sita. Fusa Eperiesini“.

A középsőn: „In fractis ex igne erepta aere et liberalitate patroni Baronis Andreae Horváth de Palotsay. Vero Purificatae Mariae Virginis honorem fusa extitit Loncko a: d. MDCCCXI“.

Poprádökrös. A kicsin: „Pro Ecclesia Graec. ritus Fusa sum Eperiesini Anno 1793“.

Pusztamező. „Pro Ecclesia Graeci Ritus Pusztamezőiensi an. 1830 refusa Eperiesini.“

Radoskő. A legnagyobb harangon a korona alatt: „Fudit me Paulus Schmitz Eperiesini 1842“. Az alsó pereme alatt pedig: „Curis et Sollicitudine A. R. D, Joan Burik Parochi Hradiskensis sub curatu . . . . . Joan Krizzan et Georg Lazorik“.

A középsőn: „Fudit me Georgius Wierd in Eperies Anno 1646“.

¹ A XVIII. sz. végéről való.

Ratvaj. Az egyiken: „In honorem B. M. V. Purificatae sub parocho Szentgyörgyensi Josepho Árvai“.

Roskovány. Nagyharang. Súlya 456 kg. Van kétsoros körirata. Felső sor: „G. Dom. D. Joh: Ste. Georgi: et Ladis. Roskoványi fieri curarunt 1632“. Az alsó sor: „Denuo industria Thomae et Alexandri Roskoványi refusa per Johannem Leherer Eperiesini 1763“.

A középső harang. Súlya 248 kg. Felirata: „Átöntötte Marhefka János 1904. Kis-Gejőcön“. Kis harang. Súlya 40 kg. Körirata: „Soli Deo gloria, Et habeo victoria“. Évszáma nincs. A negyedik harang felirata: „Augustinus a Roskovány episcopus Vacienensis fundi curavit 1858. Fudit Andreas Schaudt Pestini“.

Sárosújlak A második harangon: „Fudit me Math: Ulrich in Eperies Anno 1673. in honorem Dei“. A negyediken: „Refusa Eperiesini in honorem Dei A 1822“.

Siroka. A nagyharangon egysoros felső körirat: nagy betűkkel „CAMPANIS SIROKE FATO TRIBVS IGNE SOLVTIS TERNA EGO VIX MAGNE PONDERA SOLA FERRO“. Egysoros alsó körirat: „1773 die 8. Junii Eodem Ao Per Me Jo. Lecherer transfusa“.

Sósgyülvész. Az első 1454. évből, súlya 117 kg. A második 1644. évből. A harmadik 1825. évből.

Szánkó. A harmadik legkisebb 100 kg. súlyú harangon: „In honorem Dei fudit me Mathi¹ in Eperies 1670.“

Szentkereszt. Volt egy 640 kg-os nagy harangja eme felíráttal: „In honorem Dei transfusa sum Eperiesini pro Ecclesia Criszovianensi Anno 1788.“ Átmérője 105 cm. és magassága 80 cm. volt. Ez azonban az 1915. évi május 12-én dühöngött tűzvészben darabokra hasadt és darabjait a katonai kincstár az évi szeptember 17-én átvette.

Szinye. A nagyharang minden felírás nélkül való, de szép hangú és a XVIII. századból származik. A csengő felirata fent: „In honorem Jesu Nasareno, regi Judaeorum.“, lent: „Refusa Eperiesini pro eccl. cath. Szinyensi Anno 1830.“

Szinyefő. Az egyiken: „GEORG WIERD IN EPPERIES 1640 IN HONOREM. DEI. FUDIT. ME.“

A másikon: 1762. JESUS. NASARENUS. REX. IUDEORUM.

A harmadikon: „Pszalom 118. szlich 149. Perelivke † hlasz moj uszlisi Hoszpodi pomiloszti tvoei: Zaszusesztvujuscsoho dus pasztirja Petra Mraza. Nei Rencsisovu R. i. 1875. Inatoj csasz cercocnii gazdi: Andrej János, Ivanko Janko, Compely Eduárd kántor.

Szinyeuifalu. A nagyharangon fent: „Fusa sum Eperiesini per Ignatium Leherer et Paulum Schmitz 1796.“, lent: „Curavit Maria Genitrix filiusque Ladislaus Szinyei. Doctor Gentium et veritatis vivax Praeco Paulus oret pro iis.“ Domborműve Szt. Pál karddal.

A középharangon fent: „Jesus Nasareno rex Judaeorum.“, lent: „FUERUTAT (?). BŘS. EČL. ET DŇA BŘA GEORGEI. 1752.“(?)

A csengő fent: „Fudit Paul Schmitz Eperiesini 1840“ lent: „Jesus Nasareno rex Judaeorum.“

¹ Kétségtől így egészítendő ki: Matthias Ulrich...

Sztankóhermány. Az egyiken: „A: M: D. G. M. B. V. et S. E. 2. C. 18. F. N. † 1° 1875-^o Ref 2. 1866. alt Refusa.“

A másodikon: „Goss. Mich. Laurentius Burger in Dupshau. Tranfusa sumptibus Ecclesiae A. D. 1838 Dum annis 231 servisset. Vivos voco mortuos plango. Tonitrua Repello. Spes in Deo Reposita Habete Fidem Dei.“

A harmadikon: „Goss Mich Laurentius Burger Dupshau. A néhai tettés és vitézlet Péch-újfalusi Péchi Ferenc úr özvegye született Bereczky Borbála N. asszony fáradhatatlan ügyességének és vallásosságának emléke 1838-évről.“

Tótselymes. Az egyiken: „Grelivani v Tolcsemes za kuratora Durkócs Istvána i Malyik János richtara 1843.“

A másikon: „Prelivani v dome sanovneho pana Antola Jure 1843.“

Trocsány. A kisebbiken: „Sonet vox mea in auribus tuis 1678.“

Úszfalva. „In honorem Dei fudit me Mathias Ulrich in Eperies Anno 1666. Fieri fecit G. D. Stepha. Usz de Úszfalva.“ Et coniux eius nobi. Catharina Barna De Mellethe.

Venéce. Egy harangon: (súlya 80 font) „Curavit fieri ex Devotione Petrus Szidor ex Venecia pro Ecclesia Veneciensis in honorem S. S. Kozme et Damiani 1755.“ (Ezen harang egyik oldalán szent Miklós képe, másikon kereszt a felfeszített Krisztussal.)

Vörösvágás. Egyik harangján: „Georg Wierd Goss mich... 1638.“

Dr Janicsek József.

A „Lutheranus Róma“ harangjai. A nyiregyházai nagyharang 1802-ben öntetett Kassán. Súlya 2063 font volt. 1832-ben megrepedt, midőn is a repedés betömése által segítettek a bajon. Az egyház Ns. Szatmári Antal fülesdi harangöntőt bízta meg az öntéssel. Az új harangnak 24 mázsásnak kellett volna lennie. A szerződés értelmében a megrepedt harangot az öntő tartozott feldarabolni, míg a megkívántatott mennyiségű rezet és önt az Eklézsla; az egyéb materiálék, szerszámok és napszámosokat pedig az öntő tartozott adni. A munkateljesítmény ellenértékeül a harang minden fontjáért tíz ezüst krajcárt fizettek A harangöntő cautió fejében 300 pftot tett le.

Az egyesség szept. 1-én megköttetvén a harang szept. 12-én levétetett, midőn 20 mázsát és 16 fto nyomott.

A harangöntő — mint Nagy Sámuel írja töredék jegyzeteiben — a Bojtoson (Bujtos) a téglavetőházhoz közel tévé az előkészületeket, a harang formáját megcsinálta s szüntelen buzgón könyörgött tiszta, száraz időért. Szeptember 26-án éjtszaka 11 órakor megkezdődött a munka, a harang létre jött, de csak 19 mázsát és 67 fontot nyomott. Október 2-án húzatott fel a virágokkal koszorúzott harang zene mellett.

Ezen harangon a felírás a következő volt:

„Fieri curavit Eccl: Evang; Lutherana Nyiregyházaensis communibus sumtibus sub ministerio RR. DD. Johannis Schulek et Samuelis Nagy, inspectoratu Johannis Fedor“.

E felíráson alól e sorok voltak olvashatók:

„Neq Vaq VaM VIVo VIVos seD Con Vo Co VVLtVs“.

Legalól pedig:

„Opere Christiani Lebrecht Campanifusoris Cassoviae A. D. MDCCC 11“.

Az északi oldalon pedig:

„Újra öntetett 1833 Sz. Mih. hav. N. N. Kovács András Inspektor. N. Balla Sámuel Curator. T. T. Farbaký Dániel és Mikuss Sámuel prédikátorok idejökben“.

És ezen alól:

„Ns. Szatmári Antal fülesdi harangöntő által“. Ezen harang 70 évi szolgálat után 1903. évben újra lett öntve, midőn is új alakjában 16·80 métermázsát nyomott.

A nyíregyházi ev. templom főajtója felett a következő chronistichon volt olvasható: „Do M Vs orat Ion Is a Vtor Itate regls Ioseph I ab e Vange LICls e Xstr V Cta“.

A megaranyozott *rézkehelyre* a következők vannak vésve: „Martinus Vandlik curavit, pro Ecclesia Nyiregyház anno 1752 dic 20 Septembris“.

A betegek számára készült két *kehely* megaranyozott rézből, a következő felírással van ellátva: „Ecclesia Nyiregyh. 1802“. A *cinkanna*, 8 itcés, ily felírással: „A. N. Aug. V. tt. Nyiregyházi Ecclesia: Készítette 1795 die 20 Máji Debreczen“. A *kisebb kanna* cinből készült, 4 itcés, ugyanazon felírással.

Stoll Ernő.

Hírek a Vas megyei Múzeumból. A vidéki múzeumok közül aligha szenvedett egy is annyit a háború és a rákövetkező forradalmi idők alatt, mint épen a szombathelyi múzeum. Már a háború alatt összehordták egyes táruk anyagát és az így felszabadult termekben iskolákat helyeztek el. Szinte csodának mondható, hogy ilyen körülmények között az egyes gyűjteményeknek mégis csak kis hányada ment veszendőbe.

A forradalmak lezajlása után a Vas megyei Kultúregyesület, a múzeum tulajdonosa élére új vezetőség került, melynek legfőbb gondja volt a rendbehozatalát szorgalmazni. Kérelmükre a kultuszminiszterium alulírottat küldte ki a múzeum, elsősorban a régiségtár és a könyvtár rendbehozatalára.

Rövid idő alatt sikerült a néprajzi és a természetrajzi gyűjteményt, valamint a könyvtárt oly állapotba hozni, hogy ezeket a közönségnek megnyithattuk. Megjegyzendő azonban, hogy a néprajzi-tár és a természetrajzi-tár anyagából néhány tárgy annyira pusztulásnak indult, hogy azok megmentésére már gondolni sem lehetett, ezek tehát idővel pótolandók.

A képtár anyagát még 1918. őszén Budapestre szállították; az új felállításhoz most várjuk a Szépművészeti Múzeumban már összeállított anyag megérkezését.

A legnagyobb munkát a régiségtár rendezése adta, minthogy az egyes szakcsoportokban valóban értékes és pl. a praehistóriában meglepően gazdag anyag leltározatlanul és szakszerű elrendezés nélkül hevert a tárlókban, de főként a szekrények aljában.

Itt tehát a munkát a legelején kellett megfognunk. Leltároznunk, katalogizálnunk kellett az egész anyagot és teljsen újra szakszerűen feállítani. Ezt a munkát eleinte báró Miske Kálmánnal együtt végeztük, míg múlt év szeptemberétől kezdve értékes és nagy buzgalommal dolgozó munkatársat nyertünk Horváth Tibor Antal premontrei rendű kanonokban, akinek segítségével most már gyorsabb tempóban folytathattuk a fáradságos és nagy munkát igénylő leltározást és rendezést.

A vidéki múzeumokhoz mértén valóban gazdag kőtári anyag rendezését dr. Oroszlán Zoltán végezte, míg a numizmatikai gyűjtemény rendezését és feldolgozást dr. Alföldi András útbaigazítása alapján végeztük.

Ily módon sikerült elérni azt, hogy a régiségtár is teljesen rendezetten, már a jövő év tavaszán megnyitható lesz.

Az anyag kiállításában elsősorban a didaktikus szempontokat tartottuk szem előtt. Vidéki múzeumnak a helyi kultúra kifejezése és bemutatása mellett úgyis az a legfontosabb hivatása, hogy tanítson és neveljen. Nem elegendő az, ha a még műveltnek nevezhető látogató is egyszerűen látja a kiállított tárgyakat, ha a meglévő ismeretei között nem tud azoknak helyet adni. Elérhetjük azonban ezt az anyag fejlődést mutató és az egyes művelődési etappe-okat szorosan jellemző tárgyak sorozatos, illetőleg csoportos kiállításával.

Ezt kíséreltük meg tehát régiségtárunk rendezésénél is, amennyire azt nekünk az anyag bősége és a kiállításához szükséges férőhely megengedte.

Első sorban a praehistóriánál sikerült ezt elérnünk, minthogy ott a gyűjtemény gazdagsága valóban megengedte, hogy az anyagot kettős, tehát didaktikus és tudományos, szakszerű felállításban mutathassuk be. Szükségszerűen elláttuk a gyűjteményt egyúttal útmutató táblákkal, bőséges és mindenre kiterjedő felírásokkal és ahol szükséges volt, magyarázó ábrákkal is.

A ki nem állított anyagot is rendezetten helyeztük el a szekrények aljában, hogy szakemberek részére az is könnyen hozzáférhető legyen.

A rendezéssel kapcsolatban meg kell még említenünk azt is, hogy a művelődéstörténeti, egyház- és iparművészeti anyag részére még egy különálló termet rendeztünk be. Eszerint tehát a régiségtár anyaga a kőtárral együtt ezentúl 5 nagy helyiségben nyer elhelyezést.

Kőtári anyagunk szebb példányait, nevezetesen Jupiter és Minerva ülőszobrának torzóit, egy Nemezis oltárt, több feliratos oltárt és sírkövet a múzeumi épület előcsarnokában helyeztük el, miáltal azok is méltó elhelyezést nyertek, egyben pedig az épület díszére is válnak.

A múlt év szeptemberében báró Miske Kálmánnal együtt a Velem-szentvidi őstelepen három napos ásatást is végeztünk Török Mihály földjén 12 munkás segítségével. A feltárt árok hossza 23·8 m, szélessége 2·20 m volt, majd ehhez még egy toldást vettünk ugyanolyan szélességben és 10 m hosszúságban.

A rengeteg cseréptöredéken kívül az ásatás a következő eredménnyel végződött: 1. Kora vaskori bronzkés nyele. 2. La Tène kori vaskés. 3. Közép La Tène fibula töredék. 4. Gyalualakú csiszológő. 5. Örlőkö alsó része (La Tène kori). 6. Bronz fibula. 7. Kés (La Tène). 8. Vas kanalas fúró. 9. Ólom kerekecske. 10. Bronz díszbütyök. 11. Díszített bronzlemez. 12. Nyílhegyöntő minta *mindkét fele*. 13. Üvegkarperec töredék (La Tène). 14. Cyprusi típusú tű. 15. Fűzőtű. 16. 2 díszű. 17. *Bronznyíró (!)* 18. Certosa fibula töredéke. 19. Közép La Tène fibula. 20. Vasedény fogantyúja.

Az egyes típusokból előkerült leletek tehát megint csak azt bizonyítják, hogy Velem-szentvid állandóan lakott terület volt, melynek további feltárása még igen sok érdekes és talán hézagpótló leletet is ígér.

Dr. Tompa Ferencz.

IRODALOM.

Kuzsinszky Bálint: A Balaton környékének archaeológiája. Lelőhelyek és leletek. — Különlenyomat „A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei“ című mű III. kötet 1. részéből. (Budapest 1920.)

Kuzsinszky Bálint professzor könyve a Balaton körüli őskori, római és népvándorláskori leleteknek és lelőhelyeknek lehető legpontosabb összeállítása. Nagyon is szegényes régészet-topográfiai irodalmunknak éppen ezért fontos meggazdagodását jelenti e mű, melyben Kuzsinszky a Balaton környékére vonatkozó évtizedes tanulmányainak eredményeit foglalta össze.

A munka egy íves bevezetésből áll, melyben szerző összeállítja a Balaton környékének archaeológiai leleteire vonatkozó irodalmi műveket, valamint a rendszeres kutatások megindítóinak munkásságát és e munkálatok összes eredményeit. Sorban fölvonulnak előttünk mindazok, akik a Balaton régészeti emlékeiről valaha írtak, vagy ez emlékek föltárásával foglalkoztak.

Ezután következik 207 oldalon keresztül a lelőhelyek ismertetése és a leletek felsorolása. Az anyagnak annyira pontos és minden kis részletre kiterjedő összehordását találjuk meg a műben, hogy együtt valljuk a szerzővel: „Munkám egyelőre bezárja az elmúlt szép időket, melyeknek a Balaton archaeológiája annyit köszönhetett; amit ezután kezdünk, a jövőre tartozik.“

A Balaton környéke régészeti leleteinek leírását Siófoknál kezd meg, s azután délfelé haladva, Fenéknél átkerül a zalai partra s azután északi irányban járja körül a tavat, hogy leírását a Siófoktól északra levő Gamásza pusztán és Fokszabadinál végezze. A leírásoknál mindenekelőtt a lelőhely pontos ismertetését kapjuk, azután a leletek részletes felsorolása következik. E leírásoknál és felsorolásoknál figyelemre méltatja az írott följegyzéseket, azután néha meghallgatja a mende-mondákat, de legelső sorban a saját tapasztalataira támaszkodik.

A mű átolvasása után arra a meggyőződésre juthatunk, hogy Kuzsinszky professzort azok között, akik a Balaton régészeti leleteivel foglalkoztak, a legelső hely illeti meg. A meglevő 41 római kőemlékből 18-at ő publikált elsőnek; Gaal Gaszton értékes őskori gyűjteményét ő mutatja be először e művében. A Baglyashegy neolitikumi őstelepéről való leleteket, melyek Schuch Károly kéthelyi gyűjteményében vannak, ő írja le először tüzetesen. Balatonberénynek a hazai régészetben való jelentősége e művből tűnik ki elsőnek, ahol, éppen úgy mint Fenéken és Keszthelyen egymásmelletti, sőt egymásfölötti rétegekből az említettekkel teljesen azonos típusú őskori, római, és népvándorláskori leletek kerültek elő.

A leletek leírásánál számbavesz minden lényeges momentumot, a legapróbb kötőrmelék sem kerüli el figyelmét, mely a köeszközök készítése közben keletkezhetett a praehistorikus időkben.

Ez a munka tárja először föl a maga teljességében a Balaton körüli emberi kulturának ősi múltját s reméljük, hogy műve adatai alapján Kuzsinszky professzor

megírja majd a Balaton körüli emberi kultúra történetét is. Érdekes, hogy a zalai parton sűrűbbek a leletek, míg a somogyi parton aránylagosan ritkábbak, mutatva, hogy a régmúlt időkben, a zalai part volt a lakottabb része a Balaton környékének.

A neolithkortól kezdve, melynek emlékeit 10 lelőhely őrzi, megtaláljuk a rézkort (méltóan képviseli a keszthelyi Balaton Múzeumban őrzött balatongyöröki rézbalta), a bronzkort, melynek 50-nél több lelőhelye ismeretes, a La Tène-kort, mely gazdag lelettömegével méltóan képviseli a Kelta-korszakot, a római kort, melynek lelőhelyeinek száma másfélszáz körül jár s végül a népvándorlaskort, mely felől 18 lelőhely tanuskodik gazdag leletekkel.

A különböző korú lelőhelyek gyakran egymás tözsomszédságában, néha egymás fölött terültek el, bizonyosságául annak, hogy az egyszer elfoglalt lakásra és életre alkalmas helytől nem váltak meg az utódok.

A Balaton környékének, Balatonberényen kívül, melyről már fentebb szoltunk, a legfontosabb lelőhelye Fenékpusztá és Keszthely környéke. Őskori, római és népvándorlaskori leleteket találtak itt egymás mellett, melyek gazdag kulturcentrumot állítanak elénk. A fenéki táborhely, mely a későkori római telepek egyik legfontosabbika, a rómaiság kipusztulásának időpontjára nézve nyújt megbecsülhetetlen támpontokat, az itt előkerült gazdag leletek pedig igen fontos lakóhelyet sejtetnek. Nagy kár, hogy a Lipp Vilmos ásatásaiból előkerült anyag már rendezhetetlen össze-visszaságban került össze s így a leletek lelőhelyek szerinti elosztódásának és összefüggésének megállapítása ma jóformán lehetetlen.

A könyvhöz két index készült. Az első a lelőhelyek jegyzékét tartalmazza járasonként és megyénként csoportosítva, a második a leleteket állítja össze a legpontosabban minőség, anyag és cél szerint.

A könyv mint már mondtuk, lelőhely- és lelet-topographiában oly szegény régészeti irodalmunknak határozott nagy nyeresége. Egyszersmind példa arra nézve, hogyan kellene megcsonkított hazánk megmaradt részeit hasonlólag feldolgozni. Reméljük, hogy az utóbbi időben talpra állásának annyi jelét adó magyar régészet vezetőinek figyelme rá fog terelődni Kuzsinszky professzor műve nyomán tudományunk ez oly fontos és annyira időszerű feladatára is.

—n —n.

Hekler Antal: A klasszicizmus jelentősége és térfoglalása az ókori művészetben (Budapest, 1921. A Budavári Tudományos Társaság kiadása.).

A barokk, a rokokó, a klasszicizmus, mint korszak megjelölő kifejezések, az újabbskori művészettörténeti irodalom terminológiájába tartoznak. Az összehasonlító művészettörténeti kutatás azonban már régebben észrevette, hogy az antik művészet fejlődésében is találunk hasonló stilstörekvéseket és művészeti jelenségeket. Megkülönböztethetünk hellenisztikus barokkot és rokokót, s Augustus korabeli klasszicizmust. S jellemző, hogy ezeknek a stilusoknak és törekvéseknek az előbbiektől erősen elütő irányát a korabeli művészeti irodalom is észrevette s pl. a klasszicista Vitruvius és Plinius szertelenséggel vádolja, illetőleg hallgatással mellőzi az antik barokk-művészet emlékeit.

Hekler Antal, kinek neve e folyóirat olvasói előtt is ismeretes régebben itt megjelent eredeti tanulmányai s a külföldi művészettörténeti kutatások eredményeinek finoman boncolgató kritikai összefoglalásai miatt, a M. Tudományos Akadémiában tartott székfoglaló előadása tárgyául választotta az antik művészettörténet egyik legérdekesebb fejezetét: a klasszicizmust. Az írott följegyzések s az emlékek teljes sorozatának legalaposabb ismeretével s a történeti hatások és stilusbeli összefüggések világos átértésével és megértésével adja elénk az ókori klasszicizmus eredetének, jelentőségé-

nek, térfoglalásának és történetének sokban vitás kérdését, amely Hekler mélyen járó, finom elmeéllal megírt tanulmánya után épen a vitás pontokban nyerte a legalaposabb, minden kétséget kizáró megvilágítást.

A klasszicizmust mesterien jellemzi: „A klasszicista művészet a legnagyobb mértékben tudatos. A művészeket nem érzések és látások, hanem mérlegelések és megfontolások vezetik. Számítón eklektikus alkotásaik élvezete tudást, ismeretet föltételez, mely a szemlélőt a múlthoz való alkalmazkodás fokának és értékének megítélésére képesíti.” Azután rátér a klasszicizmus eredetének kérdésére. Bebizonyítja, hogy az ókori klasszicizmusnak forrásvidéke nem volt Pergamon s általában Kis-Ázsia. Igaz ugyan, hogy a Ptolemaiosok, Attalosok kulturpolitikájának, művészet- és tudománypártolásának volt bizonyos klasszicizáló zamatja, mert mindenben keresték a kapcsolatot a görögség fénykorával, melynek méltó örököseiként akartak feltűnni. Ámde azok az emlékek, amelyekkel épen ezt a törekvésüket akarták szimbolizálni s amelyek a nagy, V. századból való mesterek eredeti művei után készültek az ő egyenes megrendelésükre, korántsem pusztán másolatok. Az ő művészeik nem tudták mentesíteni magukat a hellenizmus levegőjétől s csak a témát veszik a „nagy” művészetből, de a vett tárgy kezükben tipikus barokkalkotássá lett, mely felfogásával, formakezelésével és festőiségével egyenesen ellentmondás a klasszikus-kori művészet elveivel szemben. Így tehát nem lehet a klasszicizmus eredő helyét Kis-Ázsiában keresnünk, hanem annak forrásvidéke maga a konzervatív görög anyaföld, maga Athén.

Athénben a Kr. e. II. századtól kezdve újra föllendül az irodalmi s általában művészeti élet. Sok új és hazájának becsületet szerző művész neve maradt reánk e korból. Athén — politikai elerőtlenedése mellett is, — ismét szellemi központ lett s a világ új urai, a római gyűjtők is mind gyakrabban keresik föl igényeikkel az athéni piacot. Új megrendelések mellett főként a klasszikus művészet emlékei iránt volt nagy a kereslet s hihető, hogy épen ez a kereslet vitte az athéni mestereket a régebbi remekük gyakoribb, lehetően tökéletes másolására. Ez vezet a klasszicizmus felé, melyet teljessé Athén virágzó műhelyei érlelnek a Kr. e. I. században s vele Athén újra vezető lesz e téren s még Kr. e. 50 körül is a művészi termelés központja. A klasszicizmus emlékeit ekkor még Athén exportálja Rómába, hol csak a Kr. e. I. század második felében telepednek le nagyobb számban az athéni klasszicisztikus iskolák mesterei.

S itt Hekler erősen támadja és hathatós példák egész sorával cáfolja azt a felfogást, „mely a klasszicisztikus irányt genetikailag a római szellemalkattal hozza összefüggésbe”. A hellenisztikus izlés éppen úgy úrrá lett a maga idejében a lelkeken Rómában, mint a világ bármely részében s ezzel az izléssel szemben eleinte nem igen érhetett el a klasszicizmus gyors győzelmet. Tulajdonképpen csak Augustus idejében jut diadalra, aki, mint a maga céljaival megegyezőt, erőteljesen pártfogásába veszi az új irányt, mely úgy irodalmi, mint művészeti megnyilvánulásában a legjobban „ki tudta fejezni korának és népének lelkét”. Róma ettől kezdve művészeti téren is diktátorrá lett: diktálta a klasszicizmust, mely az augusztusi korszak pártfogása mellett a Rómában dolgozó görög mesterek révén lett igazán naggyá: római nemzeti művészetté. Az Ara pacis, a korai császárkor arcképszoobrai is görög mesterek kezétől származtak s bennük a klasszikus görög művészi kultúrának mintegy új életre támasztásával és terjesztésével Róma „világtörténeti hivatást teljesített”.

Augustus halála után a klasszicizmus megszűnik a művészetben irányadó szerepet vinni, de vele együtt Róma elveszti a művészet terén diktátorságát. A Flaviusok idejében ismét a hellenisztikus irány és izlés jut szóhoz, melyet még Hadrianusnak a klasszicizmus felé hajló izlése sem tud tartósan elfojtani. Emellett a művészi élet

irányításában Kelet ismét szót kér s a vezetés lassan-lassan az ő kezébe kerül. A kariai Aphrodisias és a szíriai Antiochia lesznek az új művészi irány székhelyeivé, a Kr. u. II. század végétől kezdve pedig teljesen Kis-Ázsia és Szíria veszik át a vezetőszerepet. A régi hellenisztikus hagyományokat értékesítő Kelet érleli ki „a keleti népek lélekalkatának részvételével azt az új művészi felfogást“, mely — más irányokkal kereszteződve — nagy és maradandó hatással volt az ókeresztény, a bizánci, sőt az izlám művészetre.

Ez a gondolatmenete Hekler tanulmányának, mely elsősorban is történeti látásának mélyreható erejével tűnik ki. Adatait és állításait az alapos jegyzetek egész tömegével erősíti és bizonyítja, amelyek a tárgyalt kérdésnek a legteljesebb mértékben való áttekintését teszik lehetővé. Hekler tanulmánya kivételes dísz az ókori művészettörténetre vonatkozó amúgy sem nagy irodalmunknak.

Oroszlán Zoltán.

Hillebrand Jenő és Bella Lajos: Az őskor embere és kultúrája. Különös tekintettel hazánkra. Lenhossék Mihály előszavával. Budapest, 1921. Pantheon kiadás.

Az őskor története és kultúrája iránt érdeklődők tábora bizonyára nagy örömmel fogadta ezt a művet, mely a Pantheon életrevaló vállalatának kiadásában megajándékozta a magyar olvasóközönséget az emberiség e leghosszabb tartamú korszakának pontos, minden ízében alapos összefoglalásával. A munka már régen megért a megírásra. Hazánknak a vonatkozó gazdag leletanyagból fogva, mely leletek irodalmi feldolgozásban is ismereteseek, a praehistóriában elfoglalt kiváltságos helyzete a külföld előtt is régtől ismeretes, azonban csak olyanok vállalkozhattak a magyarországi praehisztórikus idők történetének megírására, akik teljesen járatosak a gazdag leletanyagban s abból egy aránylag rövid összefoglalás keretében, egy egységes fejlődéstörténetet tudtak az olvasó elé tárni.

Hillebrand Jenőben és Bella Lajosban méltó munkásokat kapott a nagy feladat. Mindakettőnek neve becsült a haza határain túl is, irodalmi munkásságuk és e tudományokban elért sikereik miatt. Hozzájuk harmadiknak Lenhossék Mihály csatlakozott, ki lendületes hangú bevezetést írt a műhöz, a feladat nagyságát s az íratlan idők embereire vonatkozó kutatások fontosságát hangsúlyozva. Bevezetéséből, mint a praehistoria tanúsága, szomorú jelenünkre vigasztként csendül ki, hogy: „Magyarország nemcsak földrajzi és gazdasági, hanem kulturális szempontból is egységes egész, amelynek határait a természet jelölte ki. A természet szava pedig erősebb minden földi hatalomnál.“

A szakirodalom és a leletanyag teljes ismeretével felszerelve a nagy feladatot olyképen osztották fel maguk között, hogy Hillebrand az őskor (Bella Lajos kitűnő magyar kifejezése a palaeolithicum lefordítására) történetét, Bella pedig a többi praehisztórikus korok embereinek és kultúrájának ismertetését adja.

Hillebrand az őskorszak embereire vonatkozó kutatások történetének előadásával kezdi a könyvet s a különböző tanokat és tévedéseket oly vonzóan ismerteti, hogy sehol sem lesz előadása érdektelen avagy száraz. Azután az első embertípusok maradványainak kritikai ismertetését kapjuk. Hillebrand teljesen Boulet oldalára áll abban a ma már eldöntöttnek tekinthető kérdésben, hogy a Homo primigénus (a neandervölgyi, krapinai stb. embermaradványok) föltétlenül külön emberfajtnak minősítendő, mely a moustérien (jégkorszak) időszak végén teljesen kihalván, a helyét a valószínűleg más földrésről idevetődött Homo sapiens fossilis típus foglalta el az aurignacien időszak elején. Ennek a típusnak helyfoglalása végleges, mert ennek utódait kell a mai emberfajtákban látnunk. Azután az őskor különböző korszakaival foglalkozik, s feltárja mindnél az életkörülményeket (klíma, flóra és fauna) s ismerteti az előforduló eszköz-típusokat. Így előadásában minden korszak áttekinthető és világos képben áll előttünk. Érdekesekek azok a fejezetek, amelyek az ősemléknek már a legrégebbi időkben megnyilvánuló művészi hajlamát s ennek a hajlandóságnak eredményeit: a franciaországi és spanyolországi barlang-festményeket mutatják be. Úgy ezek, mint az u. n. festett kavicsoknak

betűformákban jelentkező rajzmintái ősi kultusznak a megnyilvánulásai. E korszaknak legjelentősebb találmánya volt az emberiség fejlődésére nézve a tűz feltalálása s ugyan-csak e korszak végén már megtaláljuk a temetés és pedig a kuporodó formában való temetés első példáit is. (Magától értetődik, hogy a könyvben kimutatott tudományos eredmények csak Európára nézve irányadók; a többi világrészekben az e nemű kutatások még a kezdet kezdetén állanak ahhoz, hogy eredményeiket összefoglalni érdemes volna.)

A neolithicumtól kezdve Bella Lajos veszi át a kalauz szerepét s ami rögtön szemünkbe tűnik s amiért Bella Lajost külön is dicséret illeti, az a zamatossá, tiszta magyarság, mely írásán végig előtűnik s amelyben több rosszul hangzó, németből szószerint lefordított szakkifejezést sikerrel próbál megmagyarosítani.

A neolithicum általános fejlődése szempontjából bennünket legjobban érdekelnek azok a következtetések, melyek Tokaj vidékéhez fűződnek. Hatalmas gócpontot kell ott látnunk, mely obsidiánnal és tűzkövel messzi vidékek lakóit ellátta s így épen nem csodálható, ha a nagy forgalom és sűrű látogatottság mellett az agyagművesség is erősen fellendült. Itt Bella polemiába bocsátkozik Hoernesszel s kimutatja, hogy az utóbbinak a kámaresi vázák és a felsőmagyarországi baradla edények közötti rokonságról szóló tana oda módosítandó, hogy a magyar földön készült edények időrendi elsőbbsége bizonyosra vehető.

A könyv egyik legfontosabb fejezete kétségtől az, amely az aeneolithicumról, a rézkorról szól. S itt Bella Lajos csatlakozik Pulszky Ferenc véleményéhez, ki a rézkornak a kő és bronzkorszakok közé beiktatása érdekében erősen sikra szállt a „Magyarország archaológiája“ című 1897-ben megjelent nagy művében, azt állítván egyszersmind, hogy a kérdést elsősorban hazánk földjének kell megoldania, mely Európában vezet ilyenmű leleteivel. Bella is hazánkat teszi meg az európai rézkor egyik főhelyévé s különösen értékesek az utóbbi három évben Bodrogkeresztúron lefolyt rézkori temetőt feltáró nemzeti múzeumi ásatások, melyeknek gazdag és értékes eredményeiről e könyvben nyerünk először rövid ismertetést.

A bronzkor keletkezésére és elterjedésére vonatkozólag kultúrcentrum föltételezését, honnan a bronz ismerete egységesen terjedt volna szét Európában, Bella elveti. Szerinte a bronzot a különböző vidékek lakossága egymástól teljesen függetlenül találta föl.

A bronzkornak, egyebek között, megvan ismét egy magyar földön levő nevezetessége és pedig Velemszentvidnek, mint bronzműhely-központnak a szereplése. Van okunk föltételezni, hogy ennek a műhelyközpontnak messze terjedő jelentősége volt. Amíg az e korra tipusos köpüs balták közül hazánk területén csak az egyfüles fajta ismeretes, addig Szentviden találtunk kétfülű darabokat is, melyeket nyilvánvalóan exportra készítettek. E korszakban az eszközöknek a sokféle rendeltetés szerint való kialakulása már teljesen végbement s még az azonos rendeltetésű eszközöknél is több-fajta különböztethető meg világosan.

A vaskorszak, melynek kezdete egyszersmind nagy népmozgalmaknak is kezdete (pld. népvándorlás) hazánk területén Kr. e. 1000 táján kezdődhetett s körülbelül a Kr. e. V. században jut teljes diadalra, kiszorítva a bronzot. A vaskultúra vezérei nálunk a kelták. A hallstatti korszak megismerésére sokkal szebb anyagot szolgáltat hazánk földje, mint maga a nevet adó hely, és pedig nemcsak Dunántúl, hanem a Tisza mentén is, amely körülményre Bella igen nyomatékosan fölhívja ősrégészeink figyelmét.

Nevezetesen ez utóbbi területről ismételtelen kerültek elő Villanova típusú edények melyek e korra jellegzetesek, ilyeneket pedig Dunántúl sohasem találtak. Fontos szerepet vitt hazánk az ötvösművészet terén s e korból származó arany-ezüst leleteink vetekednek a másutt találtakkal. A hallstatti kort a La Tène váltja föl. E korból származik a szalacscai híres pénzverő műhely, mely páratlanul áll a maga nemében.

Minden egyes korszakot bemutatóan jellemez, rámutatván a legkisebb változásra is, melyet az előbbi kor tipikus sajátosságaival szemben a különböző eszköz- és fegyvertípusok mutatnak. Előadása azonban sehol sem unalmas, hanem végig könnyen élvezhető.

Két derék tudósunk nagy munkát végzett, amikor megírták „magyar nyelven és magyar meglátással az íratlan idők emberéről és kultúrájáról” szóló munkájukat. Akik a magyar ősrégészet mai álláspontjáról egységes és teljes képet óhajtanak nyerni, azok nem nélkülözhetik e művet, mely határkövet jelent a praehistorikus idők történetét tárgyaló magyarnyelvű irodalomban.

—n —n.

Hekler Antal: Pheidias művészete. (A Művészeti Pantheon 1. kötete. Budapest, 1922., a Pantheon Irodalmi Intézet kiadása.)

Az ókori művészettörténeti kutatás legnehezebb feladatai közé tartozik a nagy művészegyeniségek életének és teljes oeuvrejének monographikus formában való feldolgozása. Míg az újabb, kereszténykori művészettörténet a harmadrangú művészekre nézve is többnyire bőszeges életrajzi adatokra s a hiteles művek egész sorára támaszkodhatik ily monographiák írásánál, addig az ókori művészettörténetben a művészek életéről legtöbbször csak igen gyér számú s egymásnak sokszor és sokban ellentmondó irodalmi adatból, műveikről pedig csak hiányos, az eredeti fölfogását sokszor meghamisító másolatból, és szűkszavú, vagy a lelkesedés kifejezéseinél egyebet nem tartalmazó leírásokból szerezhetünk tudomást.

Az ókornak, de minden időknek is egyik legnagyobb szobrászgenieje: Pheidias volt, s az ő életét is mindössze néhány túlságosan rövidszavú, egymásnak gyakran ellentmondó írott forrásból ismerjük. legnagyobb híré remekeit pedig csak Pausanias leírásából és igen-igen szegényes római másolatokból. Elképzelhető tehát a nehézség, mellyel számolnunk kell, ha Pheidias életét s ennek az életnek eredményeit akarjuk a maga egészében összefoglalni. Erre a munkára vállalkozott az újonnan megindult és Petrovics Elek szerkesztésében megjelenő „Művészeti Pantheon” című sorozat első kötetében Hekler Antal egyetemi professzor, az ókori művészettörténeti kutatásnak külföldön is elismert tekintélyű művelője. Könyvében a legteljesebb összefoglalását kapjuk a Pheidias életére vonatkozó följegyzéseknek, átszűrve a philologiai és művészettörténeti kritika retortáján, másfelől a ma rendelkezésre álló emléktanyagból biztos szemmel, éles ítélettel, finom elmeéllel választja ki a Pheidiasra valló műveket s rekonstruálja és méltatja Pheidiasnak a legcsodálatosabb görög templom, az athéni Parthenon szobrászi díszítésében vállalt szerepét.

A könyv a Perikles-kori Athén csillogó, pezsgő, folytonos tettvágytól sarkalt életének leírásánál kezdődik. Az Akropolis újjáépítésére elrendelt munkálatokban együtt találjuk a görög művészvilágnak színe-javát. Perikles kitüntető barátsága, de meg azideig elért szobrászi sikerei is Pheidias tette meg — Plutarchos szerint — az Akropolison folyó összes munkálatok főfelügyelőjévé és vezetőjévé. Pheidias akkor már életének több nagy dicsőséget szerző művére tekinthetett vissza: készen állt már a delphii fogadalmi emlék, az Athéna Lemnia és az Athena Promachos. A munkát egészen Kr. e. 432-ig folytatja Pheidias Athénben, de ekkor a Perikles elleni lappangva terjedő gyűlölet őt, a hű és kitüntetett barátot éri utól teljes súlyával, s Pheidias elefántcsont-sikkasztás miatt száműzésre ítélik. Az ekkor már az 50-es éveken jóval túllévő mester Elisben talál menedéket s ott folytatja munkásságát, melynek az olympiai Zeus szobor, az Aphrodite — Uránia és az „Anadumenos” bronzszobra a kiemelkedő állomásai. Kr. e. 420 körül, midőn Elis és Athén szövetségre lépnek, indul meg ellene a második végzetes kimenetelű per, melynek következtében Pheidias börtönben végezte életét.

Hekler összefoglalásában a Pheidiasra vonatkozó s egymásnak sokszor ellentmondó irodalmi hagyományok, a legújabb kutatások felhasználásával így lesznek egységes képet adó életregényé.

Azután műveivel foglalkozik behatóan. Ismerteti Pheidiasnak teljes munkásságát s elsősorban vallásos tárgyú szobrait sorolja föl s jellemzi nagy alapossággal. Pheidias elsősorban a vallásos szobrászatnak volt a legnagyobb mestere, kinek isteneszményei — Quintilianus szerint — „a hagyomány által megszentelt vallásnak új tartalmat adtak, annyira megközelítette bennük a művészi alkotás az Istenek fenségét“. Legnagyszerűbb, legjobban dícsért műve az Athena Parthenosnak a Parthenon belsejében felállított hatalmas aranyelefántcsont szobra, mely a rajta előmlő, elragadó vallásos ihlet mellett a görögség győzelmes faji öntudatát, kulturális és erkölcsi fölényét is szimbolizálta. Szerencsénkre annyi, bár különböző jellegű másolatban maradt meg, hogy Pausanias leírásával egybevetve, belőlük rekonstruálhatjuk e nagy művet. Másik remeke, az Olympiában felállított hasonló anyagú, kolosszális méretű Zeus szobra azonban mindössze Pausanias leírásában és Hadrianus korabeli elisi éremképeken maradt ránk. Zeus fejében új Zeus típust teremtett Pheidias, melynek azonban, ellentétben az Athéna Parthenos típusának évszázadokra terjedő hatásával, a Zeuseszmény további fejlődésére alig-alig volt befolyása. Az öntudatos erőt és a félelmetes komolyságot kifejező Otricoli-típus kiszorítja a Pheidias-féle szelid komolyság és nyugalom Zeusát.

Az Athéna Parthenos és az olympiai Zeus, mint Pheidiasnak írott források tanúságával is hitelesített emlékei, kiinduló pontjai a mesterre vonatkozó kutatásoknak. De emléktanyagunkban egyéb szobrokat is őrzünk, melyek Pheidias eredeti alkotásainak szegényes másolataiként jutottak reánk. Az éremképeken ránkmaradt Athéna Promachos és a Furtwängler fölismerte Athena Lemnia a Pheidias életére vonatkozó kevés számú feljegyzéseinkben is szerepelnek. A Tiberisből előkerült Apollo (Róma, Nemzeti Múzeum), a drezdai Zeus, a chercheli Demeter, Persephone (Róma, Villa Albani), az athéni Nemzeti Múzeumban őrzött eleusisi relief mind megőriztek valamit abból a geniebből, mely Pheidias alkotóképességének tulajdona volt s amelyet a másolók többé-kevésbbé ügyetlen keze sem ölhetett ki a művekből végérvényesen.

A művészi alkotóképességének teljében levő Pheidias 450 körül elnyerte Periklestől az Akropolison meginduló építészeti és szobrászati munkák főfelügyeletét és irányítását. Ezekből a munkálatokból a legrandiózusabb feladatot a Parthenon szobrászi díszítése róttta Pheidiasra. A 92 metopé (1·20×1·27 cm.), a 160 m. hcsszú, 1 m. magas fríz, s a csaknem kétszeres életnagyságú szobrokkal megtöltött oromcsoportok (mag.: 3·46 m. szél.: 28·35 m., mélység: 0·95 m.) megkomponálása a leglángeszűbb művész alkotóerejét s képzeletét is kemény próbára tették volna. Az egész mű elkészítésére 16 évre volt szüksége úgy, hogy jól jegyzi meg Plutarchos: „a Pheidias vezetése alatt készült remekművek szépségénél csak a gyorsaság volt csodálatosabb, mellyel elkészültek“.

A Parthenon szobordíszai közül időrendben elsőnek a 92 metopé készült el. A gigaszok és istenek, a görögök és amazonok küzdelmeit, a kentaurcsatákat s az Erechtheus mondakör képeit ábrázoló metopékon erős stílusbeli ingadozásokat és befogásbeli különbözőségeket észlelhetünk, melyeknek természetes magyarázata, hogy Pheidiasnak számos tanítványa vett részt a munkában, akik különböző iskolákban tanulva és eltérő képességekkel fölruházva bizonytalanul alkalmazkodtak a mester koncepcióihoz. Az agyagmintákat (typos) a mester készítette s ezeket az „agalmatopoiói“, a tanítványok faragták márványba. Pheidias lángelméjét és föltaláló erejét legteljesebben a déli oldal 24 kentaurmetopéján ismerhetjük meg. Bámulatraméltó leleménnyel s invenciózus gazdagsággal oldja meg a mindig ismétlődő páros küzdelmek feldolgozását, úgy, hogy mindig újabb és újabb motívumok teszik változatossá a kentaurok és lapithák

küzdelmeit. A metopék leglényegesebb művészi sajátossága: a koncepció változatossága. Pheidias legegységesebb sajátja, mely ma is a British Múzeumban elhelyezett metopékon a legjobban megfogja a szemlélőt, eredeti helyzetükben, a templom magasában pedig ellenállhatatlan erővel ragadták el a nézőket a színezés és a magasság által enyhítve a most nagyon is észrevehető stílusbeli különbségeket.

A frízen már teljes a Pheidias-iskola stílusfegyelme. Munkatársai, kik között Alkamanest és Agorakritost is sejtjük, már teljesen beleolvadva stílusbelileg is a mester szellemébe, faragják márványba Pheidias hatalmas kompozícióját. A Panathénai ünnepélyét látjuk a frízen, a nagy ünnepet, melyen felvonul előttünk a színe-virága, aprajagya a hatalmas Athénnek. S Pheidiasnak ez a műve az athéni népnek elévülhetetlen, páratlan jellemző erővel bíró emléke maradt. „Nem egyéneket ábrázolt a művész, hanem a típus tisztult szépségének megannyi jellemző változatát“. Emellett az egészet megváltozhatatlan szerkezeti egység foglalja egybe. Mindegyik részlet a maga helyén van s a legcsekélyebb szétbontás a mű egységének rovására menne. A nyugati homlokzaton rendezkedő menet a déli és északi oldalon két egymásnak teljesen megfelelő alakulatban fölfejlődve vonul előre a keleti homlokzat felé, hol a vallásos cselekmény magja, a peplos átadása történik az istenek jelenlétében. Az egyszerűen, szertartásmentesen, közvetlenséggel szemlélődő isteneknek testalkatukkal, tartásukkal, mozdulatukkal és külső habitusukkal egyénenként történő jellemzése Pheidias koncepciójának nagyszerűségére vall. S a menetben résztvevők jellemzése is a legcsodálatraméltóbb egyénítő erővel történik. Az Athén előkelő családtagjaiból való friss, fiatal leányok, a lényükön előmlő leányos szemérem és előkelő tartózkodás kifejezésével, a nyugtalanító, néhol kitörni akaró áldozatra szánt barmokat erőteljesen, ügyesen féken tartó ifjak, a hangszerükkel lépkedő zenészek, a menet ünnepi izgalmában fiatalos ruganyossággal mozgó öregek és vének, a vágató négyesfogatok a kocsikról föl-leszökkenő harcosokkal (apobatesekkel), a menet fénypontja, Athén büszkesége: a hosszú sorban vágató lovasok, mind a legkiválóbb jellemző erővel megfaragva egységes hatalmas menetté forrnak össze. Különösen a lovasok és lovak alakjaiban annyi friss színt, ötletet, mozgalmasságot, változatosságot és természetességet találunk, hogy a hosszú sor sehol sem válik unalmassá vagy nehézkessé.

Az oromcsoportok még a fríznél is jobban mutatják a koncepciónak, a lázas teremtő erőnek, a stílusnak fokozatos fejlődését és meggazdagodását. Bár a csoportok teljes elhelyezésének csupán fogyatékos későkori rajzát bírjuk, s a szobroknak alig a fele jutott reánk erősen megviselt állapotban, még így megcsonkultan is határjelző állomások a görög művészet történetében. Anélkül, hogy az oromcsoportok belső szerkezetével és megmaradt részeinek jellemzésével foglalkozni megkísérelnők, csak utalunk a könyv azon helyeire, hol Theseus-Dionysos szobrát, Aphrodite-Dione csoportját, a Seléné fogatából megmaradt lófej mesteri jellemzéseit kapjuk. Ma szobrokat leírni, s már e leírással jellemezni nálunk kevesen tudnak úgy, mint Hekler, ki kifejezéseinek választékos odaillőségével, a szavakba foglalt jellemző erővel, a leírásnak a tárgyhoz szabott pontosságával méltó pendantját adja a márványba faragott mesterműnek — szavakban.

A stíluskritikai leírások végső következtetéseképpen Hekler kétségtelennek tartja, hogy a koncepcióknak és formakezelésnek nyomról-nyomra megállapítható fejlődése a Parthenon szobrászati díszét Pheidias alkotóerejének legszemélyesebb tényeként állítja eléink. Ha a kivitelben többen, sőt sokan résztvettek, a kigondolás s az egészen átvonuló szellem a mester műve volt csupán. Egyéniségével azonban a görög szobrászat történeti szellemének megfelelőleg belesimul a görög művészettörténetnek ugrásokat nem ismerő szerves következtetésébe.

Az ókori írott források Pheidias két profán tárgyú szobráról is értesítenek: az Ephesos számára készített bronz amazon szoborról, melyet a római Kapitóliumi Múzeumban őrzött példányban, s egy győztes atléta Olympiában felállított bronzszobráról, melyet a British Múzeumnak a győzelmi szalagot feje köré fonó atléta szobrában ismertek fel.

A könyvet 32 kép teszi szemléltetőbbé; ezek azonban az előadáshoz képest silányak. A mű külön nyomdai kiállítást érdemelt volna. Ez azonban mitsem von le a könyv nagy érdeméből, mellyel Hekler professor az antik szobrászat egyik legnagyobb mesterének alakját és munkásságát hozta közelebb és értette meg a magyar olvasóközönséggel.

Oroszlán Zoltán.

Újabb irodalom Pannonia keresztény archaeológiájához. A felkutatásra váró dunántúli ókeresztény egyházi épületek megismeréséhez fontos párhuzamot nyújt a határos Noricum hasonló építkezéseinek ismerete. Dr. R. Egger: „*Frühchristliche Kirchenbauten im südlichen Norikum*“ című könyve (Sonderschriften d. österr. archaeol. Institutes, Band IX. Wien, 1916.) alapvető e kérdésben. Egger a fiatalabb osztrák kutatók legtehetségesebbje, alapos gyakorlati régész és nagy tudású egyháztörténész egy személyben. Eltekintve a minden fejezetet bevezető várostörténeti összefoglalásoktól, fussuk át röviden műve tartalmát.

Teurnia keresztény szentélyeit maga a szerző ásatta ki 1910–11-ben. Napfényre került a falakon kívül fekvő temetői templom, mely az V. Kr. u. században épülhetett: kifejlett egyháztípus oldalkápolnákkal és ereklyeoltárokkal, amelyet a VI. században előcsarnokkal és temetkezésre szolgáló oldalfolyosókkal toldottak meg. Leletei közül kiemelhetjük az épebben megmaradt jobboldali kápolna oltárasztalkáját, amely alatt római oltárból kivésett, reliquiák befogadására szolgáló kőláda feküdt, azután a presbiteriumot elkülönítő relieves kőlapokat és mindenekfelett a szépen megmaradt mozaikot. Ez utóbbi egységes kompozíció hijján apró mezőcskékre bomlik, amiért is szerzőnk VI. századnak véli. Az aránylag jól fenmaradt főpresbiterium oltárterét a klérus félkörívű ülőhelye zárja le. Itt fontosnak tartom a sok apró oszlopocska megemlítését, amelyek az oltár asztallapját, a sekrestye kőasztalkáját és az *oblationaria* nevű hasonló *mensulá*-kat hordozták; kissé nagyobb társaik az ablakokat támasztották középen. Ezen templomon kívül Egger rátalált a város belterületén ennek főegyházára is, amely még felkutatásra vár.

A római *Aguntum*-ba vezet most az író, ahol szintén a városon kívül fekvő temetőtemplom feltárását fejezte be az osztrák régészeti intézet. Ez egy római ház falainak felhasználásával készült és ugyancsak tűz hamvasztotta el, mint a teurniait. Nem más, mint egyszerű, hosszúkas négyszögalakú (29·30 × 9·40 m méretű) terem, amelynek a hívők helyétől kőkorláttal elválasztott presbiteriumát a félköríves papi pad jellemzi. Előfordultak itt is az oltár- és egyéb asztalokat tartó oszlopocskák, valamint a némileg nagyobb ablaktámasztó oszlopok.

Juenna a mai Globasnitz helyén feküdt (Karinthiában). Itt a Hemmaberg-en Dr. Winkler kezdett kutatni 1908-ban. Kutatásai fontos eredménye a felszínre jutott három összefüggő, keresztény hitcélokat szolgáló épület. Ezek: az egyszerű hosszényszög formájú templom, egy hasonló építmény kiugró apsisal (amelyet *consignatorium*-nak és hitoktató-iskolának [catechumenea] vél írónk), majd harmadiknak a nyolcszögű keresztelőház. A 21·30 × 8·90 m méretű templomhoz kis sekrestye csatlakozik; felismerhető presbiteriumát a papok félkörívű padja zárja le ezúttal is és mozaikpadló borítja. Az oltár asztalfedele egyetlen oszlopocskán nyugodott. Megint számos apró oszloppal találkozunk, amelyek egyrészt az *oblationaria*-hoz tartoztak, részben pedig az oltárterületet kerítették be. A *consignatorium*-nak elnevezett másik rom kiugró apsisának

mozaikpadlója megmaradt, késői maiuscula-betűformákat mutató felíratföredékekkel. Ezenkívül ennél is előkerült a presbiterium félkörívű pódiuma és körkorlátja. A mozaikpadlós, nyolcszögű keresztelőház medencéjének négy fala és feneke régebbi domborműves köemlékekből volt összeállítva, ami gyakori eljárás e korban.

A *Hoischhügel* kiugró apsisban végződő téglányalakú kápolnája már igen közel fekszik Itáliához. Két szimmetrikus sekrestyéjét is megtalálták, egyikben a jól ismert kis oszlopocskával. *Virunum* közelében a Gratzerkogel magaslatán a kiváló kutató, Nowotny, hosszúkás teremalakú ókeresztény templomot talált, a jellemző félkörívű papi paddal (22×11.06 m belső méretben). Egy másik templomnak csak apsisal határolt kórusrészletét állapították meg eddig az első szomszédságában.

A noricum-i templomépületek alapformáit és fejlődését tárgyaló tanulságos fejezet, sajnos, még nem érint bennünket Pannonia szempontjából, sem a noricum-i egyháztörténet szép összefoglalása. Így áttérhetünk a következő munkára, *Schober Arnold* cikkére (Jahreshefte d. österr. arch. Inst. XVII [1914] Beibl. 253 ff.) az *Au am Leithaberg*-en végzett ásásairól. Ezen munkálatok eredménye azért jelentős számunkra, mert itt már Pannoniában járunk. A II. Constantius pénzeivel datált római sírok mellett, de legalább 80 cm-rel magasabb nívón nagyobb épület alapvonalai bukkantak elő. A gyér leletek során azonban megjelentek a bizonyos kis oszlopocskák, amelyek igazolják Egger feltevését, hogy itt a Kr. u. ötödik században épült keresztény templom állott. De megjegyezhetjük, hogy belső okok is erre a nézetre vezethetnek: a IV. század derekáról datált sírokkal szemben tapasztalt nívó-különbség és a talált faragványok egészen késői jellege biztos útmutatással szolgálván a kormegállapításra, határozottan állíthatjuk, hogy ha e helyen a népvándorlás nehéz korszakában nagyobb épületet emel a római lakosság, az csupán templom lehet. *Együttal igazolja e tény azt, hogy Szent-Severinus életrajzában a szomszéd Noricumról festett életkép a határos nyugati Pannoniára is érvényes!* Hasonlóan érdekes anyaghoz juttat dr. Kuzsinszky Bálint mintaszerű publikációja: „A Balaton környékének archaeológiája” (1920).¹ A zalamegyei Kékkút községben a Balatoni Múzeum részéről Sági János ásatta fel a bennünket érdeklő két épületet. A kisebbik (172. ábra) formája nagyjában megfelelne a keresztény templom „Apsidenlose Saalbau” típusának, amely körülmény felemlítésére az csábít, hogy itt is előfordulnak kis oszlopocskák, amelyek kapitelljei a római oszlopfő késői, leegyszerűsített alakját mutatják. De még feltűnőbb az a körülmény, hogy a 85 m. távolságban felfedezett nagyobb épület (174. ábra) homlokzata előtt két hatalmas, áttört művű Krisztus-monogrammos téglakerült felszínre (175. ábra), amelyeknek szerény véleményem szerint feltétlenül szerves összefüggésben kellett állniok magával az épülettel. Ha nem egyházi célú építményre gondolunk, bajos megállapítani e monogrammok hivatását, de az alaprajz — úgy mint Sági felvette — egyáltalán nem bazilika-típusú. Azt hiszem, érdemes volna valakinek még egyszer megvizsgálni a maradványokat ily szempontból.

Legutoljára hagytam a legvaskosabb kötetet, amelyet a Sorbonne tanára írt: *J. Zeiller; Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain.* (Paris, E. de Boccard, 1918.) Szomorúság fog el, ha e nagy szorgalommal és alaposan megírt vaskos munkát a Gyárfás-féle kis dolgozattal összehasonlítjuk. Részletes bírálatára más alkalommal szeretnék kitérni,² — most csak a „Les monuments chrétiens de l'Illyricum” c. fejezetet érintjük. Ez határozottan gyengébb a többinél, aminek egyik oka, hogy az

¹ Lásd bővebb méltatását irodalmi rovatunk élén Oroszlán Zoltán tollából.

² Néhány hibájára rámutatott R. Egger, Jahreshefte dr. österr. arch. Inst. Bd. XXI—XXII. (1922) Beibl. 327 ff.

entente-szerző nem kapta kézhez sem Egger, sem Schober doigozatait, másrészt nem utazta be a Dunántúlt (Pécs kivételével) és nem ismerhette meg az archaeológiai anyagot, ami annál inkább veszteség ránézve, mivelhogy a magyar nyelvű irodalmat nem érthette. Pedig éppen azokon a vidékeken (különösen Valeria tartományban), ahol az auctorok felmondják a szolgálatot,¹ egyedül az ásó tudománya oldhatja meg e problémát. A Duna vonalán és ezen belül következetesen szaporodó keresztény emlékek meg fogják mutatni, hogy a christianizálódás folyamatának itt erősebbnek kellett lenni, mint sokan hitték. Hiszen Szent Ambrosius, aki jobban ismerte e vidékek vallási állapotát, mint összes kortársai és aki saját maga küzdötte le az arianizmus főfészket Pannoniában, így nyilatkozik 378-ban Kr. u. (De fide II, 140 = Migne L. 16, 613): „Nonne de Thraciae partibus per Ripensem Daciam et Mysiam, *omnemque Valeriam Pannoniorum*, totum illum limitem sacrilegis pariter vocibus et barbaricis motibus audivimus inhorrentem?” A „sacrilegis vocibus” alatt persze az arianusok beszédét kell értenünk, tehát a katholicizmus e nagy bajnoka is megerősíti szerény emlékeink tanuságát: a kereszténység teljes gyökérverését a limes mentén.

Visszatérve szerzőnkre — aki mellesleg könyve utolsóelőtti lapján alaposan leszólja a fajtánkat — amint már jeleztük, művének a noricum emlékekre vonatkozó része nem tartalmazza a legújabb eredményeket, viszont a pécsi cubiculumra nézve feltétlenül veszteség számára az, hogy Szőnyi Ottó magyar nyelvű munkásságát nem olvashatta. Ami pedig Scythia római provinciát illeti, ott is megakadályozta Zeillert a háború R. Netzhammer bukaresti érsek könyvének felhasználásában: Die christlichen Altertümer der Dobrudscha, (Bukarest, 1918). Szükséges azonban hangoztatnunk, hogy Zeiller munkájának többi része sokkal magasabb színvonalon áll, mint a régészeti emlékekről szóló és azt is, hogy a magyarországi kutatás számára az eddigieknél hasonlíthatatlanul nagyobb forrásanyagot tár fel.

Dr. A. A.

Adrien Blanchet: Étude sur la décoration des édifices de la Gaule romaine.

Paris. Ernest Leroux, éditeur. 1913. 240 old., 18 ábra, 10 tábla.

A szerző könyvéhez írt rövid bevezetésében kidomborítja a galliai-római díszítő művészet jelentőségét és a vele való foglalkozás szükségességét, amit az tesz elsősorban indokolttá, hogy hatása francia földön nem zárult le a római birodalom összeomlásával, hanem a középkor művészetére is befolyt mint formaadó és ösztönző erő. A mozaikművészetnél, mely tartós anyaggal dolgozik, ez könnyen megértő is. XII. sz.-ban a kölcsönzésre, a díszítő motívumok átvételére több sírpadozat díszítése hozható fel s ez az egész középkor folyamán végigkísérhető. Az összehasonlítást megkönnyíti, hogy a galliai mozaikok gyűjteményes összeállítását bírjuk (Inventaire des mosaïques de la Gaule. I. köt. E. Lafaye-tól, a II. köt. A. Blanchet-től). A falfestmények hamarabb ki voltak téve a pusztulásnak, de azért nem mondható, hogy e természetük miatt a későbbkorú dekoratív festészetre hatás nélkül maradtak volna.

Francia földön az antik világ művészi formakincsének a középkor művészetére gyakorolt hatását már Arcisse de Caumont is felismerte s utána a kutatók egész sora tanulmányozta, anélkül azonban, hogy ez a középkor vallásos művészetének hátrányára vált volna.

Az antik művészetben a különböző műfajok kölcsönös összefüggése szoros volt. A díszítő művészetnél is keresni kell a kölcsönös összetartozandóságot, azonos elemek előfordulását.

Blanchet könyvét két részre osztja. Az elsőben a lakóházaknál alkalmazott különböző díszítéseket veszi vizsgálat tárgyává, a második részben pedig a Galliában talált

¹ V. ö. Zeiler, i. m. 142 l.

falfestményeknek lelhelyek szerinti kimutatását adja. A legfontosabbat azonban nem kapjuk meg könyvében. Hiányzik a különböző díszítések között korszakonként fennálló összefüggések kimutatása, annak megállapítása, hogy a különböző korok stílus-törekvései miképpen nyilvánultak meg a díszítések különböző ágaiban s mint függtek ezek össze.

Az első könyvben a díszítések különböző fajairól számol be. Először a márványlemezekkel való borítás alkalmazásának gazdag változatait és széles elterjedését mutatja ki. E fejezet igen értékes abból a szempontból is, mert a különféle márványfajták felismerése révén bepillantást kapunk Gallia kereskedelmi összeköttetéseibe, melyek révén lehetővé vált a messze fekvő vidékek értékes márványanyagának a lakóházak díszítésénél való felhasználása. E tekintetben jelentősen domborodik ki Rhône völgyének szerepe, mely legrövidebb út volt Itáliából s melyen az itáliai márványokat könnyen importálhatták. Hogy mily sok színű és fajú márvány talált egy-egy helyen alkalmazásra, arra elég csak a Vienne melletti Saint-Colombe-ban összegyűjtött anyagra utalni, ahol 70 különböző márványfajta jelenléte mutatható ki. Az itáliaiakon kívül gyakori az egyiptomi és afrikai márványok felhasználása is. A lakhelyiségekből gyakran kerültek elő faragott márványlemezek is; növénydíszek mellett állat-alakos ábrázolások sem hiányoztak.

Külön fejezetet szentelt B. egyenként az öntött stukko díszeknek, a díszített tégláknak, melyek az értékes márványt pótolták, a vésett palakő-lapoknak, zománcos tégláknak, antefixumoknak, ereszcatornadíszeknek s az égetett agyagból és bronzból készített korlát-figuráknak. Feltűnő, hogy a stukko díszítés nem örvendett általános elterjedésnek. Változatos formákat csak Autun- és Blanc-ból (Indre) tud felhozni B., e szegénység okát azonban nem említi. Mi nem magyarázhatjuk másra mint arra, hogy a márványborítás gazdag alkalmazása, valamint a márványberakásnak festéssel való utánzása miatt kellett háttérbe szorulnia. Mikor márvánnyal borították a falat, akkor faragott és vésett márványdíszeket használtak lezáró tagokul, a márványinkrustáció festésnél viszont a stukko anyagának könnyedsége miatt anyagszerűtlenül hatott volna, már pedig ezt kerülni kellett akkor, midőn éppen a nehéz márvány minél hűbb benyomásának felkeltésére törekedtek. A nyugati római tartományokban a zománcos téglának felhasználását csak Galliából ismerjük, itt is azonban csak egy pár helyre szorítkozik.

A II. könyv falfestészettel foglalkozik. A galliai-római falfestészet gazdag anyagát kapjuk itt, de kizárólag formai szempontból tárgyalva. Elsősorban a márványinkrustációnak festéssel való utánzását ismerteti. Az itáliai-pompeji első stílusból vezeti le s a különböző helyek és korok e nemű emlékeit egymás mellett említi. Tévedését már Pagenstecher kimutatta (Berl. Philol. Wochenschrift. 1918. 150—159. old.). A márványinkrustáció festését nem szabad csak Pompeji-re visszavezetni, különösen Galliában volna ez feltűnő, hogy egy olyan stílus időben messze eső követésével találjuk magunkat szemben, mely stílust saját földjén (Itáliában) egymás után váltanak fel dekoratív szempontból könnyebb, díszesebb irányok s mely ott sem kelt újabb virágzásra. Ha azonban az első pompeji stílus keleti hazáját vesszük vizsgálat tárgyává, akkor ezt fogjuk látni, hogy ott az első inkrustációs stílus nem ment ki végleg a divatból, csak módosulást szenvedett, amennyiben alkalmazkodnia kellett a szerényebb gazdasági helyzethez. A festett stukko dísz egyszerű festéssel pótolták s ez általános lett a római császárság korában. Ezen változatot Pagenstecher a második inkrustációs stílusnak nevezte el (Alexandrinische Studien, Heid. Sitzungsber. 1917.). Gallia kereskedelmi összeköttetései révén szoros kapcsolatot tartott fenn Kelettel s így a falfestés ezen új, olcsó fájával könnyen megismerkedhetett. Ezen keleti falfestés-divattal való összefüggésre legjobban rávilágít a Kyll torkolatánál talált sír falfestménye (3. ábra), mely színes köröket s köröcikeket ábrázol s melyhez a legközelebbi analógiákat éppen Keleten találjuk meg.

Nem zárkozzhatunk el e helyen annak a megállapításától, hogy Pagenstecher is, aki Blanchet-t szigorúan kritizálta, egyoldalúságba esett, midőn a márványinkrustáció festését, mely színes márványkockák összerakásának elvén jött létre, hasonlóan a középkori Cosmata-munkákhoz, csak Keletre és Galliára korlátozta. Ezen díszítés gazdag alkalmazásra talált a Duna-menti provinciákban is. Pannonia keleti részében csak e falfestési divatot tudjuk kimutatni, mint a keleti kultúrhatások örökségét s innen kiindulva a III. századtól kezdve általános divattá lesz.

Galliában a legszebb falfestménytöredékek az u. n. kandelaber-stílusú darabok. A harmadik pompeji stílus dekoratív szempontból kimerített mindent, fejlődés e téren már nem jelentkezhett, a negyedik stílus Mau szerint is hanyatlást jelent, egy retrograd lépést a második stílus megkötött, architektonikus jellege felé. Galliában azon helyeken, ahol a római kultúra virágzását élte, nem is hiányzik a kandelaber-stílus hatása. Így szerepel Vienne-ben, Bonn-ban, Trier-ben, Perignatban, Ancy-ban s ezekkel rokon, ha másban nem, de a dekoratív elemek játszi kezelése által a Bouzemont- és a Saint-Médard-des-Prés mellett előkerült falfestmények. Az itáliai-pompeji stílusok követése kevés helyre szorítkozik, a tartomány keleti részéből kerültek elő legnagyobb számban, amely az itáliai hatásnak könnyebben ki volt téve. Alakos ábrázolás a legritkább esetek közé tartozik. Vadászjelenet előfordul Lyon mellett, Nizy-le-Comte-i töredéken (II. tábla), egy trieri falon pedig egy menekülő szarvas alakja maradt fenn (6. ábra). A pompeji III. stílus kedvelt mitológiai jeleneteire kell egyes galliai darabokat visszavezetnünk. Így első-sorban a bonni keskeny frizben ábrázolt amazonok csatáját (7. ábra) s Ausonius VI. idylljében leírt trieri villa festményét, amelyen szerelmes asszonyok a kis Cupidot megköti. Más falfestménydarabok a „nilusi tájképek“ hatásába ringatnak; ezek közül elég, ha csak a neuvy-pailloux-i falfestményt hozzuk fel (9. ábra). A növénydíszek, ghirlandok elég nagy változatban fordulnak elő. Önálló lelemény itt sincs, a megkívánt dekoratív hatást sem tudják a legtöbb esetben elérni.

A falkarcolatokról (graffiti) sem feledkezik meg B., azonban ezekből falfestőkre következtetni nem lehet. A falfestők mindenütt egyformán szerény emberek voltak. Névvel tudtunkkal csak két esetben látták el falfestményeiket; az egyik Farnesina falfestményéről ismeretes: Seleukos, a másik Mirán egyik ősrégi templomában maradt fenn prakit nyelven: Tita, mely a római Titus név indiai változata (Stein Aurél, Rómvárosok Ázsia sivatagjaiban. 1913. 314. és köv. old.).

Általános divatnak örvendett a fal és mennyezet díszítésénél a kagylóhéjak beillesztése, bár ez nem volt tartós díszítési mód. Az anyagszerű pompakedvelés legékeesebben szóló bizonyítéka mégis a márványberakás alkalmazása mellett.

A falfestmények technikai tárgyalásánál B. semmi újat nem mond. Csak összegezi azon hosszú kutatások és kísérletek eredményeit, melyek e kérdés tisztázását előbbre vitték. Megtudjuk innen, hogy a galliai falfestmények semmiben sem tértek el kidolgozás tekintetében más vidékek hasonló maradványaitól.

A III. könyv a mozaikokat öleli fel. Ez B. művének legértékesebb része, nemcsak a mozaikok díszítéseinek gondos összeállítása által, hanem abból a szempontból is, hogy ezen gazdag emléktárhely révén Gallia kulturális viszonyaiba mély bepillantást nyerhetünk. A római tartományok között az afrikai részekről eltekintve, Gallia mutat fel leggazdagabb mozaik emléktárhelyet. A nagy villák, városi lakóházak elengedhetetlen díszje volt s ami csak nagy központokban fordul elő, azt találjuk, hogy a galliai mozaikkészítők is összeegyeztetni igyekeztek a mozaikdíszítést a lakostályok rendeltetésével. B. nagy szolgálatot tett azért, hogy mindenekelőtt összeállította a padlóburkolás mindazon válfajait, amik csak Galliában előfordultak. A gall-római magánlakás belsejének elképzeléséhez ezzel sokban hozzájárult. Ami a mozaikok ábrázolásainak tárgyát illeti, új megfigyelé-

seket nem tehetünk. A mitológia személyei és a velük kapcsolatos jelenetek főtárgyai e mozaikoknak. S mint más helyen, úgy Galliában is azt látjuk, hogy a főistenek (Jupiter, Juno, Minerva) csak a legritkább esetben szerepelnek. Helyettük annál többször fordul elő Apollo, a Muzsák, Mercurius, Venus, Eros. A közszeretet középpontjában azonban Bacchus áll. Nem hiányzik mellőle kedves állatja a párduc sem, olykor diadalmenetben szerepel s többször az évszakok megszemélyesítőivel, szárnyas génuszokkal vagy fiatal nőkkel szerepeltetik. Előfordul Europa, Ganymedes, Hylas, Belerophon, Theseus s igen gyakori Hercules ábrázolása is. A görög hősök sem maradnak el, valaminek a költők és filozófusok. Orpheus ábrázolása, mint a római birodalom területén mindenütt, Galliában is elterjedt; egyedül Saint-Colombe-ban három ilyen mozaik került elő. Történeti tárgy annál kevesebb van. Egy autuni töredékről ismeretes csak egy csatajelenet, amely rómaiak és barbárok közt játszódik le. Ezt az emléket egészíti ki Trebellius Pollio adata (Trig. Tyr., 25, 4), aki leírja, hogy Tetricusnak a Coeliuson (Rómában) lévő házában egy kiváló mozaikkép látható, amely Aurelianus császárt ábrázolja, amint átnyújtja a két Tetricusnak a toga praetexta-t, kormánypalcát és a corona civicat. Hasonló galliai vonatkozású történeti ábrázolás kerülhet elő talán még Galliából is. A lakóházak fürdőszobáiban, valamint a nyilvános közfürdőkben előszeretettel alkalmaztak mozaikdíszű halakat, tengeri szörnyeket. E mozaikok középpontjában Neptunus áll s szerepelnek azonkívül a szelek alakjai és a nymphák is.

E rövid ismertetés keretében nem lehet kimeríteni a mozaikok gazdag dekoratív ábrázolásait, de megemlítés nélkül mégsem hagyhatunk egy saint-romain-en-gal-i mozaikot, amelynek centrumát négy szárnyas génusz, az évszakok megszemélyesítői foglalják el s körülöttük kis négyszögekben a mezei élet egész folyása látható. Úgy hat e mozaik mintha egy gazdasági kalendárium (Menologium rusticum) illusztrációival állnánk szemben, azzal a különbséggel, hogy a mezei munka nem hónapok, hanem évszakok szerint van csoportosítva. Egy orbe-i mozaik (15/a. ábra) ökrös fogatával, — melyet realisztikus kezelése a legjobb e nemű munkák közé emel, — megegyezik egy pannoniai falfestmény képe, mely Dernovo (Neviodunum) egyik sírkamarájának falát ékesítette (Mitth. der k. k. Central-Commission XII. [1886.] 26. old.). A geometriai díszeknél is nagy a változatosság. A keretdíszeken kívül sok esetben a padlók egész mezejét geometriai mustrák töltötték ki.

A mozaik nem szorítkozott kizárólag a padlókra, a falak díszítéseinél is szerephez juttatták. Így Pfaeffikon-ból egy nő mellképe maradt meg, fején virágkoszorú, kezében egy váza (16. ábra).

B. a mozaikok időbeli felosztását csak érinti. Galliában két datált feliratú mozaikon kívül az osztályozásra legbiztosabb támpontot oly esetekben kapnánk, mikor két vagy több mozaikpadló fekszik egymás felett s így készítésük idejéről és díszítéseik általános elterjedéséről viszonylagos megállapítást lehet vonni. Ezenkívül az ásatások kis leleteit sem szabad figyelmen kívül hagyni, melyeknek gyakran korhatározó jellegük van. Ezt azonban B. nem tette meg.

A galliai mozaikokon gyakori a mesteremberek névjelzése. Így ismeretes a trieri filozófusokat ábrázoló mozaik készítője Monnus és a lillebonne-i nagy mozaik készítője, aki Puteoliból való volt, míg tanítványa carthagói származású.

B. felveti a helyi iskolák kérdését is, de egyes rokon vonások véletlen előfordulásából következtetését vonni nem akar.

A negyedik könyvben a lakásokban díszű alkalmazott tárgyról szól, mint a kis szobrokról, arany, ezüst, bronz tárgyról, égetett agyag és üveg díszekről, cameákról stb., melyek nagyban hozzájárultak a lakosztályok bensejének kellemesebbé tételéhez.

B. könyve végén a gall-római házak külső kiképzéséről és belső díszítéséről nem ad összefüggő képet. Szükséges volna ugyanis ehhez a dekoratív ízlés Galliában való kialakulásának és fejlődésének nyomon kísérése s a különböző díszítő elemek között fennálló stílusrokonságok kiemelése. De mindezen hiányokért kárpótol a gazdag anyag, melyet a szerző könyvében összehordott s mely mindenkor biztos útmutató és alap lesz azok számára, akik e kérdés tisztázását végleg meg akarják oldani.

B. könyvének második részét a Galliában előkerült falfestmények lejegyzéke képezi. Lelkiismeretes pontossággal hordja össze az anyagot Franciaországból, Belgiumból, a Rajna mellől és Svájcban. Mint már előzőleg említettük is, csak ezen lelhelyek szerint való összeállításból tudjuk a galliai falfestészet divathullámzását leszögezni. Pagenstecher már kísérletezett vele. Ezen lejegyzék igazi hasznát azonban csak az fogja venni, aki arra a nagy munkára vállalkozik, hogy az antik dekoratív falfestészet általános, összefoglaló történetét megírja. A római kultúra egységes volt s mint egy lüktető érkeringés mindenütt érezte hatását s a legellentétebb helyek kultúrkincseit és vívmányait is kicseréltette egymással. Elég, ha csak a keleti márványinkrustáció festésnek (a II. inkrustációs stílusnak) a nyugati provinciákban való általános elterjedésére utalunk.

Dr. Nagy Lajos.

Dr. Robert Forrer: Das römische Zabern, Tres Tabernae. (Strassburg in Elsass, 1918.) Forrer a régészetnek kiváló nevű művelője, a fenti címen értékes munkát bocsátott közre, melyet előszavában kísérletnek nevez. Kísérletnek arra nézve, hogy egy elzászi római várost zárt egészként tárgyaljon, történetileg és topográfiailag rekonstruáljon, amennyire ezt az előkerült leletek és maradványok, s az irodalmi hagyomány megengedi. Kísérletét annál érdekesebbnek kell tartanunk, mert a régészeti kutatásoknak újabb időben történő előlendülése nálunk is kíváncsossá teszi egyes fontos lelőhelyeknek hasonló módon előadandó történeti és topográfiai rekonstrukcióját.

Tres Tabernae helyén a leletek szerint már a bronzkorban emberek lakta telepnek kellett állni. De csak a római kor elején kezdett igazán fejlődni, s egyik hagyomány szerint alapítója maga Julius Caesar volt. A galliai nagy határmenti hadi út mellett feküdvén, előkelő szerepet játszott. Nevét Forrer latin nevéből következtetve az út mellett felállított itató és etető állomásra (taberna: deszkabódé, csapszék) viszi vissza és hivatkozik egy thrákiai felírra, hol Nero: „tabernas et praetoria, per vias militares fieri iussit“. (C. I. L. III. 6123.) Azután a pénzforgalom statisztikáját állítja össze, hogy döntő következtetéseket vonhasson le a város életére, fejlődésére és fennállásának tartamára vonatkozólag. A császári pénzeket Augustustól kezdve jóformán minden császár pénze képviseli kisebb-nagyobb mennyiségben, a sort Arcadius (395–408) pénze zárja le. A pénzleletek gazdagságának s lelőhelyeiknek megoszlása szerint a telep fejlődését rekonstruálja, s igen ügyesen egyeztetve az írott források hagyományaival, jól kiegészített képet ad a város történetéről. Majd Zabern római keramiai leleteit, s bronz emlékeit ismerteti. Jellemző e leletek aránylagosan kevés mennyisége. Sigillata töredékek sem kerültek elő nagyobb számban s bélyegek meg-egyeznek a Heiligenbergben talált terra sigillata-bélyegekkel. (A sírokban előkerült leleteket külön tárgyalja.) A bronzleletek közül egy bronz Mercurius-szobrocska kelthet különösebb elismerést, melyet Forrer a Kr. u. I. században készültnek tart a ki-dolgozás alapján.

A köemlékek közül a 4 istenséggel (Juno, Minerva, Mercurius és Hercules) díszített két rongált állapotban maradt emlék, egy falkoronával koszorúzott homokkőből való Kybelefej s egy három istenséget ábrázoló relief a nevezetesebbek. Falmaradványok s egyéb építészeti emlékek szép számmal maradtak s belőlük a városban épített

állandó tábor helye pontosan megállapítható. A megszálló csapat a VIII. légio volt, ennek neve olvasható legtöbbször a téglabélyegeken. A Zabernben előkerült s fölászott római síremlékek leírása, valamint a sírokban lelt mellékletek fölsorolása 34 oldalt vesz igénybe. Az emlékek közül legérdekesebbek a kunyhó formájú kő-síremlékek, melyek hol egy házacska formáját, hol az elhunytak foglalkozása helyét, az üzlet vagy műhely formáját utánozzák. Képviselve vannak a gall kövek, durván faragott emberalakokkal, egyiken egy phallus bekarcolt képével. A síremlékek domborművű díszítései az északkelet-galliai és germániai típusokat mutatják s a Kr. u. I. és III. század közé eső időre datálhatók. A zaberni sírmezők viszont gazdag leletanyagukkal tűnnek ki. Sigillata törmelékek, kőurnák, üvegurnák (a galliai üveggyártás kiváló produktumai), mázas cserépedények nagy számban kerültek elő, s míg az üvegek galliai, addig az agyagárúk inkább germániai típusúak.

A tábor helyének megállapítása, a tornyok és az utcahálózat rekonstrukciója foglalja el a könyv többi részét, míg az utolsó három oldalon a leletek s az írott források alapján még egyszer röviden, tömören összefoglalja Tres Tabernae történetét.

Forrer jó munkát végzett s művét Tres Tabernae polgárainak ajánlotta, kik sokat okulhatnak munkájából városuk római kori történetét illetően.

Oroszlán Zoltán.

Anton Gnirs: Führer durch Pola (Wien, Alfred Hölder, 1915.). — **Rudolf Egger:** Führer durch die Antikensammlung des Landesmuseums in Klagenfurt (Wien, Alfred Hölder, 1921.). Mindkettő az Osztrák Archaeologiai Intézet kiadványa.

Az Osztrák Archaeologiai Intézet, melynek elévülhetetlen érdemei vannak a provinciális régészet terén kiadványai s mindig alapos hozzáértéssel végzett kutatásai révén, már régebben tervbe vette a régi Ausztria területén levő helyi, nagyjából provinciális anyagot tartalmazó múzeumok katalógusainak a szakemberek és érdeklődők számára való közzétételét. Kezdő kötetekül igen silány kivitelben a zárai és az aquilejai múzeum anyagáról kaptunk áttekintést. Ezekhez csatlakozott a háború második évében a Póláról közzétett „Führer“, míg tavaly, minden nehézség, valutaleromlás és nyomorúság ellenére békebeli kiállításban az osztrákok egyik mai végvárának, Klagenfurtnak római gyűjteményéről jelent meg jelentős, az anyagot rövideje mellett is alaposan, minden részletében fölelő vezető.

Anton Gnirs könyve egészen Baedeker-szerűen tárgyalja Póla nevezetességeit. Rövid összefoglalásban ismerteti a pólai régiségek történetét s a kísérleteket egy városi múzeum felállítására, mely végre egy évszázaddal az ötlet felbukkanása után 1903-ban megnyílt.

Azután Póla őstörténetéről ad a hagyomány és az adott források alapján áttekintést. Állítólag kolchisiak alapítják s a betelepülés nyomai tényleg a Kr. e. I. évezredig nyúlnak vissza. Midőn a thrák-illyr törzseket a Kr. e. IV. században a kelták nyomják ki helyükből, ezek Róma fejlődése és terjeszkedése folytán csakhamar összeütközésbe kerülnek a római államhatalommal s Kr. e. 177-ben Istria és lakosainak okkupációja befejezést nyert. Titus Livius történeti művében az okkupációnak színes leírását találjuk s ekkor lép be e föld tulajdonképpen a történeti korba. A római idők Pólájáról kapunk ezután rövidre fogott ismertetést, melyben szemünk láttára nő és szépül e város, melynek színháza és temploma a római provinciális építőművészet legszebb emlékei közé tartozik. A városi organizáció nem különbözött semmiben egyéb provinciákban található adminisztrációtól. Külön rövid kis fejezetben találjuk a C. Menacius építtette vízvezetéknek ismertetését. Póla a keresztyénség első terjedése alkalmával jelentős szerepet

játszott. Ilyen emlékei már a Kr. u. IV. századból vannak s keresztyén templomai részben már ebből a korból, részben a VI. század alatti bizánci uralom idejéből valók.

Hosszabb fejezetek jutnak a különböző római épületmaradványok, valamint a bennök elhelyezett gyűjtemények leírásainak. A sort az amphitheatrum nyitja meg, mely méreteivel, építésével, külső és belső tagozódásának még romjaiban is kitűnő szépségével az augustusi idők emlékét hirdeti Pólában. Az amphitheatrumban nyer elhelyezést egy nagyobb lapidarium, melynek gazdag anyagából néhány szép mozaikot, valamint felső-itáliai típusban készült síremlékeket s néhány római épületnek finom díszítménnyel ellátott párkányrészletét emelhetjük ki.

Az Augustusnak és Rómának szentelt templom leírását találjuk azután, mely templom a dedikáló felirat tanúsága szerint: ROMAE ET AVGVSTO CAESARI DIVI F(ilio) P(atri) P(atriciae) a Kr. u. 2—14 évek között épült. Különösen finomak a templom dekoratív részei, az oszlopfők, a párkány alatt végighúzódó hullámzó indákkal és levelekkel megtöltött friz, mely az augustusi idők szobrászatának olyannyira tipikus dísz s amelynek kivitele elsőrangú mester kezére vall. Az Augustus-templomban nyer elhelyezést egy második, az előbbinél jóval nagyobb, 486 darabot magában foglaló lapidarium, melynek gazdag anyagából ez alkalommal kiemeljük: egy római tiszt fogadalmi oltárát, mely sisak és cingulummal ellátott karddíszeivel jellemző munkája a Kr. u. I. század szobrászatának; egy erősen töredékes Mithras-reliefet; egy Hadrianus utáni időkből való márvány császárszobor töredékét; egy Apollo-Marsyas-relief töredékét a fára felkötött Marsyasszal s a feléje közeledő s az ítéletet tudtul adó istennő fejével; egy felső-itáliai típust mutató sír-pyramist, mely a felirat tanúsága szerint Primigeniusnak emeltetett; egy fáklyával tovarohanó női alakot ábrázoló relief töredékét; egy gazdagon díszített síroltárt, melyet C. Fannius Psalmus állított magának és nejének egy kis ámorokkal díszített oromzat töredékét s végül 3—4 kiválóan díszített párkánymaradványt, melyek nagyobb épületekhez tartoztak s így töredékeikben is képet adnak az itteni épületek nagyszerűségéről. Külön kis fejezet szól a Monte Zaron fölfedezett római színház maradványairól, valamint az augustusi időkhöz tartozó Porta Aureáról. Az ismertetéseket a különböző régi keresztyén templomoknak: a S. Maria-dómnak, a S. Maria di Canetto templomának és a Palazzo Municipalenak leírásai után a Museo Civico gazdag anyagának felsorolásával zárja. Az itt kiállított köemlékanyag, a gazdag üveg-, bronz-, terrakotta-gyűjtemények csaknem kivétel nélkül azt a szoros kapcsolatot tüntetik föl, amely ezt a virágzó várost évszázadok folyamán az anyaországhoz fűzte s amely az épületeken, azok megmaradt ornamentikáján különösen észlelhető. A Pólában őrzött római anyag Pannonia kultúrhistóriájának és művészettörténetének áttekintése szempontjából is elsőrangú, mert hiszen a Kr. u. I. és II. században Itália befolyása nálunk is erősen észrevehető, a hatások közvetítésében pedig Pólának, tekintve virágzó kereskedelmi forgalmát, igen nagy része lehetett.

A klagenfurti „Landesmuseum“ anyagának áttekintését Rudolf Egger tollából kapjuk, ki már egy évtizeden jóval túlmenő munkásságra tekinthet vissza, melynek legjavát éppen Karintia, illetőleg a régi Noricum emlékeinek föltárására fordította. A „Führer“ egy 19 oldalra terjedő történeti bevezetéssel kezdődik, mely tudtommal az első kísérlet arra, hogy az írott emlékek és leletek alapján össze foglalja Noricum történetét. Noricum története, éppen úgy mint római kori emlékei erős rokonságot mutatnak föl a Pannoniában észlelhető történeti viszonyokkal és emlékanyaggal. Könnyen érthető, ha meggondoljuk, hogy mindkét tartomány lakói a kelták voltak, akiknek a Kr. e. I. évezred közepe táján történt bevándorlásával kezdődik Noricum históriája. Midőn Kr. e. 483-ban a rómaiak megalapítják Aquileja provinciát, a noricumi keltákkal igen élénk kereskedelmi összeköttetésbe lépnek. A rómaiakkal jó barátságban éltek

s államformájuk a nemzeti királyság egy formája volt. Két királyuk neve is fennmaradt [Ecritusir (Strabo, VII. 5, 2. 313 c) és Voccio (Caesar b. Gall. I. 53.)]. Hatalmuk és gazdaságuk mértékére jellemző, hogy Caesar diktátornak a polgárháborúk kezdetekor 300 lovasból álló csapatot küldhettek segítségül. A rómaiak Augustus idejében foglalják el véglegesen Noricumot, melyet ettől kezdve procuratorok kormányoztak, kiknek székhelye Virunum volt. A megszállás módja, az adminisztráció, a polgárjog kiterjesztése egészen analóg módon ment végbe Noricumban és Pannoniában. A markomann háborúk után Marcus Aurelius az újonnan alakított II. itáliai légiót rendelte az addig nagyjából noricumiakból rekrutálódott exercitus Noricust tevő 3 ala lovasság és 6 cohors gyalogság mellé, mely légió a III. század elejétől a megerősített laureacumi (Lorch) állandó táborban talált elhelyezést. Ettől kezdve Noricum császári provincia lett, s a legatus Augusti pro praetore egyszersmind vezére volt a II. itáliai légiónak is. A Diocletianus-féle reformnak megfelelőleg Noricum is két részre osztatott: a tengerpart felé eső Noricum ripensere s az attól északra elterülő Noricum mediterraneumra. Annak a nagy kereskedelmi forgalomnak megfelelőleg, mely Noricumon át észak és kelet felé irányult, az úthálózata is erősen kiépített volt. A fontosabb útvonalak: Aquileja—Pleckenpass—Aguntum—Brenner—Augsburg, Aquileja—Fellavölgy—Virunum—Wels—Laureacum, míg a Virunum—Juenna—Celeia út összekötő vonalul szolgált az előbbi és az Aquileja—Laibach—Cilli—Pettau—Carnuntumi útvonal között, mely viszont a pannoniai úthálózatba volt bekapcsolódva. A többi út a Dráva, a Gail és a Lavant völgyén át a helyi közlekedés lebonyolítására szolgált. A városok között Teurnia (ma St. Peter i. Holz) és Virunum jutott a legelőkelőbb helyre. A városok kormányzata a Pannoniában is uralkodó jogszokások (ordo, decuriones, quaestores, aediles, etc.) alapján történt. Egger röviden vázolja Teurnia történetét, melyet egészen a VI. századi avar betörésig tárgyal s azután a város romjainak felkutatására 1910—1915 között végzett ásatásainak eredményéről ad áttekintést. Amíg Teurnia emlékei elsősorban Noricum későkori IV.—VI. századi történetéhez nyújtottak értékes ismereteket, Virunum emlékei inkább a klasszikus virágzási korból valók. Mint Aquincum, Virunum is egy ősi kelta telep mellett épült föl. Az 1898 óta végzett újabb kutatások Virunum fekvését és a fórum helyét pontosan meghatározták. Épületcsoportok s emlékek nagy számban kerültek elő, melyek annál fontosabbak, mivel a Virunumra vonatkozó irodalmi följegyzések száma vajmi kevés.

Noricum szerepét, melyet Rómával szemben betöltött, a lakosság pedig vagyosodását, természetadta kincseinek: állatállományának, kiterjedt erdőségeinek s azután vasbányáinak köszönhetette, melyekből nyerték a római költők által annyira dicsőített noricumai acélt, melynek feldolgozó helye Aquileja volt, hol csak röviddel előbb találták meg egy „faber aciarius”-nak szépen díszített síroltárát. Az ólom is elsőrangú terménye volt Noricumnak, s volt még egy fontos kiviteli cikke: a különböző elnevezésű (banata, bedox, singilium, birrus) gyapjúruhák. Mindez, valamint az a körülmény, hogy Noricum az Aquilejától északra irányuló kereskedelem fontos tranzitó helye volt, arra vezetett, hogy az eredetileg kelta nyelvű és viseletű lakosság — akár csak Pannoniában — elrómaisodott s csak egyben-másban (hajviselet, néhány öltözet- és ékszerforma) ragaszkodott ősi viseletéhez. Igen jellemzőknek tartjuk az ú. n. pannoniai fibulák teljesen hasonló ismétlődését, mely az őslakosság azonos származására mutat, valamint a köemlékek keretdiszein uralkodó csavart és tört motívumok azonos megjelenését, melyek az ősi kelta fémtechnikából kerültek át a köemlékekre.

A vallás terén a keltaság talán többet őrzött meg Noricumban eredetiségéből, mint hazánk földjén, de ott is átszőve római motivációval. A teuriskus törzsek úrnője, Teurnia, városi istenséggé alakul, s néhol mint Teurnia Augustát tisztelik. Isis-Noreia,

Genius Noricorum, Hercules invictus, Junones (kelta nőistenségekként fölfogva) Saxanus, Triviae és Quadrubiae, Belestis, Epona, Mars Latobius, Belinus, Tasus mutatják a változást, mely a lelkekben végbement s a vallás rómaizálódását elősegítette, anélkül, hogy a helyi és ősi istenségeket mind elvetették volna. A keleti istenségek tisztelete alig-alig jutott át Noricum határán, ellenben amint ellenállás nélkül lett római provincia, éppen olyan ellenállás nélkül fogadta be a keresztyénséget. Már Kr. u. 343-ban organizált keresztyén tartomány, s azon túl is nagy szerepe van a keresztyénség első terjedésében. A tartományban tulajdonképpen a Kr. u. 600. évben szűnik meg az antik szellem, midőn az avarok és szlovének bevándoroltak.

Ez alapos történeti összefoglalás után a múzeum anyagáról kapunk jól szerkesztett katalógust. A nagyszámú köemlék kelta származású férfi és női reliefjei öltözetben, ékszerekben, hajviseletben igen sok egyezést tüntetnek föl a mi köveinken szokásos típusokkal. A bronztárgyak, az agyagedények, az üvegtermékek nagyjából importárúk, amin a történeti áttekintésben vázolt nagy kereskedelmi forgalom mellett csodálkoznunk nem kell. A terra sigillata edények részben itáliai, részben germániai, rajnamelléki származásúak.

Mindkét kötetet kitűnő kivitelű nagyszámú kép díszíti, hozzáférhetővé téve — különösen a mai nehéz viszonyok közepette — e két fontos gócpont római emlékeit az összehasonlító kutatás számára.

Nagyon szeretnők, ha egy közelebbi alkalommal a magyar vidéki múzeumok valamelyikének emlékanyagát felölelő „Kalausról”-ról írhatnánk ismertetést. Igazán fontos volna, ha a vidéki múzeumok anyagának publikálása végre nálunk is hasonló módon megindulna.

Oroszlán Zoltán.

SZEMLE.

AZ ORSZÁGOS MAGYAR RÉGÉSZETI TÁRSULAT MŰKÖDÉSE 1920—22. ÉVEKBEN.

Társulatunk 1918. évi május hó 1-én tartotta az összeomlás előtt utolsó közgyűlését.* Az ezután bekövetkezett nemzeti katasztrófa meg-megújuló sorscsapásai a Társulatot is némaságra, tétlenségre kényszerítették. Az októberi forradalom, a kommunizmus s az oláh megszállás egyáltalában nem kedvezett a társulati munka megindításának, mely par excellence nemzeti munka lévén, csak ellenséges elhallgattatással találkozott volna azokban az időkben.

Az újjáéledés első jelei 1920-ban kezdtek megnyilvánulni. Az alkalmat a társulati munka megindítására dr. Éber László volt titkár lemondása adta, akinek helyére a dr. Kuzsinszky Bálint másodelnök vezetésével összeült választmányi ülés dr. Gerevich Tibort választotta. Ugyanekkor más lemondásokat is tudomásul kellett vennie választmányunknak. Dr. báró Forster Gyula v. b. t. t. a társulati vezetőség ismételt kérése ellenére is lemondott több mint egy évtizeden át viselt, eredményekben gazdag elnökségéről. A június hó 17-én megtartott közgyűlés őt hálája jeléül tiszteleti elnökké választotta. Lemondotta Társulatnak éveken át volt érdemes pénztárnoka Lipcsey József kir. tanácsos is, akinek odaadó, önzetlen munkásságáért a közgyűlés jegyzőkönyvi köszönetét nyilvánította.

Az Iparművészeti Múzeum előadótermében június hó 17-én megtartott évi rendes közgyűlés elnökké Dr. Kuzsinszky Bálint egyetemi professzort, Társulatunknak éveken át volt másodelnökét választotta meg egyhangú lelkesedéssel, akinek szakavatott vezetése, az archeológia tudományában fennálló nagy tekintélye magában hordja már a garanciáját egy fölviruló társulati életnek. Titkárrá dr. Gerevich Tibor nemzeti múzeumi igazgató-őrt, egyetemi magántanárt, jegyzővé dr. Oroszlán Zoltán nemzeti múzeumi segédőrt, pénztárossá Schiller Rezsőt, a Nemzeti Múzeum gazdasági hivatalának főnökét választották meg. Ugyancsak kiegészítették az állandó, s megválasztották az ideiglenes választmányt is. A Társulat vezetésében még az az öröndetes változás történt, hogy az 1921. november havában megtartott közgyűlés a Társulat másodelnökévé dr. Hekler Antal egyetemi tanárt választotta, a művészettörténet ismert nevű, nagy tekintélyű művelőjét, kinek a Társulat vezetésébe való bekapcsolása nagy értéket jelen a Társulat jövője szempontjából.

Itt kell megemlékeznünk veszteségeinkről, Társulatunk néhány közelmúltban elhunyt tekintélyes tagjáról. Mindenekelőtt Schulek Frigyeszt kell emlitenünk, a Halászbástya művészlelkű tervezőjét s a kassai Dómnak és a budavári Mátyás templomnak szerencsés kezű s ritka művészi ízlésű restaurátorát. Azután dr. Börzsönyi Arnoldot, a győri

* L. a gyűlés jegyzőkönyvét az A. É. XXXVIII. köt. 131—136. lapján.

bencés gimnázium régiségtárának örét, a Győr környékén lévő őskori, római és népvándorláskori emlékek jószemű és ügyes gyűjtőjét s a magyar régiségek tudományának avatott tollú művelőjét. Elvesztettük továbbá Vásárhelyi Géza földbirtokos tagtársunkat, választmányunk tagját, a kiváló gyűjtőt, kinek Tinnyén őrzött római gyűjteménye ismeretes, a szakirodalomban sokszor méltatott értékeket foglal magában. Emléküket kegyelettel fogja meg őrizni Társulatunk.

Nagy veszteségeink mellett tagjaink számában a lefolyt két év alatt örvendetes emelkedés látható. Alapító tagokul jelentkeztek: Weisz Fülöpné (új) és Babits József tagtársunk 1000—1000 koronával, Debrecen szabad királyi város 10,000 koronával. Ezenfelül 42 új tagot vett fel Társulatunk, amely így lassan-lassan helyreállítja az elszakított országrészekben lakó tagjaink elvesztésével beállott nagy tagvesztését.

Társulatunk munkáját elősegítendő a nmélt. Vallás- és közoktatásügyi Miniszter Ur 30,000 korona évi segélyt biztosított számunkra, az Országos Szabadoktatási Tanács 12,000 koronát, míg Ernst Lajos 2000 koronát adott céljaink megvalósítására.

Társulatunk szervezetét illetőleg a lefolyt két esztendő alatt gyökeres változások érlelődtek meg. A Társulat megalakulásakor a hetvenes évek végén két oly tudomány-szak: a régészet és az embertan lépett egymással frigyre, melyek azóta módszerben és kutatásaik autonom elmélyítésében eltávolodtak egymástól. Az akkori szorosabb társulati együttműködést az tette indokolttá és termékennyé, hogy a hazai régészeti kutatások jelentékeny része az embertant mind segédtudományt igénybe vevő őskori régészetre esett.

A Társulat megalapítására is az 1876-ban fővárosunkban tartott nemzetközi ősrégészeti kongresszus adott impulzust s eleinte tisztán ősrégészeti társulat terve lebegett az alapítók előtt. Azóta a magyar régészet mind tágabb korszakokat hódított meg, aminek megfelelően Társulatunk — mely e munkálkodásból oroszánrészt vett ki, — működését a régészet tágabb területére terjesztette ki, felölelvén az egyre izmosabbá növekvő művészettörténeti kutatásokat is. Így azután nálunk és a külföldön egyaránt a régészet zárt kort határoló tudományos kategóriából, a műtörténettől inkább módszertanilag megkülönböztetett tudományággá szélesbült, illetve alakult át. Ezen alapon Társulatunk az őskor és ókor mellett a középkor, a renaissance és az újkor műemlékeit is már régebben kutatásai körébe igtatta.

Az embertan ellenben párhuzamosan mint természettudományi disciplina fejlődött és figyelmét újabban az etnográfia felé is irányítva, a Természettudományi és Néprajzi Társulatokban talált természetes elhelyeződést, úgy hogy Társulatunktól való különválása tényleg már megtörtént, mielőtt formailag keresztülvitetett volna.

A munkakör megváltoztatásával kapcsolatban szükségesnek látszott a Társulat címének megváltoztatása is. Az új cím megválasztásában a választmányt az vezette, hogy a megújuló Társulat, hagyományaihoz híven s mint az eddigi Országos Régészeti és Embertani Társulat szerves folytatása és egyenes örököse, őrizze meg a címben — az Embertan elhagyásával — a Régészeti megnevezést s a munkakörnek a műtörténetre is kiterjedő s de facto már régen bekövetkezett kitágítását csak az új, jelenleg belügy-miniszteri jóváhagyásra váró alapszabályokban hangsúlyozza.

Elhatározta a Társulat, hogy ezentúl évről-évre Évkönyvet fog kiadni, mely a Társulat működéséről lesz hívatva számot adni egyfelől a hivatalos rész statisztikai adataival, másfelől a Társulatban elhangzott s új tudományos eredményeket felmutató dolgozatok közzétételével, melyeknek kivonatát a külfölddel való tudományos érintkezés újabb felvétele céljából idegen nyelven is közzétesszük.

A Társulat 1920/21. és 1921/22. társulati években tartott választmányi és felolvasó üléseinek valamint közgyűléseinek időpontját és tárgysorozatát az alábbi kimutatás tünteti fel:

1920. május 17-én	választmányi ülés:	Dr. Gerevich Tibort társulati titkárrá választják.
1920. június 17-én	közgyűlés:	Bella Lajos elnöki megnyitója a beteg Kuzsinszky Bálint másodelnök helyett. Gerevich Tibor előadása: Párisi tanulmányok. Egyhanguan, közfelkiáltással Forster Gyula bárót a Társulat örökös tiszteleti elnökévé, dr. Kuzsinszky Bálint egyetemi nyilvános rendes tanárt a Társulat elnökévé választják. Az állandó választmányt dr. Finály Gáborral, dr. Gerevich Tiborral, dr. Hekler Antallal egészítik ki. A vidéki választmányban megüresedett egy helyre dr. Láng Nándort (Debrecen) választják. Megválasztják a 15 tagu budapesti és a 13 tagu vidéki ideiglenes választmányt.
1920. szeptember 30-án	választmányi ülés:	Dr. Gerevich Tibort 1920—22-re társulati titkárrá, dr. Oroszlán Zoltánt jegyzővé és Schiller Rezsőt pénztárossá választják.
	felolvasó ülés:	Alföldi András: Constantinus korabeli pénzlelet. Gerevich Tibor: Antonio Abbondio. Kuzsinszky Bálint: „A Balaton archaeológiája” című mű bemutatása.
1920. október 28-án	választmányi ülés: felolvasó ülés:	Folyó ügyek. Ernyey József: Turóczi várak. F. Takács Zoltán: A Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum. Pitkó János: Az egyiptomi kano- puszokról.
1920. november 30-án	választmányi ülés: felolvasó ülés:	Folyó ügyek. Ernyey József: Turóczi várak II. (Blatnicza). Bella Lajos: Ásatások a bodrogkeresztúri őskori temetőben. Lux Kálmán: A Mátyás király korabeli Budavára.
1920. december 30-án	felolvasó ülés:	Láng Margit: Ókori öltözködési stílusok. Csányi Károly: Az Eszterházi kincstár remekei. Lux Kálmán: A Kolozsvári Szent Ferencrendi kolostor.
1921. január 27-én	választmányi ülés: felolvasó ülés:	Folyó ügyek. Akantisz Viktor: A Todoreshku-Könyvtár régészeti és művészeti szempontból. Harsányi Pál: Az első és utolsó magyar arcképes verető Lattyák Sándor: Ptolemaios geografiájának régészeti fejtegetése.
1921. február 28-án	választmányi ülés:	Folyó ügyek.

1921. február 28-án	felolvasó ülés :	Ernyey József : Felsőmagyarországi várak III. Alföldi András : Egy carnuntumi ruhás női szobor. Gerevich Tibor : Újabb adalékok a magyarországi reneszánsz művészetéhez.
1921. március 31-én	választmányi ülés :	Az Országos Magyar Régészeti Társulat nevét veszi fel a Társulat s az alapszabályok módosítására bizottság küldetik ki.
	felolvasó ülés :	Oroszlán Zoltán : Kiadatlan feliratos és domborműves pannoniai emlékek a Magyar Nemzeti Múzeumban. Stöhr Géza : Az újabb numantiai ásatások. Lattyák Sándor : A magyarországi római útvonalak megállapítása Ptolemaios geografiája alapján.
1921. április 26-án	választmányi ülés : felolvasó ülés :	Folyó ügyek. Bella Lajos bemutatja dr. Hillebrand Jenővel írt „Az őskor embere és kulturája“ c. művét. Alföldi András : Probus császár pénzei. Pitkó János : Az egyiptomi emlékeken előforduló napkorong ábrázolások.
1921. május 31-én	felolvasó ülés :	Halaváts Gyula : A nagyszebenvidéki erődtemplomok. Schoen Arnold : A budai empire szobrászat két emléke.
1921. szeptember 2-án	választmányi ülés :	A társulat Évkönyv kiadását határozza el, melynek szerkesztését Gerevich Tibor társulati titkárra bizza.
1921. október 31-én	választmányi ülés :	A rendes évi közgyűlés előkészítése. Számvizsgálókul kiküldik Bella Lajos és Hillebrand Jenő vál. tagokat.
	felolvasó ülés :	Wälder Gyula : A nagyszombati egyetemi templom építése. Nagy Lajos : Kézművesszerszámok ábrázolása a pannoniai siremlékeken. Fettich Nándor : Adalékok a savariai amphitheatrumhoz.
1921. november 21-én	közgyűlés :	Kuzsinszky Bálint elnöki megnyitója. Hekler Antal előadása : Phidias és a Parthenon. Hekler Antalt a közgyűlés felkiáltással másodelnökké választja. Gerevich Tibor : Titkári jelentés. Schiller Rezső : Pénztári jelentés, mely szerint a Társulat tiszta vagyona 72,100.89 K. Bella Lajos a számvizsgáló bizottság jelentését terjeszti elő. Oroszlán Zoltán felolvassa a módosítandó alapszabálytervezetet, melyet a közgyűlés egyhangúan elfogad. Schiller Rezső indítványára a tagsági díjat évi 50 koronában, az alapító tagsági díjat legalább 1000 koronában állapítják meg.

1922. január 14-én	választmányi ülés :	Titkár jelenti, hogy az Évkönyvet a Franklin-Társulat kedvezményes áron fogja kinyomtatni. Debrecen város a Társulat javára 10,000 K alapítványi összeget szavazott meg. Ernst Lajos az Évkönyv céljaira 2000 koronát adott.
	felolvasó ülés :	Nyáry Albert báró : Holicsi gyári jegyek. Alföldi András : A pannoniai capitoliumok.
1922. február 20-án	felolvasó ülés :	Pitkó János : Halotti áldozatok és áldozati formák az ókori egyiptomiaknál. Harsányi Pál : Rudolf király tallérjai.
1922. március 27-én	választmányi ülés :	Titkár bejelenti báró Bissing Frigyes Vilmos müncheni egyetemi tanár előadását, melyet a Történelmi Társulattal közösen rendezünk.
	felolvasó ülés :	Kremmer Dezső : Buda és Pest a világkrónikákban. Lux Kálmán : A visegrádi vár.
1922. április 6-án	felolvasó ülés :	Gróf Klebelsberg Kunó elnöki megnyitója. Báró Bissing Frigyes Vilmos : Das Griechentum in Aegypten.
1922. április 24-én	felolvasó ülés :	Láng Margit : A halotti lakoma ábrázolása dáciai és pannoniai sírköveken. Fettich Nándor : A pannoniai Matrona-kultusz emlékei. Gerevich Tibor : Tájékoztató a montefalcoi Korvin Mátyás freskókról és a párisi műtörténeti kongresszusról.
1922. május 30-án	választmányi ülés : felolvasó ülés :	Folyó ügyek. Gróf Zichy István : Egy honfoglalás-kori kardtipusról. Felvinczi Takács Zoltán : Hun emlékek.
1922. június 23-án	kirándulás :	a margitszigeti ásatások színhelyére, hol Lux Kálmán az előkerült emlékekről, Bartucz Lajos pedig az ásatás antropológiai eredményeiről adott elő.

Az előadásokat mindenkor az eredeti tárgyak, vagy fényképek és diapozitívek bemutatása kísérte.

A Társulat vagyoni helyzetét a következő oldalon két pénztári jelentés és vagyonmérleg mutatja.

Az Országos Magyar Régészeti Társulat zárszámadása 1920—21. évről.

Bevétel		Kiadás	
	Korona		Korona
1 Államsegély	30,000.—	1 Személyi kiadások (titkár 600, pénztáros 400, társulati altiszt 300 korona)	1,420.—
2 Segély az Orsz. Szabadokt. tanácstól	11,000.—	2 Tud. Akadémiának Archaeologiai Értesítőjéért	900.—
3 Értékpapírok szelvényei utáni kamatok	146.—	3 Meghívók nyomásáért, irodai és postaköltség	1,466.—
4 Tagdíjakból	70.—	4 Diapozitívekre	210.—
5 Vegyes bevétel	1.—	5 Tagilletmények fejében	30.—
	Összesen		Összesen
6 Pénzmaradvány 1919—20. évről	42,099.—		4,026.—
	3,169.02		
	Együtt		
	45,268.02		

Társulati vagyonmérleg az 1920—21. év végén.

Vagyon		Teher	
	Korona		Korona
1 Értékpapírokban	26,700.—		
2 Erkekben	158.87		
1 Készpénzben	41,242.02		
	Összesen		
4 Tagdíjkövetelésekben	68,100.—		
	4,026.—		
	Együtt		
	72,100.89		

Budapest, 1921. június 30-án.

Schiller Rezső s. k.
társulati pénztáros.

Jelen zárszámadást felülvizsgáltuk és azt a számadási naplóval és okmányokkal összehasonlítván, teljesen rendben találtuk.

Budapest, 1921. évi szeptember hó 19-én.

Bella Lajos s. k.
kiküldött számvizsgáló bizottsági tag.

Dr. Hillebrand Jenő s. k.
kiküldött számvizsgáló bizottsági tag.

Az Országos Magyar Régészeti Társulat zárszámadása az 1921—22. évre.

Bevétel				Kiadás			
				Korona			
1	Államsegély	---	30,000.—	1	Személyi kiadásokra	---	1,420.—
2	Egyéb adományokból	---	11,800.—	2	Irodai kiadásokra (meghívók nyomtatása, portó, stb.)	---	5,175.34
3	Alapító tagdíjakból	---	2,200.—	3	Diapozitívekre és vetítések költségeire	---	1,835.—
4	Tagdíjakból	---	4,165.—	4	Tagdíjakra	---	50.—
Összesen			48,165.—				
Pénzmaradvány 1920—21. évről			41,242.02				
Együtt			89,407.02	Összesen			8,480.34

Társulati vagyommérleg az 1921—22. évre.

Vagyon		Téher	
		Korona	
1	Értékpapirokban	---	26,700.—
2	Érmekben	---	500.—
3	Készpénzben	---	80,926.68
Összesen		---	108,126.68
4	Tagdíjkövetelésekben	---	4,000.—
Együtt		---	112,126.68

Budapest, 1920. június 30-án.

Schiller Rezső s. k.
társulati pénztáros.

Az 1921—22., évre szóló zárszámadást átvizsgáltuk és a számadási napló megvizsgálása s az erre vonatkozó okmányok megtekintése után tételtől tételre rendben valónak találtuk.

Budapest, 1922. évi december hó 19-én.

Bella Lajos s. k.
kiküldött számvizsgáló bizottsági tag.

Dr. Hillebrand Jenő s. k.
kiküldött számvizsgáló bizottsági tag.

KOMIKUS TERRACOTTA-SZOBROCSKÁK A SZOMBATHELYI MÚZEUMBAN.

Közelebből meg nem határozható időben, de minden bizonnyal e század első évtizedében került napvilágra Szombathelyen¹ (Savaria) egy nagyobbára összezúzott férfi és női szobrocskákból álló (271 darabot tartalmazó) lelet, melynek kevésbé csonka példányai (mintegy 25 darab) a múzeum egyik üvegszekrényében voltak kiállítva, többi darabjai pedig félretéve legújabb időig az egyik szekrényben heverték. A szobrocskák jellemző sajátosságait a különös testtartás és az aránytalanul nagy genitáliák képezik. Agyagból durván formált készítmények ezek, melyek az égető-kemencén túl nem igen jutottak, csupán néhány darab részesült kifestésben.² 222 darab torzót, végtagot és egyéb többé-kevésbé felismerhető töredéket típus szerint csoportosítva lerajzoltam és külön-külön sorszámmal láttam el. Könnyebb áttekinthetőség kedvéért leírásukat e sorszámok alapján adom.

A női alakok nagysága változó, a legkisebbek (1., 2., 8., 12.; 1., 2., 8., 19. ábra) ép állapotban legfeljebb 8 cm, a legnagyobbak (5., 6., 7.; 3—4. ábra) legfeljebb 15—20 cm magasak lehetnek. A testtartást, amennyiben az megállapítható, szétterpesztett lábak (3., 4., 6., 7., 9., 10.; 2., 3., 4., 18., 20. ábra) és fölfelé (9., 10.; 18., 20. ábra), vagy oldalt (1., 3., 5., 6., 7., 12.; 2., 3., 4. sz. ábra) kiterjesztett karok jellemzik. A 4., 5., 6., 13. sz. (3. ábra) egyik karja oldalt, másik fölfelé irányul. Emlők csak az 1., 2., 3., 6., 7., 9—13. sz. alakokon (1., 2., 3., 4., 8., 18., 20. ábra) vannak; többiekénél csupán csak az aránytalanul nagy vulva teszi felismerhetővé a nemet. Feltűnő az 1., 2., 3., 6., 7., 8., 9., 10., 11. számok (1., 2., 3., 4., 20. ábra) gyomra táján látható erős púp, ami a férfialakoknál is gyakori. A 22. sz. (11. ábra) testtartása egyedülálló.

A férfi-torzók száma 17. Míg a nők kivétel nélkül ruhátlanok, a férfialakok közt tíznél határozottan felismerhető a csípőig érő, ujjakkal (könyökig) ellátott (24., 25., 26., 29. sz.; 14., 15., 16., 17. ábra) ing, mely alatt a genitáliák helye látszik. Testtartásuk általában megegyezik a női alakokéval. A 30. sz. (17. ábra) jobbkarja lefelé irányul; a 23., 24., 25.

¹ Lelőhely valószínűleg a zárda területén (Faludi Ferenc- és Paragvári-utcák sarkán) kiásott római agyagégető kemence.

² Testszín természetesnél kissé erősebb, a ruházat vérvörös színű. Egyes darabokról megállapítható, hogy a kifestés előtt sárgás-zöld alapszínnel, esetleg enyvféle anyaggal voltak bekenve.

számok (12., 25. ábra) figyelemre méltók, amennyiben fejüket fölfelé irányuló jobbkarjukra fektetik, balkarjukat pedig lefelé tartják. A 19., 20. sz. (10. ábra) lábaikat túlságosan szétterpesztik, törzsüket pedig egészen baloldaluk felé csavarják. A 15., 16., 19., 21., 22., 26., 27., 29. sz. alakok gyomra táján föltűnő púpos kiemelkedés látható (6., 7., 10., 14., 15., 16. ábra). Nagyságra, anyagra és a kidolgozás módjára nézve megegyeznek a női szobrocskákkal.

A férfifejek (31—34; 21—24. ábra) hosszú fülekkel ellátott, eltorzított ábrázatot mutatnak, a 34. sz. (24. ábra) Silenus-fejre emlékeztet. A női fejek kétfélék: fiatalos, kifejezéstelen arcúak (38—43; 26., 28—32. ábra) és karakterisztikus, ráncokkal teli arcú vénasszonyfejek (35—37; 25., 27., 33. ábra). E kétféle típus különböző öntőminta után készült.

A 44—55. számmal ellátott töredékek a leletben külön csoportot alkotnak; a capitoliumi Venusnak agyagból öntött utánzatai, ép állapotban 18—20 cm magasak lehettek.

Az 56—64. sz. (34—37. ábra) phallus-, a 65—164. sz. (38—45. ábra) kar- és lábszár-, a 165—184. sz. egyenes és ívalakúan meggömbült oszlopszártöredékeket ábrázolnak. Ez utóbbiak rendeltetését a 184. sz. (48. ábra) magyarázza. A torzalakok egy része síma, 3—5 mm vastag talapzaton (190—200; 46—48. ábra) állva oszlophoz támaszkodott. Szerepelnek azonkívül vékonyabb és vastagabb, két végükön tölcsérhez hasonlóan kiszélesedő hengerded dúcok is (210—218; 47., 51. ábra), melyeknek rendeltetését közelebbről már nem lehet meghatározni, de hogy a szobrocskákhöz tartoztak, bizonyítja a 218. sz. (47. ábra), melynek alsó része olyan lapocskába megy át, mint amilyen az alakok is állottak.

A 208. számú tárgynak üllő alakja van, felső lapján ívalakú léctöredékekkel; hasonló alakja lehetett a 210. sz.-nak is (51. ábra).

A 83—91. sz. kartöredékeken ruha ujjának maradványai láthatók. A fennmaradt kezek üresek és vagy u. n. fügét mutatnak (= fica, a coitus szimbóluma. 69., 70. sz.; 43., 44. ábra), vagy a két nembeli genitáliák jelzésére a hüvelyk kiegyenesítve áll, a többi négy ujj egymás mellett tenyérhez hajlítva látható (72—75, 80; 42., 45. ábra). A 70. sz. tenyere keresztül van fúrva, mint látszik, valamely tárgy beleerősítése céljából (41. ábra).

A 201—205. és 209. sz. tárgyak rendeltetése ismeretlen. Nincsenek kiállítva a formátlan agyaglapocska-töredékek (17 darab), melyek a szobrocskák talpazatához tartoztak és a 32 darab teljesen felismerhetetlen törmelék.

A leírt szobrocskák létrejöttüket a szemmelverés babonájának köszönhetik, mely a nép körében egyes helyeken még ma is csaknem változatlanul föltalálható.³ A szemmelverés babonája a ránk eső pillantásnak ösztönszerű megérzésén alapszik s abban áll, hogy egyes emberek szemének olyan képességet tulajdonítottak, mellyel az ilyen szem nézése az ellene védekezni nem tudó kis gyermekekre, állatokra, épületekre stb. káros (megrontó) befolyást gyakorolhat. A gonoszindulatú tekintet káros hatásának elhárítására különféle varázseszközök szolgálnak; legalkalmasabbak a nevet-

³ Pl. Nápolyban is, Seligmann: *Der böse Blick und Verwandtes*, Berlin 1910, II, S. 202.

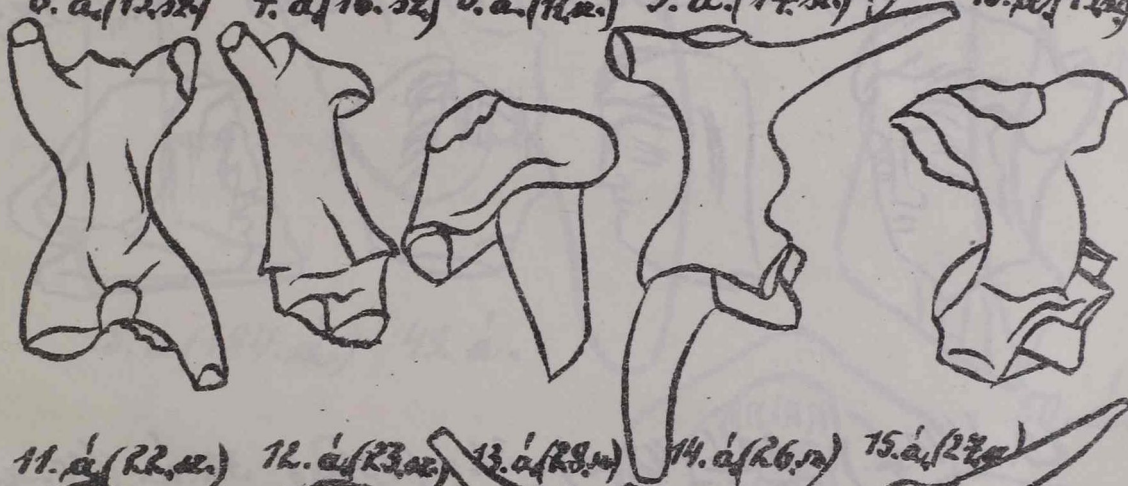

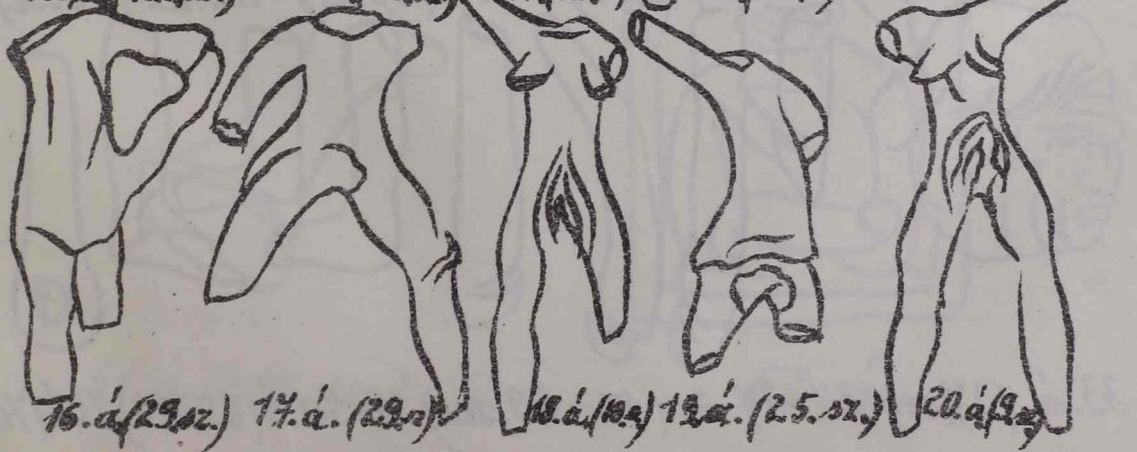
1. á. (2. sz.) 2. á. (3. sz.) 3. á. (6. sz.) 4. á. (7. sz.) 5. á. (14. sz.)

6. á. (15. sz.) 7. á. (16. sz.) 8. á. (17. sz.) 9. á. (18. sz.) 10. á. (19. sz.)

11. á. (22. sz.) 12. á. (23. sz.) 13. á. (24. sz.) 14. á. (26. sz.) 15. á. (27. sz.)

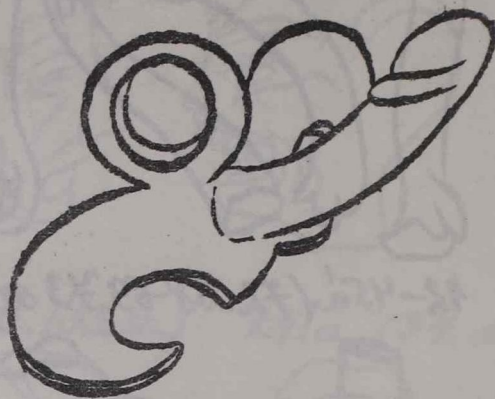

16. á. (29. sz.) 17. á. (30. sz.) 18. á. (31. sz.) 19. á. (25. sz.) 20. á. (32. sz.)

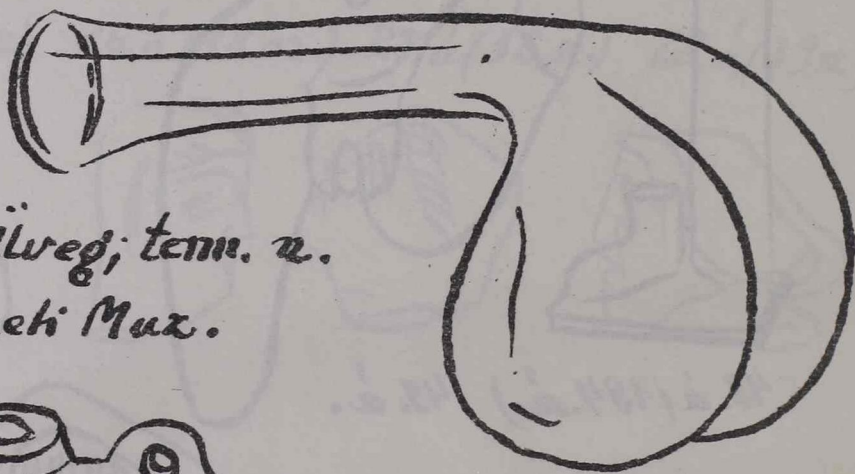

53. á. Agyagedény; term. n.
aquincumi muz.

54. á. Bronz; term. n.
aquincumi muz.

55. á. Ilveg; term. n.
Nemzeti Muz.

56. á. Terracotta mécses; term. n.
Nemzeti Muz.

séges és szeméremsértő tárgyak, mint amelyek leginkább képesek a tekintetet lebilincselni. Ezeket a gyermek nyakába⁴ akasztják (amulet), vagy a megvédendő tárgyak közelében⁵ helyezik el, hogy a gonosz tekintetet a gyermek arcáról, vagy a tárgyról az illető indifferens szobrocskára tereljék.

Ezen szeméremsértő tárgyak alkalmazásának eredete tulajdonképpen a phallus-kultusz egyik alfajában keresendő. Az isteni phallusnak⁶ kettős tevékenysége van, nemcsak a termékenység előmozdítója, hanem egyúttal védelmező minden ellenkező (megrontó) befolyás: varázslás, szemmelverés stb. ellen; védi a városokat, középületeket, lakóházat, szobát, háziállatokat, szántóföldeket stb. A szabadban, földeken, keresztutaknál felállított Priapuserma⁷ nemcsak a termékenység képviselője, hanem madár- és tolvaj-ijesztő és „medicus invidiae,” vagyis Seligmann szavaival „Arzt gegen das neidische Auge”. Ezért az isten phallusa egy aquileai reliefsen⁸ szem ellen irányul. Így Horatius tréfás elbeszélése is, melyben egy Priapus-

⁴ A gyermek nyakán lógó bulla aurea is phallust és különféle varázsszereket tartalmaz. A láncon függő bronzphallusok mind ilyen amulettek; Öszönyről származó phallusok a bécsi Trau-féle gyűjt.-ben Arch.-ep. Mitth. V. S. 106. Nr. 296—298; „láncon hordott phallusok”: Kalauz a komárommegyei és városi történet-régészeti-egylet múzeumában (Komárom, 1889.) 7. o. 88—90. sz.; aquincumi phallus: Forrers Reallexicon S. 30. Fig. 26; különféle phallusos amulettek: Herculaneum et Pompei, Recueil général des peintures, bronzes, mosaïques, etc. . . . par H. Roux aîné et accompagné d'un texte explicatif par M. L. Barré, Musée Secret, Paris, 1862, tom. VIII. pl. 49—52, Eduard Fuchs, Geschichte der erotischen Kunst, München (1908.), S. 141 f.; vulvát ábrázoló amulettek: Forrers Reallex. S. 30. Fig. 27 (magyarországi); E. Fuchs, i. m. S. 160, Fig. 133. (ólmóból); ezekről és a női genitáliák mutatásának hatásáról bővebben Seligmann, i. m. II., 204 ff.

⁵ Egy pompeii falfestmény templomot ábrázol, a bejárat előtt görbe, egyik végén fejfelé ellátott korlátszerű karfa látható, melynek közepéből ithyphallus emelkedik ki, nyilván a templomépületnek gonosz tekintet elleni megvédésére. Erotikus környezet teljesen hiányzik: a templomajtóban egy teljes öltözetű papnő közeledik a tér közepén helyetfoglaló oltárhoz. Herculaneum et Pomp. pl. 24. Hortoique et foro tantum contra invidentium effascinationes dicari videmus in remedio satyrica signa . . . Plin. XIX. 4, 19. Pauly-Wissowa „Amulet” S. 1988 — Seligmann. i. m. II. 197 f. — Különösen gyakori oly helyeken, ahol sok ember lehet együtt, így színházban stb. (a nimesi theatrum reliefje Fuchs i. m. 151. o., 120. ábra).

⁶ Plin. h. n. XXVIII. 4., 7. (sub fine) deus fascinus; egy vaticani múzeumi bronzmellszobor felírása szerint ΞΩΤΗΡ ΚΟΞΜ Υ, e mellszobornak kakasfeje van, rajta a csőr helyét phallus foglalja el, Fuchs, i. m. 133. o. 103. ábra.

⁷ Diodorus Priaposról (IV., 6., 4.): τοῦτον δὲ τὸν θεὸν τινες μὲν Ἰδυφάλλο· ὀνομαζοῦσιν, τινὲς δὲ Τρυφωνα . . . ὁπωροφυλαχὰ τῶν ἀμπελωνῶν ἀποδεικνύντες καὶ τῶν κηπων, ἔτι δὲ πρὸς τοὺς βασιλευσίν τι τῶν καλῶν τούτων κολασίῃ παρεισάγουσιν. — Az ú. n. Aktaeon-kráter ábrázolása: sziklára állított Priapos-herma óriási phallusszal, mellette Pan (szintén phallusos) alakja látható. Első ismertetése Furtwängler-Reichhold, Griech. Vasenmalerei II. Serie, VI. Lief. Taf. 115, Text 297—303 (Friedrich Hausertől, 1909). — Herc. et Pomp. Tom. VIII. pl. 10., 29., 30., 44., 58., 59. Priapos apotropaikus szerepe Roscher, Myth. Lex. „Priapos” Sp. 2975.

⁸ Arch.-ep. Mitth. I. 37., 92. ff. — Salmasius ad Solinum cap. 24: „Muttunus, Tuttunus itaque numen erat προιαπῶδες Romanis matronis cultum, quod utriusque pudendi simulacrum eodem sacello consecratum (quod erat Veliis adversum murum Mustellinum, teste Festo). Utrumque enim ἀντὶ τοῦ προβασχανίου apud veteres et arcendo fascino in usu fuit. Unde Glossae veteres: Mutonium, προβασχανιον, πῶς Λοσχιλλιος” (Migne, Patrologia Latina Tom. V. pag. 1025 commentarius). — Gyakoriak az olyan reliefek, melyeken középen egy szem foglal helyet, a szemre pedig köröskörül különféle állatok támadnak, melyek közül az önálló phallus sem szokott hiányozni, Seligmann i. m. II. 151 sk. o.

hermának a varázsló nőkkel való kalandjáról van szó, valójában vallási alapokban gyökerezik.⁹

Terracotta-szobrocskáinknál természetesen a vallási elem már hiányzik, ezeknél a gonosz tekintet lebilincselése, a szeméremsértő testtartás a fődolog; nemcsak a lábak terpeszkednek szét, hanem a testtartás feltűnőségének növelésére még a karok is különböző irányokban helyezkednek el. Az arcfintorítások (sanna, sannio) és a rikító kifestés szintén ugyanezt a célt szolgálják.

Ilyen ábrázolású szobrokat fogadalmi és különféle kultuszoknál használatos tárgyaknak is szokás tekinteni,¹⁰ azonban, hogy jelen esetben a szemmelveréssel kell azokat kapcsolatba hozni, megerősítik a ficát („füge“) mutató kezek is v. ö. Seligmann i. m. II. 182. o.) A fica e babonában szükség esetén leghamarabb és legkönnyebben előállítható apotropaion gyanánt szerepelt s mint ilyen, még a későbbi időkben is használatban volt, sőt egyes helyeken még manapság is előfordul.¹¹

Említésre méltó, hogy Savaria területe már ezelőtt is számos hasonló ábrázolású, vagy Priapos-körbe tartozó tárgyat szolgáltatott a szombathelyi régiségtárnak és a Nemzeti Múzeumnak. Az Arch.-epigr. Mitth.-ban (1878) három hasonló ábrázolatú terracottáról olvasunk rövid hiradást,¹² kettő még most is megvan a múzeumban (49., 50. ábra), az egyik női alak, vulvája mögött vertikálisan hengerded lyuk van alkalmazva, kétségtelenül valamely hegyes tárgyra való felerősítés céljából;¹³ a phallusos torzó¹⁴ testtartása a leletben nem fordul elő. — A szombathelyi múzeumban van két phallus-öntőminta, melyeknek lelőhelye a régi leltár szerint¹⁵ Szombathely. — Azon phallusnak hollétét, melyről e régi leltár emlékezik meg,¹⁶ már nem tudtam megállapítani, ez is szombathelyi lelet volt. — 6 cm

⁹ Horat. Sat. I. 8.

¹⁰ Stuttgarti ülő phallusos bronzszobrocska hasonló értelemben ismertetve, *Die römischen Inschriften und Bildwerke Württembergs* von Haug u. Sixt, Stuttgart 1914. 32. sz., 87. o. Lukianos *Περὶ τῆς Συρίης Θεοῦ* c. 16 alapján. — A prienei Demeter szentélyből előkerült lelet: Különféle attributumokkal ellátott, egyenesen álló nőalak törzs nélkül úgy, hogy a fej nyak közvetítése nélkül, egymás mellé tett lábokban folytatódik. A vulvák észrevehetően jelölve, sőt egyes alakoknak orrát és száját is a vulva foglalja el. Wiegand szerint ezek különböző, a kultusznál szereplő személyek karrikaturái, Winnefeld szerint azonban e fantasztikus képzés túlmegy a közönséges karrikatura határán, szerinte ezek a Demeter-monda groteszk-obscoen elemeivel vannak összefüggésben. E szörnyalakok magánházakban is használatban voltak, egyes példányokat a város másik részén, az ú. n. Westthorstrasse-től délre eső városrész házainál is találtak; *Priene, Ergebnisse der Ausgrabungen in den Jahren 1895–1898* von Th. Wiegand und H. Schrader, Berlin, 1904, S. 162 f. Fig. 149–154.

¹¹ Pl. a komáromi várfal egyik sarkán látható „fügét mutató köszűz“ hasonló rendeltetésű.

¹² Arch.-epigr. Mitth. II. (1878) S. 17. (ábra nélkül).

¹³ Hasonló testtartású terracotta: Seligmann, i. m. II, 196. ábra.

¹⁴ Teljesen azonos testtartású bronzszobrocska Athénben: *Mittheilungen des deutschen arch. Instituts in Athen* X. (1885) S. 380 ff., Schreiber ismertetése szerint valami ételt igyekszik nagy kínok között lenyelni, két kezét torkán tartja, egyébként nagy genitáliái a sovány testtel ellentétben a komikus hatást fokozzák. Schreiber sem a testtartásnak, sem a phalluson levő átfúrt nyílásnak nem tudja magyarázatát adni.

¹⁵ Régi leltár II. a 30. és 59.

¹⁶ Régi leltár II. a 57.

magas bronzhermát találtak 1871-ben a Forró-utcában,¹⁷ feje kopasz és arca szakáll nélküli. Az 56. sz. ábrán a Nemzeti Múzeum egy mécsesét, az 55. számún pedig egy phallus-alakú üvegedényt láthatunk. Egy publikálatlan relief aediculában¹⁸ szakállas Priapus mellképét ábrázolja az isten öltözete tunica, ölbetett karjai előtt húzódik a phallus (52. ábra). Ezeken kívül még három¹⁹ Priapus-reliefről és több, e körbe tartozó szobrászati emlékről²⁰ van tudomásom, melyek mind a savariai phalluskultusz nagy népszerűségéről tanuskodnak.

Dr. Fettich Nándor.

¹⁷ Lipp Vilmos, *A római szobrászat emlékei Vas megyében*, Szombathely, 1877, 36. o. 23. ábra és Vasm. rég. egylet évi jel. 1877. 36. o. 23. ábra.

¹⁸ Találtatott e század folyamán a Pohl-téglagyár területén. V. ö. CIL. V. 3634. — veronai felirat — „Aedicula Priapi“.

¹⁹ Arch. epigr. Mitth. I. 93. o. 2. megj. (két darab a Nemzeti Múzeumban.) — Vasm. rég. egylet évi jel. 1893—94-ről. Szombathely, 1895, 44. o.

²⁰ Arch. Ért. 1889, 167—169. o.; 1898, 153. o.; Vasm. rég. egylet évi jel. 1877, 38. o. 27. ábra; régi leltár II. b. 99; II. b. 108 = kiadatlan Venus-szobrocskák (bronz), balkezükből gránátalmával; CIL. III. 4152.

ÚJ FOLYAM

XXXVIII. KÖTET

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI S EMBERTANI TÁRSULATNAK KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

VARJÚ ELEMÉR

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST, 1918—1919

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK ÉS AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI S EMBERTANI TÁRSULATNAK KÖZLÖNYE.

Megjelenik évenként öt füzetben. Az Országos Régészeti és Embertani Társulat tagjai évi 10 korona tagsági díj fejében kapják. Közlemények a szerkesztő címére a Magyar Nemzeti Múzeumba küldendők. Elmaradt számok miatt a társulat titkárához, dr. Éber Lászlóhoz (Müemlékek Orsz. Bizottsága, VI, Állatkerti-út 1.) tessék fordulni.

A KÖTET TARTALMA.

Alföldi András, Pannoniai agyagminták és vonatkozásaik a császárokra. (Kilencz képpel a szövegben)	1. l.
Oroszlán Zoltán, Ujabb mitológiai domborművek Dunapenteléről a Nemzeti Múzeumban. (Két képpel a szövegben)	37. l.
Forbát Alfréd, A pécsi székesegyház Szathmári-oltára. (Egy képmelléklettel)	42. l.
Éber László, Szelepcsényi György oltára a nyitrai székesegyházban. (Egy képmelléklettel)	57. l.
Divald Kornél, A bártfai Szt. Egyed-templom. (Ötödik közlemény, négy táblával és kilencz képpel a szövegben)	65. l.

Vegyes közlések.

Oskori sirok biztos és könnyű kiemelése. Dr. Jóna Andrástól	93. l.
Famüemlékeink fenntartása. Éber Lászlótól	94. l.
Kassai adatok a viselet történetéhez. Kemény Lajostól	108. l.
Az esztergomi Bakócs-kápolna régi homlokzata. (Két képpel). Forbát Alfréd-től	117. l.
Báthory István lengyel király ingóságainak jegyzéke. Varjú Elemértől	120. l.
Három ingóságjegyzék. Hradovay Lászlótól	122. l.
Kereskedői számla Kassáról 1674-ből	125. l.
Adat régiségeink pusztulásának történetéhez. Kemény Lajostól	127. l.
Kassai őnmívesek és késesek. Kemény Lajostól	127. l.
A sósgyülvésvi harang. Dr. Janicsek Józseftől	129. l.

Szemle.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat ülései	131. l.
--	---------

Irodalom.

Jan Ptasnik, Cracovia artificum. Kraków, 1917. Ism. Ernyey József	137. l.
Hans Folnesics, Die illuminierten Handschriften in Dalmatien. Leipzig, 1917. Ism. Dr. Hoffmann Edit	141. l.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT TISZTIKARA ÉS VÁLASZTMÁNYA.

1915—1917.

Elnök: Dr. FORSTER GYULA báró.
Máskodelnök: Dr. KUZSINSZKY BÁLINT.
Titkár: Dr. ÉBER LÁSZLÓ.
Pénztáros: LIPCSEY JÓZSEF.

I. Állandó választmány.

Budapesten:

Gróf APPONYI SÁNDOR	FRANKÓI VILMOS	Dr. SCHULEK FRIGYES
BELLA LAJOS	Dr. FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ	Dr. SEBESTYÉN GYULA
Dr. BINCZ ÖDÖN	HALAVÁTS GYULA	Dr. SZENDREI JÁNOS
Dr. ÉBER LÁSZLÓ	Dr. MAHLER EDE	VARJÓ ELEMÉR
Dr. FORSTER GYULA br.	RADISICS JENŐ	VÁSÁRHELYI GÉZA.

Vidéken:

† CSOMA JÓZSEF (Abauj-Devecser)	Dr. MÁRTON LAJOS (Abony)
Herczeg ODESJALCHI ARTHUR (Kőrmöcsbánya)	† Dr. THALLÓCZY LAJOS (Bécs).

II. Ideiglenes választmány 1915—1917.

Budapesten:

Dr. BARTUCZ LAJOS	Dr. GOHL ÖDÖN	MIHALIK JÓZSEF
CSÁNYI KÁROLY	Dr. HEKLER ANTAL	Dr. NEMES ANTAL
Dr. FINÁLY GÁBOR	Dr. HILLEBRAND JENŐ	Dr. PEREGRINY JÁNOS
Dr. GEREVICH TIBOR	HUSZKA JÓZSEF	Dr. FELVINCI TAKÁCS
GLÖCK FRIGYES	Dr. LÁNG MARGIT	ZOLTÁN.
	Dr. MELLER SIMON	

Vidéken:

Dr. ALAPI GYULA (Komárom)	Dr. KARÁCSONYI JÁNOS (Nagyvárad)
Dr. BÉKEFI REMIG (Zirc)	KUBINYI MIKLÓS (Árva-Váralja)
Dr. BÖRZSÖNYI ARNOLD (Győr)	Dr. LÁNG NÁNDOR (Debreczen)
Dr. BUDAY ÁRPÁD (Kolozsvár)	LEHÓCZKY TIVADAR (Munkács)
† BUNYITAY VINCZE (Nagyvárad)	Báró MISKE KÁLMÁN (Kőszeg)
DARNAY KÁLMÁN (Sümeg)	† PINTÉR SÁNDOR (Szécsény)
† Dr. GYÁRFÁS TIHAMÉR (Bormó)	† Dr. PÓSTA BÉLA (Kolozsvár).

Az Orsz. Régészeti és Embertani Társulat felkéri t. tagjait, hogy minden-
nemű társulati ügyekben dr. Éber László titkárhoz (Budapest, Múemlékek
Országos Bizottsága, VI., Állatkerti-út 1. sz., Szépművészeti Múzeum) fordul-
janak.

Tagsági díjak Lipcsey József kir. tan., társulati pénztárnokhoz (IX., Üllői-
út 33.) küldendők.

TÁRSULATI ÜLÉS minden hónap utolsó keddjén (a nyári hónapokat kivéve)
d. u. 1 órakor van, az Orsz. Iparművészeti Múzeum (IX., Üllői-út 33.) disz-
termében.